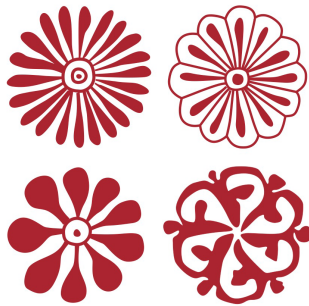

**Β΄ Επιστημονική Συνάντηση
«Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο»
(ΑΕΠΕΛ2)**

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών
Αμφιθέατρο «Νικόλαος Πολίτης»
Καλαμάτα, 1-4 Νοεμβρίου 2017**

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ

**ΑΕΠΕΛ2
ΑΩΟΡ2**

**Second Scientific Meeting
“Archaeological Work in the Peloponnese”
(AWOP2)**

**University of the Peloponnese
School of Humanities and Cultural Studies
“Nikolaos Politis” Amphitheatre
Kalamata, 1-4 November 2017**

ABSTRACTS

Επιστημονική Επιτροπή

Ευγενία Γιαννούλη, Αναπλ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Νίκος Ζαχαριάς, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ελένη Ζυμή, Επίκ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Άννα Καραπαναγιώτου, Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας

Παναγιώτα Κασσίμη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας

Ερωφίλη-Ιρις Κόλια, Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας

Αναστασία Κουμούση, Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας

Ευαγγελία Μηλίτση, Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας

Αιμιλία Μπάνου, Επίκ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ανδρέας Ντάρλας, Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊστάμενος Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας

Μαρία Ξανθοπούλου, Επίκ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ευαγγελία Πάντου, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας

Άλκηστις Παπαδημητρίου, Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Αργολίδας

Βάσω Πέννα, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Αγγελική Σίμωσι, Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων

Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Επίκ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Οργανωτική Επιτροπή

Βάσω Πέννα, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Νίκος Ζαχαριάς, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ευγενία Γιαννούλη, Αναπλ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ελένη Ζυμή, Επίκ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Αιμιλία Μπάνου, Αναπλ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Μαρία Ξανθοπούλου, Επίκ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Επίκ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Scientific Committee

Emilia Banou, Assistant Professor, University of the Peloponnese
Andreas Darlas, PhD, Director, Ephorate of Paleoanthropology - Speleology
Anna Karapanagiotou, PhD, Director, Ephorate of Antiquities of Arcadia
Panagiota Kasimi, Director, Ephorate of Antiquities of Corinthia
Erofilii-Iris Kolia, PhD, Director, Ephorate of Antiquities of Elis
Anastasia Koumoussi, PhD, Director, Ephorate of Antiquities of Achaia
Evangelia Militsi, PhD, Director, Ephorate of Antiquities of Messinia
Evangelia Pantou, Director, Ephorate of Antiquities of Laconia
Alkistis Papadimitriou, PhD, Director, Ephorate of Antiquities of Argolis
Vasso Penna, Professor, University of the Peloponnese
Angeliki Simosi, PhD, Director, Ephorate of Underwater Antiquities
Ioanna Spiliopoulou, Assistant Professor, University of the Peloponnese
Maria Xanthopoulou, Assistant Professor, University of the Peloponnese
Evvenia Yiannouli, Associate Professor, University of the Peloponnese
Nikos Zacharias, Professor, University of the Peloponnese
Eleni Zimi, Assistant Professor, University of the Peloponnese

Organizing Committee

Vasso Penna, Professor, University of the Peloponnese
Nikos Zacharias, Professor, University of the Peloponnese
Emilia Banou, Associate Professor, University of the Peloponnese
Ioanna Spiliopoulou, Assistant Professor, University of the Peloponnese
Maria Xanthopoulou, Assistant Professor, University of the Peloponnese
Evvenia Yiannouli, Associate Professor, University of the Peloponnese
Eleni Zimi, Assistant Professor, University of the Peloponnese

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ | PROGRAMME

ΤΕΤΑΡΤΗ 1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ
WEDNESDAY 1 NOVEMBER

13:00-14:30 Εγγραφές | Registration
14:30-15:00 Χαιρετισμοί | Welcoming address

ΣΥΝΕΔΡΙΑ I **ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΟΡΕΙΩΝ I**
SESSION I WORK OF THE ARCHAEOLOGICAL EPHORATES I

Προεδρία | Chair: Ελένη Ζυμή, Αιμιλία Μπάνου

15:00-15:30 **Αναστασία Κουμούση**
Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας στο πλαίσιο του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013

15:30-16:00 **Παναγιώτα Κασίμη**
Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας 2015-2017

16:00-16:30 **Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου**
Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας 2015-2017

16:30-17:00 **Δημήτρης Αθανασούλης**
Το ερευνητικό και αναστηλωτικό έργο της 25ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Αργολίδα, Αρκαδία και Κορινθία

17:00-17:30 *Διάλειμμα καφέ | Coffee break*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ II **ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΟΡΕΙΩΝ II**
SESSION II WORK OF THE ARCHAEOLOGICAL EPHORATES II

Προεδρία | Chair: Ευγενία Γιαννούλη, Νίκος Ζαχαριάς

17:30-18:00 **Ερωφίλη-Ίρις Κόλια**
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας: το αρχαιολογικό έργο κατά τα έτη 2015-2017

18:00-18:30 **Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά**
Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας στο πλαίσιο του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013

18:30-19:00 **Ευαγγελία Πάντου**
Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας

19:00-19:15 **Ανδρέας Ντάρλας**
Το έργο της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας – Σπηλιολογίας στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο 2013-2017

19:15-19:30 **Αγγελική Σίμωνι**
Το έργο της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων στην Πελοπόννησο

19:30 *Δεξίωση | Reception*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ III
SESSION III

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ I
PREHISTORIC PERIOD I

Προεδρία | Chair: Σοφία Βουτσάκη, Ανδρέας Ντάρλας

9:00-9:15

Αγγελική Καζνέση, Χρυσάνθη Κονταξή, Ελένη Στραβοπόδη

Από σπηλιά σε σπηλιά: δυο νεολιθικά σπήλαια σε συνάρτηση στο Αλεποχώρι Λακωνίας

9:15-9:30

Ελένη Στραβοπόδη

Επαναπροσδιορισμός του επιδημιολογικού προφίλ της προϊστορικής Ελλάδος: νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη μελέτη αρχαίου οστού

9:30-9:45

Evangelia Malarani, Sharon R. Stocker, Salvatore Vitale, Calla McNamee, Hüseyin Öztürk, Anna Michoroulou

New Research at the Early Bronze Age site of Romanou

9:45-10:00

Σουλτάνα-Μαρία Βαλαμώτη, Μαρία Ντίνου, Ευαγγελία Μαλαπάνη, Sharon R. Stocker

Οινοποίηση στη Μεσσηνία κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού; Πρόσφατα αρχαιοβοτανικά ευρήματα από τη θέση Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού

10:00-10:15

Γκέλη Φράγκου

Μια νέα θέση Πρωτοελλαδικής εποχής στην Μεσσηνία

10:15-10:30

Ερωφίλη-Ιρις Κόλια, Ανδρέας Σπυρούλιας

Στοιχεία οργάνωσης και χρήσης του χώρου στον πρωτοελλαδικό οικισμό της Κερύνειας, στην Αχαΐα

10:30-10:45

Κωνσταντίνα Ακτύπη

Οικισμός της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην περιοχή «Κοτρώνι» της Πάτρας

10:45-11:00

Γεώργιος Τσιαγγούρης

Πρωτοελλαδικός κεραμικός κλίβανος στη Σπάρτη

11:00-11:15

Συζήτηση | Discussion

11:15-11:45

Διάλειμμα καφέ | Coffee break

ΣΥΝΕΔΡΙΑ IV
SESSION IV

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ II
PREHISTORIC PERIOD II

Προεδρία | Chair: Αιμιλία Μπάνου, Παναγιώτα Κασίμη

11:45-12:00

Michaela E. Zavadil

The acropolis at Pheneos (Arcadia) in the Middle Helladic period. Preliminary results of the Greek-Austrian excavations, 2011-2013

12:00-12:15

Γαρυφαλλιά Σμέρου

Κατάλοιπα προϊστορικού οικισμού στην θέση «Άγιος Κωνσταντίνος» στο Στάδιο Τεγέας

12:15-12:30

Βασίλης Αργυρόπουλος

Προϊστορικός οικισμός Ντασκά Τριταΐας στην Αχαΐα. Μια πρώτη προσέγγιση

12:30-12:45

Birgitta Eder, Jasmin Huber, Erofilii-Iris Kolia, Panaghiotis Moutzouridis, Kostas Nikolentzos, Andreas Vött

New Research at Kleidi-Samikon

- 12:45-13:00 **Georgia Kordatzaki, Evangelia Kiriati, Jasmin Huber, Birgitta Eder, Hans Mommsen, Kostas Nikolentzos, Panaghiotis Moutzouridis**
Kakovatos and Triphylia during the Early Mycenaean times: ceramic technology and provenance perspective
- 13:00-13:15 **Σοφία Βουτσάκη, Vasco Hachtmann, Ιωάννα Μουτάφη**
Το Βόρειο Νεκροταφείο στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας. Η ιστορία του χώρου και η εξέλιξη των ταφικών εθίμων
- 13:15-13:30 **Corien W. Wiersma, Sofia Voutsaki, Wieke de Neef, Adamantia Vasilogamvrou**
The Ayios Vasiliou Survey Project
- 13:30-13:45 **Kim A. Shelton, Lynn A. Kvarpil**
Petsas House, Mycenae: domestic and industrial activities in a settlement context
- 13:45-14:00 **Χριστοφίλης Μαγγίδης**
Η αρχαιολογική ανακάλυψη και ταύτιση του ανακτορικού θρόνου των Μυκηνών
- 14:00-14:15 *Συζήτηση | Discussion*
- 14:15-16:15 *Διάλειμμα φαγητού | Lunch break*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ V
SESSION V

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ III – ΕΝΑΛΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ
PREHISTORIC PERIOD III – UNDERWATER ARCHAEOLOGY

Προεδρία | Chair: Ευγενία Γιαννούλη, Αγγελική Σίμωσι

- 16:15-16:30 **Ελένη Χ. Παλαιολόγου**
Μυκήνες: Θαλαμωτός τάφος σημαντικού Μυκηναίου
- 16:30-16:45 **Lynn A. Kvarpil, Kim Shelton, Konstantinos Kissas, Gypsy C. Price**
TAPHOS, the Tombs of Aidonia Preservation, Heritage, and ExplOration Synergasia
- 16:45-17:00 **Αιμιλία Μπάνου**
Το μινωικό ιερό κορυφής στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό Κυθήρων: Τα νεότερα αποτελέσματα της έρευνας (2015)
- 17:00-17:15 **Δέσποινα Κουτσούμπα, Julien Beck**
Η έρευνα στον βυθισμένο προϊστορικό οικισμό στη θέση «Λαμπαγιαννάς» Αργολίδας
- 17:15-17:30 **Δημήτρης Κουρκουμέλης, Björn Lovén, Παρασκευή Μίχα**
Πρόσφατες υποθαλάσσιες αρχαιολογικές έρευνες στον αρχαίο λιμένα Λεχαιού
- 17:30-17:45 **Γιάννης Χαιρετάκης**
Στον «δρόμο» για τις Κεγχρεές: Επανεξετάζοντας τους πύργους σε βραχονησίδες του Σαρωνικού
- 17:45-18:00 **Σταμάτιος Φριτζίλας**
Νεότερες έρευνες στη θέση «Γραμμένο» της Νήσου Πρώτης
- 18:00-18:15 **Jari Pakkanen, Διονύσης Ευαγγελιστής, Καλλιόπη Μπάικα**
Kyllene Harbour Project 2007-2017: Ενάλια έρευνα και διεπιστημονικές προσεγγίσεις στο αρχαίο και μεσαιωνικό λιμάνι της Κυλλήνης/Γλαρέντζας
- 18:15-18:30 **Παναγιώτα Γαλιατσάτου**
Πιλοτικό πρόγραμμα συντήρησης της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το ISCR της Ρώμης σε ενάλια αρχαιολογικά κατάλοιπα της Παλαιάς Επιδαύρου
- 18:30-18:45 *Συζήτηση | Discussion*
- 18:45-19:15 *Διάλειμμα καφέ | Coffee break*

- Προεδρία | Chair: Νίκος Ζαχαριάς, Ιωάννα Σπηλιοπούλου
- 19:15-19:30 **Ελένη Παλαμάρα, Μαρία Ξανθοπούλου, Νίκος Ζαχαριάς**
Τεχνολογική μελέτη ενός συνόλου βυζαντινής εφυσαλωμένης κεραμικής από την Κόρινθο (10ος-14ος αι.)
- 19:30-19:45 **Αργυρώ Τσίγκρη, Ελένη Γεωργίου, Ευθυμία Θεοχάρη, Κυριακή Καρπαθιωτάκη, Καλλιόπη Νέζη, Αγγελική Κανδρή, Δήμητρα Μπαλάφα, Γεώργιος Καρβουντζής**
Αναλυτικές μέθοδοι για τη διερεύνηση της κατάστασης διατήρησης και τις επεμβάσεις συντήρησης σε ανασκαφικά ευρήματα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας
- 19:45-20:00 **Αθανάσιος Κατάκος, Μαρία Κυλάφη, Ελένη Παλαμάρα, Νίκος Ζαχαριάς**
Συντήρηση και μελέτη παρουσίασης των εκθεμάτων στο πλαίσιο της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου
- 20:00-20:15 **Μαριλένα Μεντζίνη**
Σωστικά μέτρα για την αποκατάσταση του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου Πάτρας στην κοιλάδα της Αρόης
- 20:15-20:30 **Ελένη-Εύα Τουμπακάρη, Γεώργιος Λάγκας**
Το ρωμαϊκό υδραγωγείο στην κοιλάδα της Αρόης: κατασκευαστική ανάλυση, χαρακτηρισμός υπαρχόντων κονιαμάτων και σχεδιασμός κι εφαρμογή ενεμάτων και κονιαμάτων επισκευής
- 20:30-20:45 **Αγγελική Μέξια**
Εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης βυζαντινών ναών της Μάνης, στο πλαίσιο του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013
- 20:45-21:00 *Συζήτηση | Discussion*

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 3 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ
FRIDAY 3 NOVEMBER

- Προεδρία | Chair: Άννα Καραπαναγιώτου, Βασίλης Λαμπρινουδάκης
- 9:00-9:15 **Σπύρος Πετρονάκος**
Αναθέσεις και λατρείες σε θέατρα της Πελοποννήσου
- 9:15-9:30 **Δημήτρης Κούσουλας, Κωνσταντίνος Τζιαμπάσης**
Το αμυντικό σύστημα των πόλεων της ΒΑ Πελοποννήσου κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο
- 9:30-9:45 **Ελένη Κόρκα, Παρασκευή Ευαγγέλογλου**
Συστηματική Ανασκαφική Έρευνα στο Χίλιομόδι Κορινθίας. Αρχαία Τενέα «Στα ίχνη της πόλης που ίδρυσε ο Αγαμέμνωνας»
- 9:45-10:00 **Κωνσταντίνος Κίσσας, Βασίλειος Παπαθανασίου, Δήμητρα Ανδρικού**
Αρχαίο θέατρο Σικυώνος. Αποτελέσματα της ανασκαφής 2014-2016
- 10:00-10:15 **Ζωή Σπυράντη, Αθανάσιος Τσιόγκας**
Ο ρόλος του *ανδρώνα* στην κλασική οικία της Σικυώνος

- 10:15-10:30 **Ζωή Ασλαματζίδου-Κωστούρου, Κωνσταντίνος Τζιαμπάσης, Σωτήριος Ραπτόπουλος**
Ρωμαϊκή έπαυλη Κατουνίστρας Λουτρακίου Κορινθίας: Τα αποτελέσματα του πενταετούς ερευνητικού προγράμματος 2012-2016
- 10:30-10:45 **Κυριακή Τσίρτση**
Ταφικά έθιμα στην Αρχαία Κόρινθο, 11ος-8ος αι. π. Χ.
- 10:45-11:00 **Παναγιώτα Κασίμη, Αγλαΐα Κουτρομπή, Χριστίνα Πυτίλου**
Θαλαμοειδείς καμαροσκεπείς τάφοι από την Κόρινθο
- 11:00-11:15 *Συζήτηση | Discussion*
- 11:15-11:45 *Διάλειμμα καφέ | Coffee break*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ VIII   **ΚΛΑΣΙΚΗ – ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ II**
SESSION VIII   CLASSICAL – ROMAN PERIODS II

Προεδρία | Chair: Ελένη Ζυμή, Jari Pakkanen

- 11:45-12:00 **Βασίλης Λαμπρινουδάκης, Ευάγγελος Καζολιάς, Sebastian Prignitz**
Η Αφροδίτη, η Θέμις και οι ναοί Λ και Ι στο Ασκληπιείο Επιδαύρου
- 12:00-12:15 **Μαρία Σοφικίτου**
Ανασκαφή στην Αγορά του Ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο (2008-2009)
- 12:15-12:30 **Αλεξάνδρα Σφυρόερα**
Η συγκρότηση της *πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων*. Τεκμήρια από τα ιερά του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού
- 12:30-12:45 **Όλγα Ψυχογιού-Σμιθ**
Η περιοχή της Άνδρίτσας στα ΝΔ όρια της Ἀργολίδας κατά την αρχαιότητα
- 12:45-13:00 **Χαρά Γ. Γιαννακάκη, Αφροδίτη Π. Βλάχου**
Το ιερό της Αθηνάς Χαλκιοίκου στην Ακρόπολη της Αρχαίας Σπάρτης: τα νέα ανασκαφικά δεδομένα
- 13:00-13:15 **Γουλιέλμος Ορεσιδης**
Νέα στοιχεία για το Κυκλοτερές Οικοδόμημα στην ακρόπολη της αρχαίας Σπάρτης και το πρόσφατο αναστηλωτικό έργο
- 13:15-13:30 **Μαρία Τσούλη**
Ανασκαφή νέου ταφικού μνημείου στην πόλη της Σπάρτης. Συμβολή στη μελέτη της τοπογραφίας της πόλης
- 13:30-13:45 **Ευαγγελία Μαλαπάνη**
Το Ιερό του Απόλλωνος Κορύ(ν)θου στη Λογγά Μεσσηνίας
- 13:45-14:00 *Συζήτηση | Discussion*
- 14:00-16:00 *Διάλειμμα φαγητού | Lunch break*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ IX   **ΑΝΑΡΤΗΜΕΝΕΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ**
SESSION IX   POSTER SESSION

- 16:00-17:30 Αναρτημένες Ανακοινώσεις | Poster Session
- 17:30-18:00 *Διάλειμμα καφέ | Coffee break*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ X
SESSION X

ΚΛΑΣΙΚΗ – ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ III
CLASSICAL – ROMAN PERIODS III

Προεδρία | Chair: Ερωφίλη-Ίρις Κόλια, Ιωάννα Σπηλιοπούλου

- 18:00-18:15 **Ζαχαρούλα Λεβεντούρη**
Αρχαίο θέατρο Πλατιάνας
- 18:15-18:30 **Christa Schauer**
Μετάλλινα αντικείμενα από το «Δημόσιο Κέντρο» των Λουσών
- 18:30-18:45 **Ερωφίλη-Ίρις Κόλια, Ζαχαρούλα Λεβεντούρη, Τώνια Μουρτζίνη**
Νέες ανασκαφικές έρευνες στο χώρο του Γυμνασίου της Αρχαίας Ολυμπίας
- 18:45-19:00 **Γεωργία Εμμ. Κατζή, Αλίκη Μουστάκα**
Ολυμπία. Ανασκαφή ιερού Ειλειθυίας στους πρόποδες του Κρονίου
- 19:00-19:15 **Καλλιόπη Λουμυώτη-Γουρλομάτη**
Λύχνοι από το ιερό της Ειλειθυίας στην Ολυμπία
- 19:15-19:30 **Catherine Grandjean**
The Koionon project
- 19:30-19:45 **Βύρων Αντωνιάδης**
Tabula Imperii Romani Peloponnese. Τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας
- 19:45-20:00 **Ευγενία Πουλημένου, Νίκος Πετρόπουλος**
Αγροικίες στην ευρύτερη περιοχή της Ρυλικής (Δυτική Αιγιάλεια)
- 20:00-20:15 **Βασιλική Τσακνάκη**
Κεραμεικά εργαστήρια της Δύμης
- 20:15-20:30 *Συζήτηση | Discussion*

ΣΑΒΒΑΤΟ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ
SATURDAY 3 NOVEMBER

ΣΥΝΕΔΡΙΑ XI
SESSION XI

ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ – ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ I
LATE ANTIQUITY – BYZANTINE PERIOD I

Προεδρία | Chair: Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά, Μαρία Ξανθοπούλου

- 9:00-9:15 **Δήμητρα Σαρρή**
Λουτρό των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στο Δερβένι Κορινθίας
- 9:15-9:30 **Χρίστος Λιάγκουρας**
Άγιος Αθανάσιος Κουρούτας Αμαλιάδας. Προκαταρκτικά συμπεράσματα από την ανασκαφή παραθαλάσσιας αγροικίας των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων
- 9:30-9:45 **Γεώργιος Δουλφής**
Ιωνικά κιονόκρανα από τη ρωμαϊκή και υστερορωμαϊκή Λακωνία: τυπολογία, τεχνοτροπία, τεχνολογία
- 9:45-10:00 **Ελένη Μανωλέσσου**
Επισκόπηση γλυπτικής βυζαντινών χρόνων Κάστρου Ακροκορίνθου
- 10:00-10:15 **Rossana Valente**
Continuity and change in ceramic craftsmanship: economic trends in Byzantine Corinth
- 10:15-10:30 **Χρήστος Σταυράκος, Ευαγγελία Πάντου**
Μια άγνωστη έμμετρη μεσοβυζαντινή επιγραφή από την Τρύπη Ταυγέτου

- 10:30-10:45 **Μιχάλης Κάππας**
Ορθόδοξα μοναστήρια στη Μεσσηνία κατά τη διάρκεια της Φραγκοκρατίας
- 10:45-11:00 **Αναστασία Κουμούση**
Άγιος Νικόλαος Αγριδίου: Συμβολή στην υστεροβυζαντινή ζωγραφική της Αχαΐας
- 11:00-11:15 *Συζήτηση | Discussion*
- 11:15-11:45 *Διάλειμμα καφέ | Coffee break*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ XII **ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ II – ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ**
SESSION XII BYZANTINE PERIOD II – POST-BYZANTINE PERIOD

Προεδρία | Chair: Αναστασία Κουμούση, Βάσω Πέννα

- 11:45-12:00 **Άννα Λαμπροπούλου**
Η κτηματική περιουσία της Μονής του Μεγάλου Σπηλαιού στην Πελοπόννησο τον 14ο αιώνα: μία αρχαιολογική προσέγγιση
- 12:00-12:15 **Katerina Ragkou**
The Economic Centrality of Urban Spaces in the Late Medieval Peloponnese
- 12:15-12:30 **Βασίλης Πάνου, Κωνσταντίνα Γερολύμου**
Το υδραγωγείο της Κορώνης: μια προκαταρκτική έρευνα
- 12:30-12:45 **Δανάη Χαραλάμπους**
Ο γραπτός διάκοσμος του καθολικού της Μονής Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη θέση Συντζάφι Χρυσάφων Λακωνίας (1625)
- 12:45-13:00 **Ιουλία Παπαγεωργίου**
Παρατηρήσεις στην αρχιτεκτονική, στον κεραμικό και στον γραπτό διάκοσμο του καθολικού της διαλελυμένης Μονής του Προφήτη Ηλία στη Δάφνη Γερακίου Λακωνίας
- 13:00-13:15 **Νίκη Μεγαλομάτη**
Η Μονή Καβελλάρη στη Λαγκαδά της Έξω Μάνης (β' μισό 17ου αι.): αρχαιολογικά τεκμήρια εγκαταστάσεων αγροτικής οικονομίας
- 13:15-13:30 **Γιώργος Μαυροφρύδης**
Τα λιθόκτιστα μελισσοκομεία της Μάνης
- 13:30-13:45 **Νικόλαος Βασιλάκης**
Οι μαρτυρίες της κεραμικής της ύστερης μεταβυζαντινής περιόδου από σωστικές ανασκαφές στην Πάτρα
- 13:45-14:00 *Συζήτηση | Discussion*
- 14:00-16:00 *Διάλειμμα φαγητού | Lunch break*

ΣΥΝΕΔΡΙΑ XIII **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ – ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ I**
SESSION XIII MULTI-PERIOD RESEARCH – CULTURAL RESOURCES MANAGEMENT I

Προεδρία | Chair: Ευαγγελία Πάντου, Ιωάννα Σπηλιοπούλου

- 16:00-16:15 **Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου, Θεώνη Χριστοφίλου, Παναγιώτα Κολιάτση, Γαρυφαλλιά Σμέρου**
Πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες στην πεδιάδα της Νεοστάνης
- 16:15-16:30 **Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου, Παναγιώτα Κολιάτση, Θεώνη Χριστοφίλου, Γαρυφαλλιά Σμέρου**
Νέα αρχαιολογικά δεδομένα στη Δυτική Γορτυνία
- 16:30-16:45 **Μαρία Τσούλη, Νικολέτα Κουλογεωργίου**
Αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες σε τεχνικά έργα τρίτων στον Δήμο Ανατολικής Μάνης Π.Ε. Λακωνίας

16:45-17:00	Αφροδίτη Μαλτέζου, Πέρσα Χρηστάκου Νέα τοπογραφικά στοιχεία στην ευρύτερη περιοχή της Σκάλας Λακωνίας
17:00-17:15	Μιχάλης Γκαζής, Μαριλένα Μεντζίνη, Κωνσταντίνος Κωτσόπουλος, Μιχάλης Καλαμίνιος Εφαρμογές τεχνολογιών πληροφορικής για την παρουσίαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών
17:15-17:30	Δημοσθένης Κοσμόπουλος Το ψηφιακό πολιτιστικό απόθεμα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
17:30-17:45	Βλάσιος Δεληστάθης, Ευφροσύνη Κούμπουλα, Ελένη Γεωργίου, Γεώργιος Καρβουντζής, Ευθυμία Θεοχάρη, Αργυρώ Τσίγκρη Απόσπαση και μεταφορά μνημείων από ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας για λόγους διάσωσης και ανάδειξης
17:45-18:00	Μαρία Τσουλάκου, Αικατερίνη Τζαμουράνη Ευρωπαϊκό πρόγραμμα Erasmus+ «Αρχαιότητες και σχολείο για το μέλλον: Μια προσέγγιση αειφορίας»
18:00-18:15	<i>Συζήτηση Discussion</i>
18:15-18:45	<i>Διάλειμμα καφέ Coffee break</i>

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΧΙΥ SESSION XIV	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΙΙ CULTURAL RESOURCES MANAGEMENT II
------------------------------------	--

Προεδρία | Chair: Νίκος Ζαχαριάς, Βάσω Πέννα

18:45-19:00	Ευαγγελία Μηλίτση, Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου, Δήμητρα Πίκουλα, Δημοσθένης Κοσμόπουλος, Μαρία Ζαχαροπούλου Ο αναβαθμισμένος αρχαιολογικός χώρος του Ανακτόρου του Νέστορος και η λειτουργία του ως φορέας αειφόρου πολιτιστικής ανάπτυξης
19:00-19:15	Μαρία Κυλάφη, Ευαγγελία Μηλίτση, Ευαγγελία Μαλαπάνη, Αικατερίνη Τζαμουράνη, Μαρία Τσουλάκου, Δήμητρα Πίκουλα, Αθανάσιος Κατάκος Επανεκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου
19:15-19:30	Μαρία Τσουλάκου Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας: Προκλήσεις και προοπτικές στον 21ο αιώνα
19:30-19:45	Παναγιώτα Σκάγκου Αποκαλύπτοντας και αναδεικνύοντας μια γειτονιά της Άνω Πόλης Μονεμβασίας
19:45-20:00	Ευαγγελία Ελευθερίου Κάστρο Γερακίου Λακωνίας: το πρόσφατο παράδειγμα μετατροπής ενός μεσαιωνικού οχυρωμένου οικισμού σε οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο
20:00-20:15	Κωνσταντίνα Ντουβή Ο τεχνικός χαρακτήρας αρχαιολογικών έργων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας
20:15-20:30	Ευαγγελία Πάντου, Ιωάννα Σπηλιοπούλου Αποκατεστημένα μνημειακά σύνολα της Λακωνίας συμβουλευονται το κοινό τους
20:30-20:45	Γιάννα Κατσουγκράκη Χαρτογραφώντας την αστική μνήμη στη νεώτερη Σπάρτη: η νεοκλασική οικία Πλατάκου
20:45-21:00	<i>Συζήτηση Discussion</i>

Χαράλαμπος Αντωνιάδης, Γεωργία Ήβου

Οι εργασίες διαμόρφωσης στον αρχαιολογικό χώρο της Ασίνης: Στόχοι και απολογισμός

Ευαγγελία Αργυροπούλου, Ιωάννα Αρανίτου

Νομισματικές μαρτυρίες από τη Μαντίνεια Αρκαδίας

Ελένη Γεωργίου, Ευφροσύνη Κούμπουλα

Διερεύνηση της κατάστασης διατήρησης και προκαταρκτικές προτάσεις συντήρησης στο Αρχαίο Θέατρο Σικυώνας

Ζωή Δημοπούλου, Γεώργιος Μαλαπέρδας, Νίκος Ζαχαριάς

Χρήση Γ.Π.Σ. για την ψηφιακή αποτύπωση του Τείχους Δυμαίων και της ευρύτερης λιμνοθάλασσας και πρόταση διαχείρισής τους

Γεώργιος Καλλής

Πρόσφατες ανασκαφικές εργασίες στο Καμάρι Ξυλοκάστρου στο πλαίσιο του έργου «Μελέτη, κατασκευή, χρηματοδότηση, λειτουργία, συντήρηση και εκμετάλλευση της διαπλάτυνσης του αυτοκινητόδρομου Ελευσίνα-Κόρινθος-Πάτρα-Πύργος-Τσακώνα»

Μαρία Καπαρού, Νίκος Ζαχαριάς

Μελέτη μυκηναϊκών υάλινων τέχνηρων από την Πελοπόννησο. Τεχνολογικά και αρχαιολογικά συμπεράσματα

Δήμητρα Κορωναίου, Ελένη Παλαμάρα, Νίκος Ζαχαριάς

Τεχνολογική Μελέτη Κονιαμάτων της Ι.Μ. Μαρδακίου Νέδουσας, Αλλαγονίας (17ος αι.)

Δημοσθένης Κοσμούπουλος, Μαριφίλη Βαλάκα

Νέες θέσεις και ευρήματα των προϊστορικών έως και ύστερων ρωμαϊκών χρόνων που εντοπίστηκαν στη Μεσσηνία κατά τις αρχαιολογικές έρευνες για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου «Κόρινθος-Τρίπολη-Καλαμάτα»

Νικολίτσα Κουτσουμπελίτη

Εκπαιδευτικές δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας τα έτη 2016-2017

Μαρία Κυλάφη

Μια νέα μυκηναϊκή εγκατάσταση στο Σουληνάρι Πυλίας

Ευαγγελία Κυριαζή, Βασιλική Βαλάντου, Νίκος Ζαχαριάς

Τεχνολογική μελέτη δομικών υλικών του ρωμαϊκού λουτρού στο Δερβένι Κορινθίας

Σωτήριος Λαμπρόπουλος, Ασημάκης Κούτσιος

Μελέτη οικιστικών καταλοίπων της μυκηναϊκής Ηλείας με τη χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών (Γ.Σ.Π.)

Χριστίνα Μαραμπέα

Ανασκαφικές εργασίες της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας στον θολωτό τάφο Κάμπου Αβίας, 2014-2015

Παναγιώτα Μελέτη

Νέες αρχαιολογικές θέσεις στην Κορινθία στο πλαίσιο του έργου «Αγωγός Φυσικού Αερίου»

Γεωργία Παπαδοπούλου

Δείγμα κεραμικής από το ιερό Δήμητρας και Κόρης Καρποφόρων στον Άγιο Σώστη Τεγέας (Αρκαδία)

Κλειώ Παπάζογλου

Εργασίες συντήρησης και ανάδειξης στο τέμπλο του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Νεμέας, Π.Ε. Κορινθίας

Κλειώ Παπάζογλου

Η αποκάλυψη και συντήρηση των τοιχογραφιών του καθολικού της Ιεράς Μονής Παναγίας του Βράχου Νεμέας, Δ. Νεμέας, Π.Ε. Κορινθίας

Κλειώ Παπάζογλου

Η συντήρηση των τοιχογραφιών του Ιερού Ναού Αγίου Αθανασίου, Δ. Λουτρακίου – Αγίων Θεοδώρων, Π.Ε. Κορινθίας

Άλκιμος Παπαθανασίου, Άγγελος Ζαγκότσης

Ανάταξη και στήριξη των δίδυμων κούρων της Αρχαίας Τενέας από την Κλένια Κορινθίας. Στατικός και αντισεισμικός σχεδιασμός

Χρήστος Πιτερός

Παρατηρήσεις στις οχυρώσεις του Ναυπλίου, σε αρχαίους πύργους και δρόμους

Σοφία Σάκκαρη

Το νεκροταφείο του νάρθηκα του ΙΝ Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στους Χριστιάνους Μεσσηνίας

Ελένη Σαμαντά

Γεωμετρικός αγωγός με καλυπτήριες πλάκες

Ελένη Σαρρή

Ερευνώντας το «Αδριάνειο» Υδραγωγείο στην ευρύτερη περιοχή του Άργους

Δημοσθένης Σβολόπουλος, Μαρία-Ευδοκία Βασενχόβεν, Δημήτρης Εγγλέζος, Αθανάσιος Κάλφας, Χρήστος Καρναβέζος, Δημήτρης Κουλιάδης, Μάγδα Κυριάκου, Εμορφύλη Παντελιάδου, Βασίλης Σούλης, Σοφία Σπυροπούλου, Ελένη-Εύα Τουμπακάρη, Παναγιώτης Χατζημήτρος, Κυριάκος Ψαρουδάκης

Μελέτες, επιβλέψεις και έργα της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων στο πλαίσιο της προστασίας και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας κατά τα έτη 2012-2015

Παναγιώτα Σκιαδοπούλου

Πρόταση διαχείρισης-ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Λυκόσουρας Αρκαδίας

Βασίλης Τασίνο

Μυκηναϊκή Κόρινθος. Ο εντοπισμός και η έρευνα των προϊστορικών καταλοίπων στο πλαίσιο του έργου της Ολυμπίας Οδού

Αικατερίνη Τζαμουράνη

Ερμηνεύοντας το παρελθόν με εκπαιδευτικά προγράμματα στα αρχαιολογικά μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της Μεσσηνίας

Αικατερίνη Τζαμουράνη, Μαρία Κυλάφη, Νατάσα Γλαράκη

«Ήταν ένα μικρό καράβι...». Μουσειοσκευή και Οικογενειακός Σάκος για το Αρχαιολογικό Μουσείο Πύλου

Άρης Γεώργιος Τσαραβόπουλος

Οι Κούροι της Τενέας και η αρχαϊκή ιστορία της Κορίνθου

Αργυρώ Τσίγκρη, Ελένη Γεωργίου, Ευφροσύνη Κούμπουλα, Βλάσιος Δεληστάθης, Κλειώ Παπάζογλου, Μαρία Δημητρακοπούλου

Συντήρηση κινητών και ακινήτων μνημείων στην Κορινθία. Συντηρητές εν δράση από το 2004 έως σήμερα

Αργυρώ Τσίγκρη, Ευφροσύνη Κούμπουλα, Βλάσιος Δεληστάθης

Το επιτύμβιο σύνταγμα των κούρων από την Κλένια Κορινθίας και οι σαρκοφάγοι τους. Ανάταξη και μουσειακή ανάδειξη

Αθανάσιος Τσιόγκας, Φωτεινή Μπαλλά

Παρόδιο νεκροταφείο στη Σικυώνα: τάφοι, ταφικά μνημεία και κτέριση των νεκρών

Γκέλυ Φράγκου, Άρης Γεώργιος Τσαραβόπουλος

Πρόταση βιώσιμης ανάπτυξης «ξεχασμένων» αρχαιολογικών χώρων. Ενεργή συμβολή στην πολύπλευρη ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών και κοινωνιών

Δημήτρης Χατζηαγγέλου

Light and darkness in the cave of Klenia at Tenea. A study of light management throughout the millennia

Susanne Metaxas

Yarn spinning in Byzantine Argos. A study on Byzantine spindle whorls and spindle hooks

Anastasia Vassiliou

Burial topography and funerary practices in Early Byzantine Argos: evidence from the North Cemetery

Sandra Zipprich

Horse and carriage in cult and logistics of the Sanctuary of Zeus in Olympia

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ | ABSTRACTS

Το ερευνητικό και αναστηλωτικό έργο της 25ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Αργολίδα, Αρκαδία και Κορινθία

Δημήτρης Αθανασούλης
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων)

Η 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, η οποία καταργήθηκε τον Οκτώβριο του 2014, σχεδίασε, οργάνωσε και υλοποίησε ένα μεγάλο πρόγραμμα έργων αποκατάστασης και επεμβάσεων στα μεσαιωνικά μνημεία της Αργολίδας της Αρκαδίας και της Κορινθίας. Πολλά από τα έργα ολοκληρώθηκαν από τις διάδοχες Εφορείες με τον υπογράφοντα ως επιστημονικό υπεύθυνο των έργων. Οι επεμβάσεις ανέδειξαν τη σύνθετη ιστορία μνημειακών συνόλων όπως η Ακροναυπλία, ο Ακροκόρινθος και το κάστρο Λάρισα του Άργους, ενώ απέδωσαν πολύτιμα στοιχεία για την ερμηνεία και τεκμηρίωση μνημείων όπως η Αγία Μονή Αρείας Ναυπλίου ή το κάστρο Αγιονόρι και η Καρύταινα. Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν τα σημαντικότερα από τα στοιχεία που προέκυψαν από τις εργασίες αυτές.

Οικισμός της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην περιοχή Κοτρώνι της Πάτρας

Κωνσταντίνα Ακτύπη
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Οι πρόσφατες σωστικές ανασκαφικές έρευνες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας (πρώην ΣΤ' Ε.Π.Κ.Α.) στην περιοχή Κοτρώνι της Πάτρας, μόλις 4 χλμ. από το κέντρο της πόλης, έφεραν στο φως τμήματα ενός άγνωστου μέχρι σήμερα οικισμού της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, ο οποίος φαίνεται ότι αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της περιόδου αυτής στη δυτική Αχαΐα.

Ο οικισμός αναπτύσσεται στο πλάτωμα ενός ήπιου και επιμήκους εδαφικού εξάρματος, ύψους 4-6 μ. από τη στάθμη της γύρω πεδινής περιοχής, και καταλαμβάνει έκταση τουλάχιστον 20 στρεμμάτων. Τα κτήρια ήταν κατασκευασμένα επάνω σε επιμελώς διαμορφωμένα υποστρώματα-δάπεδα από μικρούς λίθους-βότσαλα, με θεμέλια από μετρίου μεγέθους ποταμίσιες κροκάλες, πλίνθινη ανωδομή και είχαν διαμορφωμένους υπαίθριους και ημιυπαίθριους χώρους. Χαρακτηριστική είναι η ύπαρξη ενός μακρύ και ισχυρού αναλημματικού τοίχου, τμήμα μόνο του οποίου έχει ερευνηθεί, ενώ φαίνεται ότι συνεχίζεται κάτω από την επίχωση των άσκαφτων γειτονικών οικοπέδων. Στο εσωτερικό ενός ορθογώνιου «δωματίου» με εμβαδό 6,5 τ.μ., βρέθηκαν κατά χώραν έντεκα ακέραια πήλινα σφονδύλια, λεπίδες από οψιανό, τμήματα ωμού πηλού, ένα αποθηκευτικό πιθάρι και μία γωνιακή εστία. Στον μεγάλο υπαίθριο χώρο που διαμορφώνεται στα βόρεια του δωματίου αυτού βρέθηκαν μικρές κυκλικές οπές λαξευμένες στον φυσικό βράχο, πιθανόν για την τοποθέτηση ξύλινων πασάλων με σκοπό την πρόχειρη στέγαση, και ένα πιθοειδές αγγείο στη θέση του. Σε έναν άλλο ημιυπαίθριο χώρο στα δυτικά βρέθηκαν στη θέση τους πήλινα αγγεία διαφόρων σχημάτων και μεγεθών, χάλκινες βελόνες, οστέινα εργαλεία και βάσεις αγγείων με αποτυπώματα ψάθας. Η ύπαρξη μεγάλης ποσότητας αργιλοχώματος

κατάλληλου για αγγειοπλαστική σε αυτό το σημείο υποδεικνύει πιθανώς την επί τόπου κατασκευή των πήλινων αγγείων.

Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα που συγκεντρώθηκαν από διάφορα σημεία του οικισμού περιλαμβάνονται πήλινα αγγεία των χαρακτηριστικών σχημάτων των ΠΕ II και ΠΕ III περιόδων, όπως φιάλη, ασκός, σαλτσιέρα, πρόχους και κύπελλο, καθώς και όστρακα από μαγειρικά σκεύη με εμπίεστη σχοινοειδή διακόσμηση κάτω από το χείλος. Επίσης, χάλκινα εργαλεία, μυλόλιθοι, τριπτήρες, και μεγάλος αριθμός εργαλείων από πυριτόλιθο και οψιανό, καθώς και ημιεπεξεργασμένα εργαλεία από οψιανό, που υποδεικνύουν επί τόπου επεξεργασία τους.

Πρόκειται για μία από τις πρωιμότερες θέσεις που έχουν ερευνηθεί στη δυτική Αχαΐα, με σαφή χαρακτηριστικά μιας οργανωμένης εγκατάστασης και πρώιμης αστικοποίησης, η οποία βασίζεται στην αφθονία των πλουτοπαραγωγικών πηγών που υπήρχαν στην ευρύτερη ζώνη εκμετάλλευσής της, ενώ η διακίνηση του εμπορίου διαμέσου των θαλάσσιων οδών δε θα πρέπει να αποκλειστεί λόγω της μικρής απόστασης και της άμεσης οπτικής επαφής με τη θάλασσα (η σημερινή παραλιακή ζώνη και το ακρωτήριο απέχουν μόλις 1300 μ.). Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια σύντομη έκθεση των ανασκαφικών δεδομένων και μια πρώτη αξιολόγηση των ευρημάτων.

Tabula Imperii Romani Peloponnese: Τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας

Βύρων Αντωνιάδης
(Ακαδημία Αθηνών)

Η περιοχή της Πελοποννήσου με τις κραταιές ρωμαϊκές αποικίες αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πεδία έρευνας για τους σύγχρονους μελετητές. Το πρόγραμμα της Ακαδημίας Αθηνών *Tabula Imperii Romani* έχει ως στόχο τη συλλογή του συνόλου των αρχαιολογικών και ιστορικών δεδομένων του ελλαδικού χώρου για τη ρωμαϊκή περίοδο.

Η παρούσα ανακοίνωση εν πρώτοις συνοψίζει τις παρατηρήσεις και τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας για την περιοχή της Πελοποννήσου. Ιδιαίτερη σημασία δίδεται στην Αχαΐα, τη Λακωνία και την Αρκαδία, με παρουσίαση ευρημάτων που αναδεικνύουν και τις διαφορετικές συνιστώσες της παρούσας μελέτης. Το δεύτερο στοιχείο αυτής της ανακοίνωσης αφορά μια θεώρηση των ρωμαϊκών κατασκευών, κυρίως των οικιών, κατά τον 2ο αιώνα μ.Χ., όπου και παρατηρείται, τουλάχιστον αρχαιολογικά, μια νέα κατασκευαστική φάση. Θα τεθεί υπό έρευνα το κατά πόσο η νέα αυτή φάση εντοπίζεται πέραν της περιοχής της σημερινής πόλης της Πάτρας και σε άλλες πόλεις και οικισμούς, αλλά και σε ποιούς παράγοντες οφείλεται. Με τις παραπάνω συνθέσεις μπορεί να καταδειχθεί το κατά πόσο οι μεταβολές στα αρχαιολογικά συμφραζόμενα αφορούν μόνο συγκεκριμένες περιοχές ή συνολικά τη ρωμαϊκή Πελοπόννησο.

Οι εργασίες διαμόρφωσης στον αρχαιολογικό χώρο της Ασίνης: Στόχοι και απολογισμός

Χαράλαμπος Αντωνιάδης¹, Γεωργία Ήθου²
(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας, ²ΥΠΠΟΑ, Δι.Π.Κ.Α.)

Τη δεκαετία του 1920, Σουηδοί αρχαιολόγοι ολοκλήρωσαν το πρώτο συστηματικό ανασκαφικό πρόγραμμα τους στην Ελλάδα στον λόφο Καστράκι, στα ανατολικά του παραθαλάσσιου οικισμού του Τολού Αργολίδας, αποκαλύπτοντας το μεγαλύτερο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου που ταυτίζεται με την ομηρική Ασίνη. Οι εργασίες τους έφεραν στο φως ένα πυκνό δίκτυο φάσεων χρήσης του οικισμού, 3.000 και πλέον χρόνων. Ωστόσο, οι εκτεταμένες επεμβάσεις των ιταλικών δυνάμεων κατοχής κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η φθοροποιός δράση του χρόνου και η άγρια βλάβιση μέχρι πρότινος δεν επέτρεπαν στους μεμονωμένους επισκέπτες να κατανοήσουν τη μακράιωνη ιστορία του τόπου, ακολουθώντας παράλληλα μια ασφαλή περιήγηση στο λόφο.

Το 2015 ολοκληρώθηκε το έργο «Ασίνη, Ακρόπολη Αρχαίας Ασίνης, Αναμόρφωση Αρχαιολογικού Χώρου Καστράκι», το οποίο εκτελέστηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας με χρηματοδότηση από το Ε.Σ.Π.Α., προϋπολογισμού 933.000,00 €. Σκοπός των εργασιών ήταν η διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου της Ασίνης με ήπια μέσα και σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον, όπου οι επισκέπτες θα έχουν τη δυνατότητα να κατανοήσουν τη μακράιωνη ανθρώπινη παρουσία, με αφητηρία την προϊστορία και τερματισμό τη δραστηριότητα των Σουηδών και των Ιταλών τον προηγούμενο αιώνα.

Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιήθηκαν εργασίες που αφορούσαν την οργάνωση και καλή λειτουργία του χώρου, την καταγραφή και μετάδοση των πληροφοριών για την ιστορία του. Με την ολοκλήρωση των εργασιών αποδόθηκαν στους επισκέπτες σχεδόν 800 μ. διαδρομών (πετρόκτιστα μονοπάτια και κλίμακες, χωμάτινες διαδρομές, μεταλλικές πεζογέφυρες), νέα είσοδος και διαμορφωμένη πρόσβαση για ΑμεΑ, στάσεις ανάπαυσης και θέασης, είκοσι πινακίδες πληροφόρησης, δύο μικροί εκθεσιακοί χώροι και αίθουσα πολυμέσων, όπου προβάλλονται οι ψηφιακές εφαρμογές που παρήχθησαν στο πλαίσιο του έργου. Συνειδητή επιλογή του προγράμματος ήταν η αποκατάσταση των νεώτερων κτισμάτων που βρίσκονταν εντός του αρχαιολογικού χώρου, προκειμένου να στεγαστούν χρήσεις λειτουργικού και ενημερωτικού χαρακτήρα.

Τόσο κατά τη διάρκεια των εργασιών όσο και μετά την απόδοσή του διαμορφωμένου αρχαιολογικού χώρου στο κοινό, φιλοξενήθηκαν στην αρχαία Ασίνη καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, πραγματοποιήθηκαν πολλαπλές δράσεις, μεμονωμένες και στο πλαίσιο των ετήσιων πολιτιστικών ημερών, οργανώθηκαν εκπαιδευτικά προγράμματα και ομαδικές ξεναγήσεις. Τα παραπάνω συνετέλεσαν σημαντικά στην ευαισθητοποίηση και την εκ νέου γνωριμία των κατοίκων των όμορων περιοχών με τον αρχαιολογικό χώρο, στην περαιτέρω προβολή και εν τέλει στην αύξηση της επισκεψιμότητάς του.

Προϊστορικός οικισμός Ντασκά Τριταίας στην Αχαΐα. Μια πρώτη προσέγγιση

*Βασίλης Αργυρόπουλος
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)*

Στο πλαίσιο του έργου «Κατασκευή Λιμνοδεξαμενής και αρδευτικού δικτύου στη θέση Ντασκά Τριταίας Δ. Τριταίας, Ν. Αχαΐας», σε μια απότομη, απομονωμένη και δύσκολα προσβάσιμη θέση, μέσα στη χαράδρα που σχηματίζεται από τις ΒΔ παρυφές του όρους Ερυμάνθου και του Καλετζιώτικου ποταμού, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τα κατάλοιπα ενός πυκνοδομημένου προϊστορικού οικισμού που κατοικήθηκε ανελλιπώς από τους μεσοελλαδικούς ως τους ύστερους μυκηναϊκούς χρόνους. Ο οικισμός έχει έκταση περίπου 4 στρέμματα και αναπτύσσεται από τον μυλό του ποταμού προς την ΒΑ πλαγιά του υψώματος, ακολουθώντας την απότομη κλίση του εδάφους, σε «κλιμακωτή» διάταξη. Αποτελείται από οικίες που είχαν κυρίως ένα μόνο μεγάλο ορθογώνιο κεντρικό δωμάτιο, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν και δύο μικρότερα. Σε κάποια γωνιά της οικίας ή στο μέσον της βρισκόταν η εστία. Η τοιχοποιία των οικιών ήταν αρκετά προσεγμένη. Η θεμελίωση των τοίχων και η ανωδομή έως το ύψος τουλάχιστον ενός μέτρου ήταν κατασκευασμένη από λίθους αδρά δουλεμένους, ενώ για το υπόλοιπο τμήμα των τοίχων χρησιμοποιήθηκαν ωμοπλίνθοι. Οι οικίες ήταν ισόγειες και η στέγη τους σε όλες τις οικιστικές φάσεις ήταν φτιαγμένη από κλαδιά και πηλό. Στην τελευταία φάση κατοίκησης του οικισμού που ανάγεται στα τέλη της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου φαίνεται πως συνέβη κάποια μεγάλη καταστροφή που οδήγησε στην εγκατάλειψη του οικισμού.

Νομισματικές μαρτυρίες από τη Μαντίνεια Αρκαδίας

Ευαγγελία Αργυροπούλου, Ιωάννα Αρανίτου

Η Μαντίνεια υπήρξε μια από τις σημαντικότερες πόλεις της αρχαίας Αρκαδίας. Η καίρια γεωγραφική της θέση έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μακραίωνη ιστορία της. Η ίδρυση της πόλης χρονολογείται πιθανότατα μετά τη λήξη των περσικών πολέμων και η ζωή της εκτείνεται μέχρι και τον 6ο αιώνα μ.Χ. Μέσα σ' αυτό το ευρύ χρονολογικά πλαίσιο εντάσσονται τα νομίσματα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια υλοποίησης του έργου ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου. Κατά την περίοδο 2011-2015, εντοπίστηκαν περίπου 130 αργυρά και χάλκινα νομίσματα, τόσο από περισυλλογή όσο και από τους ανασκαφικούς καθαρισμούς μνημείων της Αγοράς. Εκτός από τις αυτόνομες κοπές της πόλης της Μαντίνειας, τα νομίσματα αυτά προέρχονται από Αρκαδικές πόλεις και άλλες εντός και εκτός της Πελοποννήσου. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να αναδείξει το ρόλο των νομισμάτων ως μαρτύρων χαρακτηριστικών περιόδων της ιστορίας και των επαφών της πόλης με άλλες περιοχές και να επιχειρήσει να ρίξει φως στη χρονολόγηση των μνημείων της. Παρά τη σημασία της, η Μαντίνεια είναι ελάχιστα γνωστή ανασκαφικά. Με την προτεινόμενη ανακοίνωση είναι η πρώτη φορά που θα παρουσιαστεί ένα μεγάλο στρωματογραφημένο σύνολο νομισμάτων που προέρχεται από τον αρχαιολογικό χώρο.

Ρωμαϊκή έπαυλη Κατουνίστρας, Λουτρακίου Κορινθίας: Τα αποτελέσματα του πενταετούς ερευνητικού προγράμματος, 2012-2016

Ζωή Ασλαματζίδου-Κωστούρου, Κωνσταντίνος Τζιαμπάσης¹, Σωτήριος Ραπτόπουλος²
(¹Πανεπιστήμιο Νάπολης, ²ΥΠ.Π.Ο.Α., Δ.Δ.Ε.Α.Μ.Τ.Π.Π.Α.)

Παρουσιάζονται τα πορίσματα του πενταετούς ερευνητικού προγράμματος (2012-2016) και της ανασκαφικής έρευνας στη θέση Κατουνίστρα Λουτρακίου, όπου έχουν αποκαλυφθεί οι εγκαταστάσεις έπαυλης ρωμαϊκών χρόνων με μεγάλη έκταση, πολυτελή κατασκευή και μακρά περίοδο χρήσης.

Δίνεται έμφαση στα αρχιτεκτονικά στοιχεία του οικοδομήματος της έπαυλης, της μνημειακής της κλίμακας, της τεράστιας περιτειχισμένης αυλής και του λουτρικού της συγκροτήματος, ενώ γίνεται αναφορά στα κεραμικά και άλλα ευρήματα της ανασκαφής.

Οινοποίηση στη Μεσσηνία κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού; Πρόσφατα αρχαιοβοτανικά ευρήματα από τη θέση Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού

Σουλτάνα-Μαρία Βαλαμώτη¹, Μαρία Ντίνου¹, Ευαγγελία Μαλαπάνη², Sharon R. Stocker³

(¹Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ²Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας, ³University of Cincinnati)

Οι έρευνες που διεξήχθησαν κατά το 2015 και 2016 σε αρχαιοβοτανικά δείγματα από τη θέση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού υπήρξαν ιδιαίτερα γόνιμες. Δείγματα χώματος που δέχτηκαν επεξεργασία με επίπλευση έφεραν στο φως περισσότερα από 3000 απανθρακωμένα γίγαρτα της αμπέλου από την περιοχή ενός πίθου. Ο μεγάλος αριθμός των καταλοίπων αυτών παρέχει τις πρώτες αδιαμφισβήτητες ενδείξεις για τη συστηματική εκμετάλλευση της αμπέλου κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στη Μεσσηνία, σε μία θέση που καταστράφηκε πριν από την εμφάνιση, στην ίδια ευρύτερη περιοχή, του ανακτόρου του Νέστορα. Η παρουσίασή μας συζητά τα ευρήματα στο πλαίσιο της προϊστορικής οινοποίησης στην Πελοπόννησο και την Ελλάδα γενικότερα. Η οινοποίηση κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο είναι καλά τεκμηριωμένη με βάση τις πινακίδες της Γραμμικής Β, την κεραμική και την αρχιτεκτονική. Στο πλαίσιο του προγράμματος που χρηματοδοτεί το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (ERC, Horizon 2020, G.A. 682529) επιχειρούμε μια διεπιστημονική προσέγγιση των αρχαιοβοτανικών δεδομένων από τη θέση Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού, συνδυάζοντας μια πλήρη μελέτη των γιγάρτων (μακροσκοπική μελέτη και μορφομετρική ανάλυση), καθώς και των υπολειμμάτων κάρβουνου που ήρθαν στο φως στη θέση. Τα δεδομένα από τη θέση Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού παρέχουν μια σπάνια ευκαιρία να εξερευνήσουμε τις καταβολές της εκμετάλλευσης της αμπέλου και της οινοποίησης στην περιοχή της Μεσσηνίας πριν την εμφάνιση των μυκηναϊκών ανακτόρων.

Οι μαρτυρίες της κεραμικής της ύστερης μεταβυζαντινής περιόδου από σωστικές ανασκαφές στην Πάτρα

Νικόλαος Βασιλάκης

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Οι σωστικές ανασκαφές στην Πάτρα έφεραν στο φως εκτός από οικοδομικά λείψανα και ικανοποιητικές ποσότητες κεραμικών ειδών καθημερινής χρήσης μεταβυζαντινής περιόδου. Από το υλικό που συγκεντρώθηκε κατά την έρευνα στο σύγχρονο πολεοδομικό ιστό της πόλης παρουσιάζονται αντιπροσωπευτικά κεραμικά προϊόντα που χρονολογούνται από το 18ο αιώνα έως τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα και αποτελούν μάρτυρες της ιδιωτικής ζωής των χρηστών τους. Στα είδη αυτά περιλαμβάνονται αγγεία αποθήκευσης και μεταφοράς υγρών, σερβιρίσματος της τροφής και φωτιστικά σκεύη. Στο κεραμικό υλικό μπορούν να αποδοθούν τόσο παραγωγές τοπικών εργαστηρίων όσο και προϊόντα εργαστηρίων κεραμικής της Δύσης, που μαρτυρούν τις έντονες εμπορικές επαφές.

Στην εξεταζόμενη περίοδο υπήρχε στην Πάτρα σημαντική παραγωγή κεραμικής με εγχάρακτη διακόσμηση. Στα είδη που παράγονταν διακρίνονται στάμνες και κανάτια κατασκευασμένα από ανοιχτόχρωμους πηλούς, ενώ η διακόσμηση συνίσταται σε λεπτές επάλληλες εγχάραιες, οριζόντιες και κυματιστές. Η παραγωγή αυτών των αγγείων επιβεβαιώθηκε σε κεραμικό εργαστήριο που ανασκάφηκε το 2012 στην οδό Οδηγητριάς 28 στην Άνω Πόλη της Πάτρας. Η διάρκεια λειτουργίας του εργαστηρίου κυμαίνεται από τα τέλη περίπου του 16ου αιώνα έως τα τέλη του 18ου αιώνα. Στο εργαστήριο παραγόταν και εφυσάλωμένη μονόχρωμη κεραμική με πράσινο ή κίτρινο χρώμα. Στα εφυσάλωμένα δείγματα ανήκουν κανάτια διαφόρων μεγεθών, πινάκια, κούπες, αλλά και αγγεία νυκτός και στατοί λύχνοι.

Τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αγγείων εισηγμένων από την ιταλική χερσόνησο αποτελούν ανοιχτά και κλειστά σχήματα της ύστερης μαγιόλικα του 18ου αιώνα. Τα μαγιόλικα αγγεία της Ιταλίας κατασκευάζονταν σε πολλά κέντρα παραγωγής. Η επιφάνειά τους καλύπτεται με κασσιτερούχο αδιαφανή εφυσάλωση, ενώ στη διακόσμηση των υστερότερων δειγμάτων απαντούν φυτικά θέματα που αποδίδονται με περισσότερη προσοχή στη λεπτομέρεια. Ιδιαίτερως δημοφιλή στην Πάτρα είναι και τα αγγεία κεραμικών εργαστηρίων από το Grottaglie της Απουλίας που ακμάζουν στα τέλη του 18ου αιώνα. Πρόκειται για μεγάλα πινάκια και κανάτια που φέρουν παχύ λευκό επίχρισμα, ημιδιαφανή λευκή ή κίτρινη εφυσάλωση και γραπτή έγχρωμη διακόσμηση, στην οποία κυριαρχούν τα μικρά γαλάζια άνθη. Η κατηγορία αυτή κεραμικής έγινε αντικείμενο απομίμησης σε κέντρα παραγωγής κεραμικής στα Επτάνησα, όπως στην Κέρκυρα, αλλά και στην Πάτρα. Βάσει του πηλού στο υλικό ξεχωρίζουν τόσο δείγματα εισηγμένα από το Grottaglie όσο και τοπικές απομιμήσεις.

Από τις αρχές του 19ου αιώνα η Πάτρα προμηθεύεται από φημισμένα ευρωπαϊκά εργαστήρια φαγεντιανά σκεύη, τα οποία φέρουν τυπωμένη διακόσμηση (transfer-printed ware). Μία ομάδα τέτοιων σκευών προέρχεται από τη Sarreguemines της Λορένης. Στην πίσω όψη τους αποτυπώνεται το επίσημα-φίρμα: οικοσηματική σύνθεση και η επωνυμία «OPAQUE DE SARREGUEMINES».

Η εξέταση του κεραμικού υλικού της ύστερης μεταβυζαντινής περιόδου αποδεικνύει ότι στην Πάτρα υπήρχε συστηματική, προσεγγμένη τοπική παραγωγή, ενώ

από το λιμάνι της, για την κάλυψη των αυξημένων αναγκών μιας κοινωνικά και οικονομικά ανερχόμενης τάξης, εισάγονταν πολυτελέστερα αγγεία δυτική προέλευσης.

Το Βόρειο Νεκροταφείο στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας. Η ιστορία του χώρου και η εξέλιξη των ταφικών εθίμων

Σοφία Βουτσάκη¹, Vasco Hachtmann², Ιωάννα Μουτάφη³

(¹University of Groningen, ²University of Heidelberg, ³Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα)

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρουσιάσουμε κάποια πρώτα συμπεράσματα για το Βόρειο Νεκροταφείο που χρονολογείται στην πρώιμη μυκηναϊκή εποχή και βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τα ανακτορικά κτίρια στον λόφο του Αγίου Βασιλείου στο Ξηροκάμπι Λακωνίας. Η ανασκαφή του νεκροταφείου, που έγινε υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και τη γενική διεύθυνση της Αδαμαντίας Βασιλογάμβρου, διήρκεσε επτά χρόνια (2010-2016) και έφερε στο φως 23 τάφους και πάνω από 85 ταφές. Η διερεύνηση του χώρου έγινε με προηγμένες μεθόδους επισκόπησης (ηλεκτρική χαρτογράφηση, γεωραντάρ), ανασκαφής (ταφονομικές παρατηρήσεις, μικρομορφολογική ανάλυση του εδάφους) και τεκμηρίωσης (φωτογραμμετρική αποτύπωση). Η έρευνα συνοδεύεται επίσης από εκτεταμένο πρόγραμμα αναλύσεων του ανθρώπινου σκελετικού υλικού (οστεολογική μελέτη, ραδιοχρονολόγηση, αναλύσεις σταθερών ισότοπων και αρχαίου DNA) και των κεραμικών ευρημάτων (πετρογραφική ανάλυση, ανάλυση οργανικών καταλοίπων).

Στην ανακοίνωση θα επικεντρωθούμε σε δύο ζητήματα. Πρώτα θα προσπαθήσουμε να ανασυνθέσουμε την ιστορία του νεκροταφείου, αλλά και τη χρήση του χώρου στην πρωτοελλαδική περίοδο, καθώς και σε μεταγενέστερες φάσεις της μυκηναϊκής εποχής. Δεύτερον, θα περιγράψουμε τη σχέση του νεκροταφείου και του οικισμού, τη διαμόρφωση του χώρου, τη διάταξη και κατασκευή των τάφων και τον τρόπο ταφής και κτέρισης των νεκρών. Το Βόρειο Νεκροταφείο αποτελείται κυρίως από κιβωτιόσημους τάφους που περιέχουν μία ή πολλαπλές ταφές, υπάρχουν όμως και λίγοι απλοί λάκκοι που χρησιμοποιούνταν συνήθως για ταφές νηπίων, καθώς και ένας μεγάλος κτιστός τάφος με πάνω από 27 ταφές. Πολλοί τάφοι ήταν ακτέριστοι, ενώ κάποιοι περιείχαν λιγοστά και φτωχικά κτερίσματα. Η ίδρυση οργανωμένου νεκροταφείου έξω από τον χώρο του οικισμού, η χρήση τάφων μεγάλων διαστάσεων και επιμελημένης κατασκευής, οι πολλαπλές ταφές και οι ανακομιδές αναγγέλλουν ήδη τα νέα, μυκηναϊκά έθιμα ταφής, αλλά η έλλειψη πλούσιων κτερισμάτων δείχνει μία τάση συντηρητισμού και εμμονής στη λιτότητα της μεσοελλαδικής παράδοσης. Ο στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε την εξέλιξη των ταφικών πρακτικών κατά τη διάρκεια της χρήσης του νεκροταφείου και να κατανοήσουμε τις ραγδαίες εξελίξεις που οδήγησαν στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών σχέσεων και στην ανάδυση του Αγ. Βασιλείου ως νέου κέντρου εξουσίας στη μυκηναϊκή Λακωνία.

Πιλοτικό πρόγραμμα συντήρησης της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το ISCR της Ρώμης σε ενάλια αρχαιολογικά κατάλοιπα της Παλαιάς Επιδαύρου

*Παναγιώτα Γαλιατσάτου
(Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων)*

Η ανακοίνωση αφορά στο πιλοτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Workshop *In situ conservation of underwater archaeological sites: methods and case studies*, Αθήνα και Επίδαυρος 3-7 Ιουλίου 2017», που διεξήχθη από την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με την *Direttore del Nucleo per gli Interventi di Archeologia Subacquea* στη Ρώμη για τη διενέργεια συντήρησης σε ένα περιορισμένο τμήμα της βυθισμένης ρωμαϊκής έπαυλης της αρχαίας Επιδαύρου. Στα πλαίσια του προγράμματος έλαβαν χώρα πρακτικές εργασίες στον ενάλιο αρχαιολογικό χώρο της «Βυθισμένης Πολιτείας» της Παλαιάς Επιδαύρου, δηλαδή καθαρισμός και στερέωση δαπέδων και τοίχων αρχαίων κτιρίων με τη χρήση κλασικών εργαλείων αποκατάστασης, όπως νυστέρια, σμίλες και ηλεκτρικά εργαλεία. Το πρόγραμμα διεξήχθη στα πλαίσια του BLUEMED, το οποίο είναι ένα πρωτοποριακό ευρωπαϊκό πρόγραμμα, στο οποίο συμμετέχει για πρώτη φορά η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων μαζί με άλλες χώρες της Μεσογείου, όπως η Κύπρος, η Κροατία, η Ιταλία και η Ισπανία.

Διερεύνηση της κατάστασης διατήρησης και προκαταρκτικές προτάσεις συντήρησης στο Αρχαίο Θέατρο Σικυώνας

*Ελένη Γεωργίου, Ευφροσύνη Κούμπουλα
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)*

Το θέατρο της αρχαίας Σικυώνας είναι κατασκευασμένο στις υπώρειες της ακρόπολης των ελληνοιστικών χρόνων, στο φυσικό κοίλο του λόφου, δυτικά της αρχαίας αγοράς. Χρονολογείται στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ. και ανακατασκευάσθηκε τη ρωμαϊκή περίοδο, πιθανόν μετά το 146 π.Χ. Υπολογίζεται σαν ένα από τα μεγαλύτερα θέατρα της αρχαίας Ελλάδας, με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του τις δυο διόδους στο κοίλο του, οι οποίες σώζονται μέχρι σήμερα.

Η δόμηση του αρχαίου θεάτρου συνδυάζει τη λάξευση στο φυσικό βράχο με λίθινα μέλη, ορισμένα κατασκευασμένα από το ίδιο υλικό. Πρόκειται για εξαιρετικά ανομοιογενές και αυξημένου πορώδους ιζηματογενές πέτρωμα που χαρακτηρίζεται από εναλλαγές ψαμμιτών, ασβεστολίθων, ενίοτε ωολιθικών και κροκαλοπαγών.

Το σωζόμενο δομικό υλικό παρουσιάζει ποικιλομορφία και ιδιαιτερότητες ως προς τη σύσταση, τη συνεκτικότητα και το πορώδες του, χαρακτηριστικά που αφενός ανάγονται στον τρόπο σχηματισμού του πετρώματος που χρησιμοποιήθηκε και αφετέρου, καθόρισαν και συνεχίζουν να καθορίζουν την κατάσταση διατήρησης και το ευπαθές της αντοχής του. Εμφανίζει ιδιαίτερες αλλοιώσεις, όπως διευρυμένο πορώδες, ρήγματα, θραύσεις, καθώς και τμήματα σχεδόν κονιορτοποιημένα, δίνοντας την εντύπωση αποθέσεων χύματος.

Στις επιφάνειες των λίθων και σε μεγάλο ποσοστό καταγράφονται αποφλοιώσεις, αποσάθρωση, κυψελοειδής φθορά, άλατα, αποικίες βιολογικών ρύπων, ανώτερη χλωρίδα, καθώς και σημαντική διάβρωση από τη δράση υμενόπτερων. Ωστόσο, σώζονται και επιφάνειες που διατηρούν καλή συνοχή χωρίς να παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα. Στο χώρο του μνημείου εντοπίζονται ως δευτερεύοντα υλικά, επιχρίσματα, επιδαπέδια κεραμικά πλακίδια, τμήματα από βοτσαλωτό δάπεδο, μικρό ποσοστό μαρμάρου και μολύβδινοι σύνδεσμοι.

Δείγματα από το δομικό υλικό υποβλήθηκαν σε εξετάσεις αναγνώρισης, (πετρογραφική, στοιχειακή και ορυκτολογική ανάλυση). Επίσης, υπολογίστηκαν οι φυσικές και μηχανικές ιδιότητες του πετρώματος και διεξήχθησαν εργαστηριακές εξετάσεις για την αναγνώριση των βιολογικών ρύπων. Παράλληλα, στο μνημείο εφαρμόστηκαν πρώτα σωστικά μέτρα συντήρησης, καθώς και πιλοτικές δοκιμές υλικών στερέωσης (νανοϋλικά) και βιοκτόνων. Η ενίσχυση της στατικής επάρκειας του δομικού υλικού έχει ως στόχο την αποκατάσταση της ακεραιότητας αλλά και της γεωμετρίας του ίδιου του μνημείου με σεβασμό στην υπάρχουσα κατάσταση διατήρησης.

Η έρευνα που θα παρουσιαστεί επικεντρώνεται στην αναζήτηση κατάλληλων υλικών για την προστασία του ευπαθούς πετρώματος, που θα αυξήσουν την αντίσταση της εξωτερικής επιφάνειάς του στους διαβρωτικούς παράγοντες, ενώ προτείνονται και μέθοδοι παθητικής συντήρησης.

Το Ιερό της Αθηνάς Χαλκιοίκου στην Ακρόπολη της Αρχαίας Σπάρτης: τα νέα ανασκαφικά δεδομένα

Χαρά Γ. Γιαννακάκη¹, Αφροδίτη Π. Βλάχου²

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας¹, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας²)

Το ιερό της Αθηνάς Χαλκιοίκου, ένα από τα πιο σημαντικά ιερά της χώρας των Λακεδαιμονίων, βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του λόφου της Ακρόπολης της αρχαίας Σπάρτης. Τα κατάλοιπα του ιερού έφεραν στο φως οι ανασκαφικές εργασίες που διενεργήθηκαν κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα από τη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή.

Κατά τη διάρκεια των πρόσφατων εργασιών που πραγματοποιήθηκαν στο ιερό της Αθηνάς Χαλκιοίκου στο πλαίσιο υλοποίησης του έργου «Προστασία, Διαμόρφωση, Ανάδειξη και Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων της Σπάρτης», από τον Απρίλιο του 2011 έως και τον Δεκέμβριο του 2015, ήρθαν στο φως νέα στοιχεία, τα οποία οδήγησαν σε μία επανεξέταση των μέχρι σήμερα γνωστών αρχαιολογικών δεδομένων. Οι εργασίες εντός του χώρου του ιερού, αλλά και στον άμεσα περιβάλλοντα χώρο αυτού, αποκάλυψε μία σύνθετη εικόνα με αρχιτεκτονικά λείψανα και σημαντικό αριθμό ευρημάτων που χρονολογούνται από τους πρωτογεωμετρικούς έως και τους βυζαντινούς χρόνους. Μέρος ισχυρού τοίχου που αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα του ιερού θέτει νέα ζητήματα και ερωτήματα σχετικά με την αρχιτεκτονική και την ταύτιση των μνημείων του, αλλά και εν γένει τη διαμόρφωση του χώρου του τεμένους. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια των εργασιών αποχρωμάτωσης και διαμόρφωσης του χώρου, συγκεντρώθηκε σημαντική ποσότητα κεραμεικής, καθώς και λοιπά κινητά

ευρήματα, όπως θραύσματα πήλινων και χάλκινων ειδωλίων, πολλά χάλκινα αντικείμενα, μολύβδινοι μικροσκοπικοί αναθηματικοί στέφανοι, κ.ά. Η σύνθεση όλων των νέων δεδομένων, σε συνδυασμό με την παρουσίαση για πρώτη φορά τριών εκ των σημαντικότερων ευρημάτων –χάλκινου ειδωλίου της θεάς Αθηνάς, χάλκινου ενεπίγραφου αναθηματικού κώδωνα και θραύσματος μικρογραφικού αετώματος– θα μας δώσουν την ευκαιρία να συζητήσουμε εκ νέου για τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και τη μοναδικότητα των «σπαρτιατικών» αναθημάτων, να ανασυνθέσουμε την εικόνα του ιερού και να φωτίσουμε πτυχές της μακραίωνης ιστορίας του.

Εφαρμογές τεχνολογιών πληροφορικής για την παρουσίαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών

Μιχάλης Γκαζής¹, Μαριλένα Μεντζίνη¹, Κωνσταντίνος Κωτσόπουλος², Μιχάλης Καλαμίνιος²

(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας, ²OMEGA TECHNOLOGY)

Στο πλαίσιο του έργου «Δημιουργία Ψηφιακής Εικονικής Έκθεσης στο Νέο Μουσείο Πατρών με την αξιοποίηση Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών» που συγχρηματοδοτήθηκε από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ψηφιακή Σύγκλιση» του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013, αναπτύχθηκε μια σειρά ψηφιακών εφαρμογών.

Στόχος ήταν η ενίσχυση της πληροφορίας που αποκομίζει ο επισκέπτης του Αρχαιολογικού Μουσείου Πατρών και ταυτόχρονα η περαιτέρω εξοικείωσή του τόσο με τα εκθέματα όσο και με τις πτυχές της ζωής των αρχαίων, που παρουσιάζονται σε θεματικές ενότητες μέσω της αξιοποίησης καινοτόμων τεχνολογιών.

Η πράξη περιέλαβε τέσσερις άξονες: α) την υλοποίηση προηγμένης τρισδιάστατης ψηφιακής έκθεσης (8 ψηφιακές μακέτες), β) τη δημιουργία ιστότοπου του Μουσείου, γ) την υλοποίηση ενός ολοκληρωμένου πληροφοριακού συστήματος τεκμηρίωσης (ψηφιοποίηση 1300 αντικειμένων) και δ) την υλοποίηση ενός συστήματος πληροφόρησης των επισκεπτών με ψηφιακά διαδραστικά μέσα (10 σημεία πληροφόρησης).

Το ψηφιακό αυτό μουσειολογικό πρόγραμμα συμπληρώνει, προβάλλει και ολοκληρώνει τα φυσικά εκθέματα του Μουσείου, με τα οποία συνυπάρχει στους χώρους της έκθεσης.

Στην παρούσα ανακοίνωση περιγράφεται αναλυτικά ο σχεδιασμός και η υλοποίηση της τρισδιάστατης ψηφιακής έκθεσης. Η συγκεκριμένη εφαρμογή περιλαμβάνει την δημιουργία σύντομων ταινιών με τη χρήση τρισδιάστατων ψηφιακών μακετών (animation) που προβάλλονται σε ειδικά συστήματα προβολής στο χώρο της έκθεσης και αποτυπώνουν τα παρακάτω μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους: Ρωμαϊκό Ωδείο Πάτρας, Ρωμαϊκό Στάδιο, Ρωμαϊκό Λουτρό, Ρωμαϊκό Υδραγωγείο, εξέλιξη της πόλης της Πάτρας διαχρονικά, Ρωμαϊκή Γέφυρα οδού Αρέθα, προϊστορική ακρόπολη του Τείχους Δυμαίων και μυκηναϊκό οικισμό Χαλανδρίτσας.

Κεντρικό στοιχείο των ταινιών είναι η προσομοίωση μνημείων και αρχαιολογικών χώρων μέσω τρισδιάστατων ψηφιακών μακετών (models) που υλοποιήθηκαν με σύγχρονες τεχνολογίες τρισδιάστατης εικονικής αναπαράστασης. Οι μακέτες και το λοιπό οπτικό υλικό (φωτογραφίες και σχέδια) εντάσσονται σε ένα σενάριο βασισμένο

στα διαθέσιμα επιστημονικά δεδομένα για κάθε μνημείο ή χώρο. Ο συνδυασμός αφήγησης, ήχου και εικόνας λειτουργεί κατά τρόπο που να αναδεικνύει τη σημασία του κάθε μνημείου ή χώρου με τρόπο περιεκτικό και εύληπτο για τον επισκέπτη, ο οποίος στη συνέχεια μπορεί να αναζητήσει τα επιμέρους σχετικά αντικείμενα στη φυσική έκθεση του Μουσείου.

Απόσπαση και μεταφορά μνημείων από ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας για λόγους διάσωσης και ανάδειξης

Βλάσιος Δεληστάθης, Ευφροσύνη Κούμπουλα, Ελένη Γεωργίου, Γεώργιος Καρβουντζής, Ευθυμία Θεοχάρη, Αργυρώ Τσίγκρη
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Κατά τη διάρκεια των σωστικών και συστηματικών ανασκαφικών ερευνών της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας από το 2005 έως σήμερα, συχνά αποκαλύπτονται αρχαιολογικά ευρήματα υψηλής ιστορικής και καλλιτεχνικής σημασίας, κινητά ή ακίνητα, για τα οποία απαιτείται η απόσπαση από το χώρο εύρεσης και η μεταφορά τους στα εργαστήρια συντήρησης και στους στεγασμένους χώρους της Εφορείας, με σκοπό τη διάσωση, προστασία και ανάδειξή τους. Ανάλογα με το είδος του υλικού, την ευπάθεια και την κατάσταση διατήρησής του λαμβάνεται μέριμνα για τις απαιτούμενες σωστικές επεμβάσεις στο ανασκαφικό πεδίο, τα προληπτικά μέτρα για την ασφαλή απόσπαση και μεταφορά τους, καθώς και για τη διασφάλιση των συνθηκών τοποθέτησης, αποθήκευσης, λαμβάνοντας μέτρα προστασίας και προληπτικής συντήρησής τους.

Για την υποδοχή και αποθήκευση τέτοιων ευρημάτων έχουμε προβεί πολλές φορές σε κατασκευή θαλάμων ή ερμαρίων με ελεγχόμενες κλιματικές συνθήκες, ώστε να εξασφαλιστεί η καλή διατήρηση των μνημείων. Σε περιπτώσεις έκθεσης ή άλλου είδους ανάδειξης των μεταφερόμενων μνημείων, εκπονούνται σχετικές μελέτες συντήρησης, προστασίας και ανάδειξης και λαμβάνεται μέριμνα για τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών που θα διασφαλίσουν τα μνημεία και την ορθή διαχείριση των επισκεπτών.

Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο ταφικά συστήματα: το πρώτο αποτελείται από ξύλινο τεφροδόχο κιβώριο, τοποθετημένο σε χάλκινο λέβητα και λίθινη σαρκοφάγο στο Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου, ενώ το δεύτερο από πέντε ρόδια με ψάθινο καλάθι τοποθετημένα σε χάλκινο αγγείο, που φυλάσσεται σε θάλαμο αζώτου στο εργαστήριο συντήρησης του Μουσείου Αρχαίας Κορίνθου, καθώς και την αποθήκευση των υαλοθημάτων από το λιμάνι των Κεγχρεών σε ειδικό θάλαμο ελεγχόμενων συνθηκών στο Μουσείο Ισθμίας, που κατασκευάστηκαν σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων.

Σε περιπτώσεις ιστάμενων μνημείων ή αρχιτεκτονικών στοιχείων τους, ανάλογα με το είδος, το μέγεθος, την κατάσταση διατήρησης και τις ανάγκες του κάθε μνημείου, η απόσπαση γίνεται από τους συντηρητές ή και σε συνεργασία με ειδικούς επιστήμονες.

Συγκεκριμένα, από σωστικές ανασκαφές και στο πλαίσιο των Έργων της ΕΡΓΟΣΕ, της Δ.Ε.Σ.Φ.Α. και της Ολυμπίας Οδού, έχουν αποσπαστεί με σκοπό τη διάσωσή τους λάρνακες με γραπτή διακόσμηση, δύο κλίβανοι, μια εστία, τμήμα κτιστού αγωγού και

πλήθος ψηφιδωτών δαπέδων και τοιχογραφιών. Ιδιαίτερη μνεία θα γίνει σε δύο ρωμαϊκά ταφικά μνημεία, που αποσπάστηκαν ολόκληρα, μεταφέρθηκαν και τοποθετήθηκαν σε ειδικά στεγασμένο χώρο στον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Κορίνθου και πρόκειται άμεσα να αναδειχθούν.

Επίσης, στο πλαίσιο εκτέλεσης έργων αναστήλωσης, συντήρησης και αποκατάστασης σε βυζαντινούς ναούς της περιοχής έχουν αποσπαστεί και επανατοποθετηθεί με σκοπό τη συντήρηση και ανάδειξή τους σημαντικής καλλιτεχνικής και ιστορικής αξίας αρχιτεκτονικά στοιχεία, όπως η ξύλινη πόρτα που φέρει επένδυση από σίδηρο του Ι.Ν. Ταξιαρχών στο Στεφάνι Κορινθίας, το ξυλόγλυπτο Τέμπλο του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Νεμέας και άλλα.

Χρήση Γ.Π.Σ. για την ψηφιακή αποτύπωση του Τείχους Δυμαίων και της ευρύτερης λιμνοθάλασσας και πρόταση διαχείρισής τους

Ζωή Δημοπούλου¹, Γεώργιος Μαλαπερδάς², Νίκος Ζαχαριάς²
(¹Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ²Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Σκοπός της εργασίας είναι η ψηφιακή αποτύπωση του Τείχους των Δυμαίων της Δυτικής Αχαΐας, με παράλληλες δράσεις την ψηφιακή τεκμηρίωση της παρούσας κατάστασής του, την προσπάθεια απόδοσης του λόφου, όπου εδράζεται το τείχος, τη λεπτομερή παρουσίαση και ανάδειξη μερικών επιλεκτικών σημείων του τείχους βασισμένων σε δημοσιευμένες αρχαιολογικές μαρτυρίες, την προσπάθεια τρισδιάστατης απόδοσης του και, τέλος, την ψηφιακή ενσωμάτωση του στην ευρύτερη περιοχή του Εθνικού Πάρκου Κοτυχίου-Στροφιλιάς, διατυπώνοντας μία ολοκληρωμένη πρόταση ανάδειξης του.

Για την εκπλήρωση του παραπάνω σκοπού συγκεντρώθηκαν φωτογραφίες, πληροφορίες και δεδομένα που βοήθησαν στη χαρτογράφηση του αρχαιολογικού χώρου. Για παράδειγμα, συγκεντρώθηκε ένα πλήθος στοιχείων του υποβάθρου (υψομετρικά σημεία, βλάστηση, χρήσεις γης, γεωλογία κ.λπ.), αρχεία τοπογραφικής αποτύπωσης του αρχαιολογικού χώρου κ.ά. Με τη βοήθεια των λογισμικών ArcGIS 10.1, ArcScene 10.1 και StoryMaps της ESRI, δημιουργήθηκαν ψηφιακοί και διαδικτυακοί χάρτες, Ψηφιακό Υψομετρικό Μοντέλο Αναγλύφου και μία Τρισδιάστατη Μοντελοποίηση του μνημείου, προϊόντα που κάλυψαν ένα ευρύ φάσμα αναγκών, από την απλή τεκμηρίωση και την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου μέχρι τη διατύπωση προτάσεων ανάδειξης και ενσωμάτωσης του Τείχους των Δυμαίων στην ευρύτερη περιοχή του Εθνικού Πάρκου.

Ιωνικά κιονόκρανα από τη ρωμαϊκή και υστερορωμαϊκή Λακωνία: τυπολογία, τεχνοτροπία, τεχνολογία

Γεώργιος Δουλφής

(Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Περισσότερα από 300 ιωνικά κιονόκρανα και θραύσματα κιονοκράνων ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής εποχής φυλάσσονται στις αποθήκες και τους χώρους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας ή βρίσκονται σε δεύτερη χρήση σε βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία. Αν και τα περισσότερα από αυτά είναι άγνωστης προέλευσης και δεν μπορούν να αποδοθούν στα κτήριά τους, η συστηματική μελέτη τους μπορεί να προσφέρει πλήθος στοιχείων για τη γλυπτική, τη λιθοξοΐα και την αρχιτεκτονική της Σπάρτης, του Γυθείου και των άλλων λακωνικών πόλεων και να συμβάλει στην αποκατάσταση της εικόνας τους.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν συνοπτικά τα πρώτα αποτελέσματα της εξέτασης του ως άνω υλικού. Θα διακριθούν οι βασικές τυπολογικές κατηγορίες των ιωνικών κιονοκράνων που απαντούν στη Λακωνία και συγκεκριμένα τα κανονικά, τα κιονόκρανα με κάλυκες αντί προσκεφαλαίων, τα σχηματικά ιωνικά και τα ιωνικά με επίθημα, καθώς και οι επιμέρους παραλλαγές τους. Ακόμη, θα παρουσιαστούν οι διάφορες τεχνοτροπικές τάσεις τους που αναγνωρίζονται στα μέλη, είτε πρόκειται για έργα τοπικών εργαστηρίων με επιδράσεις από την Αθήνα, τη Μικρά Ασία και αλλού, είτε πρόκειται για εισηγμένα μέλη. Με τον τρόπο αυτό, θα επιχειρηθεί να διακριθούν τα γνωρίσματα της τοπικής παραγωγής και η σχέση της με τη ρωμαϊκή «κοινή» τεχνοτροπία. Τέλος, θα διατυπωθούν παρατηρήσεις επί της τεχνολογίας των μελών, κυρίως όσον αφορά στην προέλευση του υλικού τους, στα σωζόμενα ίχνη εργαλείων, στον τρόπο χάραξης των μελών, στη συνδεσμολογία, στις επισκευές και στις τυχόν χαραγμένες επιγραφές, είτε πρόκειται για υπογραφές εργαστηρίων είτε για τεκτονικά σημεία.

Τα ιωνικά κιονόκρανα, συσχετιζόμενα με τα τοπογραφικά δεδομένα της Λακωνίας, τα οποία εμπλουτίζονται διαρκώς από την αρχαιολογική σκαπάνη και χαρακτηρίζονται από μεγάλο αριθμό δημοσίων και ιδιωτικών κτηρίων μνημειακού χαρακτήρα, τεκμηριώνουν ότι η γνωστή θουκυδίδεια ρήση για το *άφανές* των οικοδομημάτων της Σπάρτης –και όχι μόνον– είχε ανατραπεί εντελώς στους ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς χρόνους.

Κάστρο Γερακίου Λακωνίας: το πρόσφατο παράδειγμα μετατροπής ενός μεσαιωνικού οχυρωμένου οικισμού σε οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο

Ευαγγελία Ελευθερίου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Το κάστρο Γερακίου Λακωνίας ιδρύθηκε από τους Φράγκους περί τα μέσα του 13ου αιώνα στις νοτιοδυτικές παρυφές του όρους Πάρνωννα, στον λόφο που σήμερα είναι γνωστός ως «Παλαιόκαστρο» ή «Αϊ-Γιώργης». Μετά την ανακατάληψη του Μοριά από τους Βυζαντινούς το 1262, το Γεράκι τέθηκε υπό την κυριαρχία τους, η οχύρωση

ενισχύθηκε και αναπτύχθηκε σημαντικός οικισμός που γνώρισε ακμή κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Ο τελευταίος δε δέχθηκε μεταγενέστερες επεμβάσεις, συνιστώντας σήμερα χαρακτηριστικό δείγμα μεσαιωνικού οχυρωμένου οικιστικού συνόλου.

Στο κάστρο πραγματοποιήθηκε με αυτεπιστασία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας κατά το χρονικό διάστημα 2011-2015 το έργο «Οργάνωση, βελτίωση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού χώρου Γερακίου και συντήρηση μνημείων», στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Δυτικής Ελλάδας – Πελοποννήσου – Ιονίων Νήσων 2007-2013» του Ε.Σ.Π.Α. 2007–2013. Με υπόβαθρο παλαιότερες εργασίες συντήρησης που είχαν εκτελεστεί από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση της πράξης, καρπός διεπιστημονικής προσέγγισης, είχε διττό σκοπό: τη θωράκιση του μεσαιωνικού οικισμού ενάντια στον χρόνο και την οργάνωση του αρχαιολογικού χώρου.

Η ενέργεια περιελάμβανε αναστρέψιμες παρεμβάσεις στα αρτιότερα σωζόμενα τμήματα του τείχους, καθώς και σε έντεκα κοσμικά κτίσματα/κτηριακά σύνολα που επελέγησαν με κριτήρια την προσβασιμότητα, την κατάσταση διατήρησης και την αρχιτεκτονική τους φυσιογνωμία, η οποία τα καθιστά αντιπροσωπευτικά δείγματα του οικισμού. Η συστηματική ανασκαφική διερεύνηση έφερε στο φως πλήθος στοιχείων για την ανθρώπινη δραστηριότητα στον λόφο του Παλαιοκάστρου, συμπληρώνοντας την αρχαιολογική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση. Με ένα ευρύ πρόγραμμα εργασιών συντήρησης και στερέωσης αντιμετωπίστηκε η φθοροποιός δράση του χρόνου και αναδείχθηκαν τα αυθεντικά στοιχεία της οχύρωσης και των κτισμάτων.

Σε τελικό επίπεδο, δημιουργήθηκαν υποδομές για την υποδοχή, εξυπηρέτηση και πληροφόρηση κοινού, συμπεριλαμβανομένων στον σχεδιασμό των αναγκών επισκεπτών ΑμΕΑ. Κατασκευάστηκε πύλη εισόδου και κτήριο υποδοχής, με διαμορφωμένο τον περιβάλλοντα χώρο του, και δημιουργήθηκε δίκτυο διαδρομών περιήγησης στα ίχνη των αρχικών χαράξεων του οδικού δικτύου, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα αυτόνομης επίσκεψης με την υποστήριξη πινακίδων σήμανσης-πληροφόρησης.

Οι απαιτήσεις που γεννήθηκαν μετά την ολοκλήρωση της πράξης είναι πολλές και ποικίλες. Παράλληλα, τα αποτελέσματα είναι θετικά και συνακόλουθα ενθαρρυντικά. Η εξασφάλιση της προστασίας και της αρτιότερης εικόνας του μνημειακού συνόλου και η βελτίωση της επισκεψιμότητας αποτελούν σημαντικές παραμέτρους για τη λειτουργικότητα του έργου. Ταυτόχρονα, επιδιαιφύεουν πολύτιμη εμπειρία-οδηγό για τον σχεδιασμό ανάλογων ενεργειών σε ορεινά κάστρα, που μπορούν να επιτρέψουν την άμεση ένταξή τους στα δίκτυα των επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων.

Kyllene Harbour Project 2007–2017: *Ενάλια έρευνα και διεπιστημονικές προσεγγίσεις στο αρχαίο και μεσαιωνικό λιμάνι της Κυλλήνης/Γλαρέντζας*

Διονύσης Ευαγγελιστής¹, Καλλιόπη Μπάικα¹, Jari Pakkanen²

(¹Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, ²Finnish Institute at Athens)

Το ερευνητικό πρόγραμμα *Το λιμάνι της Κυλλήνης* (2007-2017) αφορά στη διεπιστημονική μελέτη των παράκτιων και εναλίων καταλοίπων του αρχαίου και μεσαιωνικού λιμένος της Κυλλήνης/Γλαρέντζας. Αποτελεί επιστημονική συνεργασία του Φινλανδικού Ινστιτούτου Αθηνών με την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων και συνεργασία του Πανεπιστημίου της Πάτρας, για την θαλάσσια γεωφυσική έρευνα, και του Πανεπιστημίου του Mainz, για την παράκτια γεωμορφολογική διασκόπηση.

Η παράκτια ερευνώμενη περιοχή βρίσκεται στο βόρειο άκρο του δυτικότερου ακρωτηρίου της Πελοποννήσου, σε μικρή απόσταση από το κάστρο Χλεμούτσι. Κατά την κλασική αρχαιότητα, η Κυλλήνη υπήρξε το σημαντικότερο λιμάνι της Ηλείας. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου αποτέλεσε σημαντική ναυτική βάση των Σπαρτιατών εναντίον των αθηναϊκών ναυτικών δυνάμεων στη δυτική Ελλάδα. Αργότερα, το λιμάνι θεωρήθηκε στρατηγικής σημασίας για τους πολεμικούς στόλους των Αιγυπτίων Πτολεμαίων και των Μακεδόνων. Στο τέλος της Τέταρτης Σταυροφορίας, το 1205 μ.Χ., το δυτικό τμήμα του Μοριά κυριεύθηκε από τους Φράγκους. Υπό την εξουσία των Βυλλεαρδουίνων, η παράκτια πόλη γνωστή τότε ως Γλαρέντζα (Clarentia, Clarence) και το λιμάνι γνώρισαν μεγάλη ακμή για δύο αιώνες, εωσότου ο Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος κατέστρεψε τα τείχη της πόλης και του λιμανιού το 1431.

Αρχαιολογικά, οι λιμενικές εγκαταστάσεις είναι ιδιαίτερα εκτεταμένες και ανήκουν σε διαφορετικές χρονολογικές φάσεις. Σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση σε βάθη που κυμαίνονται από 0.00 έως και 6.00-8.00 μ. Εντούτοις, μέχρι πρόσφατα η θέση της κλασικής Κυλλήνης δεν είχε αρχαιολογικά επιβεβαιωθεί και το υποθαλάσσιο και παράκτιο μέτωπο της πόλης ήταν ανεξερεύνητο. Συνεπώς, κύριος στόχος του ερευνητικού προγράμματος είναι η τοπογραφική, αρχιτεκτονική και γεωφυσική έρευνα του λιμανιού με σκοπό τη μελέτη των καταλοίπων του λιμανιού των Σταυροφόρων (13ος-14ος αιώνας), αλλά και την έρευνα για τον εντοπισμό του αρχαίου λιμανιού της Κυλλήνης.

Μεθοδολογικά, από το 2007 έως το 2013 έχει αποτυπωθεί τρισδιάστατα μια εκτεταμένη περιοχή (2,2 επί 1,00 χλμ) με γεωδαιτικούς σταθμούς (Total Stations). Έχουν καταχωρηθεί περισσότερα από 89.000 τοπογραφικά σημεία με γεωδαιτικούς σταθμούς στην παράκτια ζώνη και, κυρίως, στις υποθαλάσσιες λιμενικές κατασκευές που βρίσκονται σε μικρό βάθος. Η θαλάσσια περιοχή έχει ερευνηθεί με ηχοβολιστή πλευρικής σάρωσης, ηχοβολιστή υποδομής πυθμένα και πρωτονιακό μαγνητόμετρο από το Εργαστήριο Θαλάσσιας Γεωλογίας και Φυσικής Ωκεανογραφίας του Πανεπιστημίου Πατρών. Στην παράκτια και ρηχή θαλάσσια ζώνη έχουν πραγματοποιηθεί γεωφυσικές διασκοπήσεις, συμπεριλαμβανομένων γεωτρήσεων (corings) και ηλεκτρικών τομογραφιών από το Ινστιτούτο Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Mainz.

Ένας από τους στόχους της τοπογραφικής αποτύπωσης με γεωδαιτικούς σταθμούς είναι η απευθείας τρισδιάστατη καταγραφή των αρχιτεκτονικών δεδομένων με επαρκείς λεπτομέρειες, ώστε να είναι δημοσιεύσιμα σε κλίμακα 1:100 με ελάχιστη

επεξεργασία, στα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (GIS) και στα Συστήματα Τρισδιάστατης Ψηφιοποίησης (CAD).

Την ερευνητική περίοδο του 2013 ξεκίνησε η ανασκαφική έρευνα, με την διάνοιξη υποβρύχιων ανασκαφικών τομών στην περιοχή της εισόδου του λιμένα και συγκεκριμένα σε πύργο στην ανατολική πλευρά του. Στόχος ήταν η μελέτη της αρχιτεκτονικής του και της στρωματογραφίας για την ακριβέστερη χρονολόγηση των διαφορετικών φάσεων των λιμενικών κατασκευών. Επίσης, πραγματοποιήθηκε η μελέτη της υποθεμελίωσής του και η αρχιτεκτονική του συνάφεια με τις μεσαιωνικές κατασκευές, καθώς και η μελέτη της σχετικής αλλαγής στη στάθμη της θάλασσας ανά τους αιώνες.

Από σπηλιά σε σπηλιά: δυο νεολιθικά σπήλαια σε συνάρτηση στο Αλεποχώρι Λακωνίας

*Αγγελική Καζνέση, Χρυσάνθη Κονταξή, Ελένη Στραβοπόδη
(Εφορεία Παλαιανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας)*

Τα σπήλαια αποτελούν ιδιαίτερα προνομιακό χώρο διατήρησης των πολιτισμικών καταλοίπων σε σύγκριση με τις ανοιχτές θέσεις που δέχονται άμεσα την επίδραση από τις καιρικές συνθήκες και τις νεότερες επεμβάσεις του ανθρώπου. Στο εσωτερικό τους, κατά το πέρασμα του χρόνου, φυλάσσονται ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας, τα οποία έρχονται στο φως κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας και πιστοποιούν τη χρήση τους στο απώτερο παρελθόν ως χώρων προσωρινής ή μονιμότερης εγκατάστασης με οικιακές και άλλες δραστηριότητες, ως αποθηκευτικών χώρων και παράλληλα ως χώρων ταφής και λατρείας, είτε μεμονωμένα, είτε σε σχέση με τους παρακείμενους οικισμούς. Τα ίχνη αυτά θα προσπαθήσει να αναζητήσει η παρούσα εργασία διερευνώντας και καταγράφοντας τα δεδομένα της ανασκαφής σε δυο σπήλαια της Λακωνίας κατά τη χρονική περίοδο της Νεολιθικής.

Οι Κουβελείκες σπηλιές αναπτύσσονται, σε απόσταση μόλις 50 μ. η μια από την άλλη, στις παρειές ασβεστολιθικού όγκου, στη δυτική πλευρά μικρής αβαθούς κοιλάδας, η οποία εκτείνεται στα δυτικά όρια της κοιλάδας του Ευρώτα. Η σύνθεση των στρωματογραφικών και αρχαιολογικών δεδομένων, σε σύγκλιση με τις ραδιοχρονολογήσεις, τεκμηριώνει τη χρήση και των δύο σπηλαίων στην Τελική Νεολιθική, αλλά η Α Κουβελείκη δείχνει εντατική χρήση και στη Νεώτερη Νεολιθική, περίοδος που δεν αναγνωρίστηκε στη Β Κουβελείκη. Τα ποικίλα ευρήματα που υποδηλώνουν χρηστικές και κοινωνικο-οικονομικές δραστηριότητες (κεραμική, λιθοτεχνία, οστεολογικό υλικό κ.ά.) εντάσσονται μορφολογικά και λειτουργικά στα σύνολα των θέσεων της ευρύτερης περιοχής αλλά και του ελλαδικού χώρου.

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι στον ορίζοντα της τελικής Νεολιθικής που έχει αναγνωρισθεί και στα δύο σπήλαια υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις διαφοροποιημένης χρήσης. Η ιδιαιτερότητα αυτού του διπτύχου των σπηλαίων εγείρει ζητήματα σχετικά με τις επιλεκτικές στρατηγικές των ομάδων ως προς τις βιοπεριβαλλοντικές παραμέτρους, τον καταμερισμό εργασιών ανά θέση και τις χρήσεις γης.

Πρόσφατες ανασκαφικές εργασίες στο Καμάρι Ξυλοκάστρου στο πλαίσιο του έργου «Μελέτη, κατασκευή, χρηματοδότηση, λειτουργία, συντήρηση και εκμετάλλευση της διαπλάτυνσης του αυτοκινητόδρομου Ελευσίνα-Κόρινθος-Πάτρα-Πύργος-Τσακώνα»

Γεώργιος Καλλής

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Από τον Μάρτιο του 2016 έως και τον Φεβρουάριο του 2017 πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας ανασκαφικές εργασίες στο Καμάρι Ξυλοκάστρου στη θέση Θωμοράχη, στο 125 χλμ. της Εθνικής Οδού Αθηνών-Πατρών, στο πλαίσιο του έργου «Μελέτη, κατασκευή, χρηματοδότηση, λειτουργία, συντήρηση και εκμετάλλευση της διαπλάτυνσης του αυτοκινητόδρομου Ελευσίνα-Κόρινθος-Πάτρα-Πύργος-Τσακώνα». Μεταξύ άλλων, σε τμήμα του χώρου εντοπίστηκαν οικιστικά κατάλοιπα και τμήμα εργαστηρίου ρωμαϊκών χρόνων με έξι κλιβάνους, δύο κεραμικούς και τέσσερις ασβεστοκάμινους.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν οι δύο κεραμικοί κλιβανοί που ήρθαν στο φως σε καλή κατάσταση. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ένας εκ των δύο έχει μεταφερθεί στα εργαστήρια της Αρχαίας Σικυώνας για συντήρηση και φύλαξη. Θα γίνει περιγραφή των κινητών ευρημάτων και απόπειρα ερμηνείας της χρήσης των οικιστικών καταλοίπων, καθώς και των αιτίων καταστροφής και εγκατάλειψης του χώρου. Επίσης, θα επιχειρηθεί ερμηνεία για το εάν πρόκειται για δημοσίου χαρακτήρα εργαστήρια ή αν απλώς πρόκειται για ιδιωτικό εργαστηριακό χώρο.

Μελέτη μυκηναϊκών υάλινων τέχνηρων από την Πελοπόννησο. Τεχνολογικά και αρχαιολογικά συμπεράσματα

Μαρία Καπαρού, Νίκος Ζαχαριάς

(Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Οι χάνδρες από ύαλο αποτελούσαν αναπόσπαστο στοιχείο του μυκηναϊκού υλικού πολιτισμού, όπως αποτυπώνεται με σαφήνεια στο αρχαιολογικό αρχείο. Οι διεπιστημονικές προσεγγίσεις του υλικού μετρούν λίγα χρόνια στην έρευνα και, συνεπώς, είναι περιορισμένες και ως ένα βαθμό αποσπασματικές, με λίγες ολοκληρωμένες μελέτες στη διάθεση του ειδικού ερευνητή ως σήμερα (Nikita, K. and Henderson, J. 2006. Glass Analyses from Mycenaean Thebes and Elateia: Compositional Evidence for a Mycenaean Glass Industry, *Journal of Glass Studies* 48, 71-120). Ζητήματα, όπως η προμήθεια της πρώτης ύλης, ο πρωτογενής ή/και δευτερογενής χαρακτήρας της παραγωγής, το μέγεθος της τεχνογνωσίας, παραμένουν ανοιχτά. Η παρούσα μελέτη αφορά αδημοσίευτο υλικό από εβδομήντα επτά θαλαμοειδείς τάφους της ΥΕΙΙΒ ως ΥΕΙΙΙΓ από το νεκροταφείο της Βούντενης, πλησίον της Πάτρας. Τα ευρήματα καταδεικνύουν τον πλούτο και την ευημερία της περιοχής, καθώς και τις πολιτισμικές και εμπορικές της σχέσεις με άλλες σημαντικές θέσεις στην Πελοπόννησο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, αλλά και με την Κρήτη, την Ιταλία και τη Συρο-

παλαιστινιακή ζώνη (Κολώνας, Λ. 1998. Νεώτερη μυκηναϊκή τοπογραφία της Αχαΐας, στο: *Proceedings of the 5th International Symposium of Peloponnesian Studies*, Άργος-Ναύπλιο, 6-10 Σεπτεμβρίου 1995, 478-479). Η συλλογή τέχνηρων από ύαλο που ανασύρθηκε μελετήθηκε τεχνολογικά με συνδυασμένη χρήση Φορητής Οπτικής Μικροσκοπίας (LED Microscopy), Ηλεκτρονικής Μικροσκοπίας Σάρωσης (SEM), Φθορισμομετρίας Ακτίνων-Χ (XRF) και Φασματοσκοπίας Υπερύθρου (IR) και Raman. Η συλλογή αντιπαραβλήθηκε με αντίστοιχες συλλογές από την περιοχή της Αργολίδας (Παλαιά Επίδαυρος, Αρχαία Ασίνη, Μυκήνες) και της Πύλου, που χρονολογούνται ευρέως στην ΥΕII-ΥΕIIIΓ και ΥΕI-ΥΕIIIΓ αντίστοιχα. Το κύριο χρώμα των υάλινων τεχνέρων είναι το βαθύ κυανό, το χρώμα προτίμησης των Μυκηναίων, ενώ εμφανίζεται και το τουρκουάζ, το μωβ και σπανιότερα το κίτρινο και το κόκκινο. Τα διακοσμητικά θέματα είναι χαρακτηριστικά της μυκηναϊκής υαλουργικής παράδοσης, με κάποιο βαθμό καινοτομίας σε μεμονωμένα δείγματα. Στους κύριους στόχους της έρευνας εντάσσονται η γνωστοποίηση των εν λόγω συλλογών και η απόπειρα κατανόησης της θέσης της υαλουργίας της Βούντενης στο πλαίσιο της ανθηρής παραγωγής της βιοτεχνίας υάλου του μυκηναϊκού κόσμου ευρύτερα. Στην παρούσα μελέτη παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της έρευνας, που αφορούν την ένταξη των συλλογών στις κύριες χημικές ομάδες που χαρακτηρίζουν την εποχή, την τεχνολογική αποτίμησή τους και τη συζήτηση που σχετίζεται με τον πρωτογενή ή δευτερογενή χαρακτήρα της παραγωγής.

Ορθόδοξα μοναστήρια στη Μεσσηνία κατά τη διάρκεια της Φραγκοκρατίας

Μιχάλης Κάππας

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Η Μεσσηνία υπήρξε αναπόσπαστο τμήμα του πριγκιπάτου της Αχαΐας από την ίδρυσή του στις αρχές του 13ου αιώνα έως και την οριστική διάλυσή του από τους Βυζαντινούς λίγο πριν τα μέσα του 15ου αιώνα. Φράγκοι ιππότες, Βενετοί έμποροι, Ισπανοί στρατιώτες, Λατίνοι ιερωμένοι έρχονται σε επαφή με τον ελληνικό πληθυσμό, που παραμένει προσηλωμένος στο ορθόδοξο δόγμα, ενώ παράλληλα τα μέλη της τοπικής βυζαντινής αριστοκρατίας φαίνεται ότι βαθμιαία ενσωματώνονται στις νέες διοικητικές δομές. Πολύτιμη μαρτυρία για το πολυπολιτισμικό περιβάλλον που σταδιακά διαμορφώνεται στην περιοχή παρέχουν τα εκατοντάδες μνημεία της συγκεκριμένης περιόδου. Παρόλο που ήδη από τη δεκαετία του 1960 κορυφαίοι ερευνητές είχαν επισημάνει και σχολιάσει τη σταδιακή διείσδυση δυτικών επιρροών στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Μεσσηνίας, ανάλογες σχέσεις στη μνημειακή ζωγραφική της περιοχής δεν είχαν αναδειχθεί επαρκώς.

Οι εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας αποκάλυψαν άγνωστα σύνολα μνημειακής ζωγραφικής και οδήγησαν στην αναχρονολόγηση ορισμένων κομβικών μνημείων. Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν οι τοιχογραφίες των τριών σημαντικότερων μοναστηριακών συγκροτημάτων της μεσσηνιακής υπαίθρου, του καθολικού του Ανδρομονάστηρου, του νάρθηκα της Σαμαρίνας και του καθολικού της μονής Ελληνικών κοντά στην Αρχαία Θουρία. Αν και τα τρία αυτά σύνολα είχαν

χρονολογηθεί παλιότερα στα τέλη του 12ου αιώνα, τα νεότερα στοιχεία υποδεικνύουν τη μετάθεση της χρονολόγησής τους εντός της δέκατης τρίτης εκατονταετίας. Η ζωγραφική τους απηχεί το υψηλό καλλιτεχνικό επίπεδο που χαρακτηρίζει την τέχνη της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, ενώ τουλάχιστον στην περίπτωση των δύο πρώτων μνημείων, επιμέρους εικονογραφικές λεπτομέρειες, φωτίζουν το ζήτημα της ανάμειξης των ίδιων των Φράγκων ηγεμόνων στην ίδρυση και διακόσμηση μοναστηριών του ορθόδοξου δόγματος. Ως εκ τούτου, η μονοδιάστατη χρήση των όρων «Δυτικός» και «Ανατολικός» δεν ανταποκρίνεται πάντα με την ίδια ακρίβεια στις προσπάθειες ερμηνείας και ομαδοποίησης έργων μνημειακής ζωγραφικής, ειδικά όταν αυτά έχουν φιλοτεχνηθεί σε περιοχές με πολυπολιτισμικό υπόβαθρο. Οι καλλιτεχνικές ζυμώσεις μεταξύ Δύσης και Ανατολής υπήρξαν πολύ πιο σύνθετες και περίπλοκες από ό,τι είχε εκτιμηθεί στο παρελθόν, ενώ οι ζωγράφοι που εργάζονται στην περιοχή για κτήτορες τόσο του ορθόδοξου όσο και του καθολικού δόγματος φαίνεται ότι με αξιοσημείωτη ευελιξία προσαρμόζουν την τεχνοτροπία και το εικονογραφικό τους θεματολόγιο ανάλογα με την περίσταση.

Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας 2015-2017

Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας)

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν σημειακά πτυχές του έργου της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας κατά το χρονικό διάστημα 2015-2017, που αφορούν στην αποκάλυψη, προστασία, ανάδειξη και κοινωνικοποίηση του πολιτιστικού αποθέματος του νομού.

Το έργο αυτό στηρίζεται κατά πολύ στη συνεργασία με την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση, τις δύο μητροπόλεις του νομού, εκπροσώπους του μοναστικού βίου που αναδεικνύονται σε αρκετές περιπτώσεις σε θεματοφύλακες του πολιτιστικού αποθέματος, ελληνικά και ξένα πανεπιστημιακά ιδρύματα και πολιτιστικούς φορείς, μη κυβερνητικές οργανώσεις, τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους, φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα, όπως η Δ.Ε.Η. και λοιπούς.

Ειδικότερα θα γίνουν –μεταξύ άλλων– αναφορές σε εν εξελίξει έργα συντήρησης και αποκατάστασης μνημείων (αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης, βίλλα Ηρώδη Αττικού στη Λουκού, μονή Απάνω Χρέπας), σε ερευνητικά προγράμματα που υλοποιεί η Εφορεία σε συνεργασία με άλλους φορείς (συστηματική ανασκαφή στο Λύκαιο Όρος, πρόγραμμα *crosscult/horizon 2020*), στις μελέτες που έχουν συνταχθεί για την αποκατάσταση μνημείων και ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων (αρχαίο θέατρο Ορχομενού, αρχαιολογικός χώρος Κυπαρισίων, μονή Καλαμίου, μητρόπολη Πραστού, Κάστρο Παραλίου Άστρους), στις σωστικές ανασκαφές που διενεργεί η Εφορεία (Μαντινεία, Παράλιο Άστρος, Γορτυνία, Μεγαλόπολη) και άλλα. Ιδιαίτερη μνεία θα γίνει, τέλος, στις εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δράσεις που υλοποίησε και υλοποιεί η Εφορεία σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους αρμοδιότητάς της.

Νέα αρχαιολογικά δεδομένα στη Δυτική Γορτυνία

*Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου, Παναγιώτα Κολιάτση, Θεώνη Χριστοφίλου,
Γαρυφαλλιά Σμέρου
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας)*

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν οι νέες αρχαιολογικές θέσεις, που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια παρακολούθησης των εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή πυλώνων στο Δήμο Γορτυνίας, στο πλαίσιο του έργου «Νέα Γραμμή Μεταφοράς Ηλεκτρικής ενέργειας 400 KV ΚΥΤ Πάτρας – ΚΥΤ Μεγαλόπολης της Δ.Ε.Η. Α.Ε, Ν. Αχαΐας – Ν. Αρκαδίας». Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν στη δυτικό τμήμα της Γορτυνίας και συγκεκριμένα στην περιοχή μεταξύ των Λουτρών Ηραίας και της κοινότητας Κακουραϊκά, κοντά στα σύνορα με την Ηλεία στην ανατολική πλευρά του ποταμού Αλφειού.

Κατά την διάρκεια των σωστικών ανασκαφικών εργασιών ήρθαν στο φώς ευρήματα όλων των περιόδων, τα οποία δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για την τοπογραφία της περιοχής. Η συστηματική ανασκαφική έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα στη Γορτυνία είναι περιορισμένη παρά το γεγονός ότι πρόκειται για μια περιοχή με σημαντικές θέσεις των προϊστορικών και των ιστορικών χρόνων. Από τις πιο γνωστές θέσεις στην περιοχή του έργου είναι η σημαντική αρχαία πόλη-κράτος της Ηραίας στον Άγιο Ιωάννη, το μυκηναϊκό νεκροταφείο στη θέση «Άγιος Γεώργιος» στα Λουτρά, οι αρχαίες Μελαινεαί στην ευρύτερη περιοχή της κοινότητας Κακουραϊκά, τα νεκροταφεία στη θέση «Μπαρδάκι» και στο λόφο Λαγάφτι στα Κακουραϊκά, η ακρόπολη στην Αγία Σωτήρα Παλαιοκάστρου που ταυτίζεται με το Βουφάγιον, το μυκηναϊκό νεκροταφείο στην θέση «Τρύπες» Παλαιοκάστρου και η αρχαία οδός με το παρόδιο νεκροταφείο στη θέση «Σκληπία» στο Παλαιοκάστρο.

Οι νέες θέσεις που εντοπίστηκαν βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή από την Τ.Κ. Λουτρών Ηραίας έως την Τ.Κ. Κακουραϊκών. Ειδικότερα, πρόκειται: α) για κατάλοιπα κλασικών χρόνων κοντά στην ελληνιστική ακρόπολη του Παλαιοκάστρου, β) κατάλοιπα κτηρίου στα Κακουραϊκά με τρεις χρονολογημένες οικοδομικές φάσεις και χρήσεις που καλύπτουν την περίοδο από τα μυκηναϊκά έως τα κλασικά χρόνια, γ) μυκηναϊκά κατάλοιπα, φρέαρ κλασικής περιόδου και οικοδομικά κατάλοιπα πρωτοβυζαντινής περιόδου στα Κακουραϊκά στη θέση Κεραμίδι, δ) λίθινα εργαλεία στο Αγγιλίδι και ε) οικοδομικά κατάλοιπα στη θέση Αναζήρι, στον Άγιο Ιωάννη. Τα νέα ευρήματα, αν και αποσπασματικά, δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τον χαρακτήρα κατοίκησης και την τοπογραφία, ενώ συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση του παρελθόντος της δυτικής Γορτυνίας.

Πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες στην πεδιάδα της Νεσπάνης

*Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου, Θεώνη Χριστοφίλου, Παναγιώτα Κολιάτση,
Γαρυφαλλιά Σμέρου
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας)*

Οι σωστικές ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας στο πλαίσιο του έργου «Κατασκευή υποσταθμού ανύψωσης υψηλής τάσης 150/20 KV στη θέση Βραχάκι της Δημοτικής Ενότητας Μαντινείας», ως συνοδό έργο του αιολικού σταθμού ισχύος 39MW στο Λύρκειο όρος, έφεραν στο φως νέες αρχαιολογικές θέσεις στην πεδιάδα της Νεσπάνης. Στην ευρύτερη περιοχή του έργου οριοθετείται το Αργόν πεδίο, η μικρή πεδιάδα που βρίσκεται βορειοανατολικά της αρχαίας Μαντινείας και ορίζεται προς Βορρά από το Λύρκειο όρος, προς ανατολάς από το Αρτεμίσιο και προς Δυσμάς από το Αλήσιο όρος. Ειδικότερα, τοποθετείται δυτικά-βορειοδυτικά της νέας εθνικής οδού Κορίνθου-Τριπόλεως και σε άμεση οπτική επαφή με την ακρόπολη της αρχαίας Νεσπάνης (Πανηγυρίστρα).

Στις υπώρειες της ανατολικής πλαγιάς του Αλησίου όρους, στη θέση «Μπαρμπέρι», κατά τη διάρκεια των εργασιών για την κατασκευή του κτηρίου του υποσταθμού, πραγματοποιήθηκαν σωστικές ανασκαφικές εργασίες και εντοπίστηκε πληθώρα προϊστορικής κεραμικής που χρονολογείται στην πρωτοελλαδική και μυκηναϊκή περίοδο. Επίσης, αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα και κιβωτιόσχημοι τάφοι της βυζαντινής περιόδου, ενώ ανασκάφηκαν και κατάλοιπα της ρωμαϊκής περιόδου. Νότια του σύγχρονου οικισμού Σάγκας στο βόρειο άκρο του Αργού πεδίου εντοπίστηκε άλλη μια πρωτοελλαδική θέση. Νοτιότερα στην απόληξη του λόφου «Τσούκκα» και συγκεκριμένα στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη εντοπίστηκε κεραμική που χρονολογείται από την αρχαϊκή έως την βυζαντινή περίοδο, οικοδομικά κατάλοιπα κλασικής περιόδου και κιβωτιόσχημοι τάφοι βυζαντινής περιόδου.

Τα ευρήματα υποδεικνύουν τη διαχρονική κατοίκηση στο Αργόν πεδίο, που ξεκινά ήδη από την πρώιμη εποχή του Χαλκού και φτάνει έως τους βυζαντινούς χρόνους. Τα νέα δεδομένα συμπληρώνουν την αποσπασματική εικόνα που έχουμε για την τοπογραφία της περιοχής και φέρνουν στο φως στοιχεία που συμπληρώνουν τις γνώσεις μας όσον αφορά στην κατοίκηση ανατολικά της επικράτειας της Μαντινείας, από την οποία διέρχονταν όλα τα περάσματα που οδηγούσαν στην ισχυρή πόλη.

Θαλαμοειδείς κεραμοσκεπείς τάφοι από την Κόρινθο

*Παναγιώτα Κασίμη, Αγλαΐα Κουτρομπή, Χριστίνα Πιπίλου
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)*

Στα πιο εντυπωσιακά ευρήματα των εκτεταμένων ανασκαφικών εργασιών που διεξήγαγε η Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας στο πλαίσιο του έργου διαπλάτυνσης της Εθνικής Οδού Κορίνθου-Πατρών συγκαταλέγονται δύο ρωμαϊκοί θαλαμοειδείς καμαροσκεπείς τάφοι με τις συμβατικές ονομασίες Τάφος 313 και 536 αντίστοιχα, οι οποίοι αποτελούν και το θέμα αυτής της παρουσίασης.

Οι τάφοι βρέθηκαν στην Αρχαία Κόρινθο, βόρεια του λόφου με την ονομασία «Χελιωτόμυλος» και βόρεια της υφιστάμενης Εθνικής Οδού. Εντάσσονται σε ένα οργανωμένο εκτεταμένο ρωμαϊκό νεκροταφείο που χαρακτηρίζεται για τυπολογική ποικιλία των τάφων του αλλά και των κτερισμάτων του, τα οποία εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για τα ταφικά έθιμα στη ρωμαϊκή αποικία της Κορίνθου.

Πιο συγκεκριμένα, οι τάφοι ανήκουν στον τύπο του υπόγειου θαλαμοειδούς καμαροσκεπούς τάφου, ο οποίος συναντάται σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας, αλλά και στην ίδια την Κόρινθο σε άλλες θέσεις ρωμαϊκών νεκροταφείων, με κόγχες στο εσωτερικό τους και πλούσιο ζωγραφικό και πλαστικό διάκοσμο.

Στον Τάφο 313 εντυπωσιάζει όχι μόνο η επιλογή του πλούσιου εικονογραφικού προγράμματος στους τοίχους, αλλά και η διακόσμηση του ενός τάφου, στον οποίο αποδίδεται η προσωπογραφία της νεκρής, ξαπλωμένης στη κλίνη της. Στο μεγαλύτερο σε μέγεθος τάφο, συμβατικά ονομαζόμενο 536, πέρα από το ζωγραφικό διάκοσμο, υπάρχει και πλαστικός. Χαρακτηριστικές είναι οι ανάγλυφες πήλινες πλάκες στην κλίμακα της εισόδου με παράσταση τεθρίππου στη μία πλευρά και άρμα που σύρεται από δελφίνια στην άλλη. Και στις δύο περιπτώσεις τα κινητά ευρήματα από το εσωτερικό τους, λυχνάρια, νομίσματα, γυάλινα μυροδοχεία, ειδώλια και τμήματα εμπορικών αμφορέων αποδεικνύουν τη χρήση τους για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Οι τάφοι αυτοί, μετά το πέρας της ανασκαφικής τους διερεύνησης, μεταφέρθηκαν στον Αρχαιολογικό Χώρο Αρχαίας Κορίνθου και εκπονήθηκε μελέτη για την ανάδειξή τους.

Συντήρηση και μελέτη παρουσίασης των εκθεμάτων στο πλαίσιο της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου

Αθανάσιος Κατάκος¹, Μαρία Κυλάφη¹, Ελένη Παλαμάρα², Νίκος Ζαχαριάς²
(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας, ²Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Η συντήρηση των προς έκθεση αντικειμένων στο πλαίσιο της επανεγκατάστασης και επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου στο Νικόκαστρο Πύλου (2013-2015) αποτέλεσε μια πολύπλευρη, επίπονη, αλλά ταυτόχρονα εξαιρετικά ενδιαφέρουσα διαδικασία.

Ερωτήματα και προβληματισμοί που ανέκυψαν κατά την πορεία των εργασιών αντιμετωπίστηκαν με περαιτέρω μελέτη και εφαρμογή τεχνικών που σε ορισμένες περιπτώσεις ανέτρεψαν τα αρχικά δεδομένα και τις αρχικές προτάσεις παρουσίασης και οδήγησαν και σε πρωτοποριακές λύσεις ως προς την παρουσίαση ορισμένων από αυτά.

Η πλήρης ανάταξη του ταφικού γεωμετρικού πίθου από την Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού που παρουσιάζεται στην έκθεση όπως βρέθηκε *κατά χώραν* αποτέλεσε από μόνο του ένα ξεχωριστό έργο, καθώς δημιουργήθηκε από εκατοντάδες μικρά κομμάτια, η κατάσταση διατήρησης των οποίων ήταν αρκετά επιδεινωμένη και αποθαρρυντική.

Ιδιαίτερος ήταν ο προβληματισμός ως προς την παρουσίαση του οδοντόφρακτου κράνους που οδήγησε σε μια ασφαλή και πρωτοποριακή παρουσίαση, όπως βέβαια και του πλέγματος των τριών χρυσών ταινιών που κοσμούσε τον νεκρό του ενός λακκοειδούς τάφου στην Τσοπάνη Ράχη Τραγάνας.

Η δυνατότητα της εφαρμογής μη καταστροφικών τεχνικών που είχε συμπεριληφθεί στη Μελέτη Συντήρησης αποτέλεσε πολύ σημαντικό εργαλείο για την αποκόμιση πληρέστερων πληροφοριών ως προς τα υλικά κατασκευής και τη χρήση των αντικειμένων όσο και των ουσιών που φιλοξενούσαν στο εσωτερικό τους. Ενδιαφέροντα ήταν τα αποτελέσματα των τεσσάρων αντικειμένων από τις πολλαπλές ταφές του οικογενειακού τάφου στην Τσοπάνη Ράχη Τραγάνας ως προς το υλικό, τον τρόπο κατασκευής και τη χρήση τους. Επίσης η μη καταστροφική μελέτη των τριών σπαραγμάτων τοιχογραφιών από τον αρχαιολογικό χώρο της Ίκλαινας συνεπικύρησε στην όσο το δυνατό πιστότερη απόδοση των χαρακτηριστικών και ειδικότερα των χρωμικών διαβαθμίσεων.

Χαρτογραφώντας την αστική μνήμη στη νεώτερη Σπάρτη: η νεοκλασική οικία Πλατάκου

Γιάννα Κατσοσυγκράκη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Η σχέση της μνήμης, ατομικής και συλλογικής, αποτελεί αντικείμενο συζήτησης για την εμπειρία και τις προοπτικές των σύγχρονων πόλεων, καθώς είναι καίρια η θέση της στο δομημένο χώρο, ως συμβολικό και πολιτισμικό κεφάλαιο. Η πόλη θεωρείται ως ένας τόπος γεμάτος μνήμες που στοιβάζονται η μία πάνω στην άλλη, που μπορούν να υπάρχουν στο παρόν μονάχα μέσα από την αντιστοιχία τους με το παρελθόν.

Στα κτήρια μιας πόλης αποτυπώνεται η ιστορία και ο πολιτισμός του τόπου και των κατοίκων της. Η αναγκαιότητα συντήρησης, διατήρησης και λειτουργικού επαναπροσδιορισμού των ιστορικών κτηρίων μιας πόλης αναδεικνύει στοιχεία ιστορικότητας και ανασυνθέτει την αφήγηση της ιστορίας της. Με τρόπο εύληπτο και βιωματικό για τους κατοίκους ή τους επισκέπτες, το παρελθόν συνδιαλέγεται με το παρόν μ' ένα ομαλό και διαδοχικό τρόπο μέσα στο ιστορικό τοπίο, το οποίο αποτελεί δυναμική οντότητα μέσα στο χρόνο και, ταυτόχρονα, φορέα πολιτισμού.

Στην ιστορία της νεώτερης Σπάρτης, η αρχιτεκτονική συμπλέκεται αναπόσπαστα με τα ιστορικά γεγονότα και τη συλλογική μνήμη, προσφέροντας εξαιρετικά δείγματα, κυρίως νεοκλασικής ρυθμολογίας, αλλά και μοντέρνων αρχιτεκτονικών ρευμάτων (Bauhaus, μοντέρνος κλασικισμός). Στην ευρεία ομάδα κτηρίων που ακολουθούν τον νεοκλασικό ρυθμό εντάσσεται η οικία Πλατάκου που σήμερα αποτελεί ιδιοκτησία του Υπουργείου Πολιτισμού και στεγάζει τα γραφεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας. Μέσα από την παρουσίαση των προσώπων, του κτηρίου και των εργασιών αποκατάστασής του ανασυντίθεται η αστική και αρχιτεκτονική μνήμη, παρουσιάζεται η ιστορία της πόλης και των κατοίκων της και προβάλλεται δυναμικά η αναγκαιότητα επανάχρησης των ιστορικών κτηρίων. Γιατί, τελικά, είναι η διατήρηση και η προστασία των θραυσμάτων ή συνόλων πολιτισμού μιας περιοχής που μπορεί να γίνει μέσο επανασύνδεσής μας με το παρελθόν, να μας εξασφαλίσει την ιστορική συνέχεια και την τοπική μας ταυτότητα στο πλαίσιο ανάπτυξης ενός *πολιτιστικού σχεδιασμού*.

Αρχαίο Θέατρο Σικυώνος. Αποτελέσματα της ανασκαφής 2014-2016

*Κωνσταντίνος Κίσσας, Βασίλειος Παπαθανασίου, Δήμητρα Ανδρίκου
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)*

Το αρχαίο θέατρο στην κλιτύ της ακροπόλεως στο υψίπεδο της Σικυώνος κτίστηκε περί το α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. Η θέση του, η κλίμακά του, καθώς και το σπάνιο –στον σημερινό Ελλαδικό χώρο– γνώρισμά του, δηλαδή η ύπαρξη κτιστών θολωτών διόδων προς το διάζωμα, έγιναν ευρύτερα γνωστά από σχέδια χαρτογράφησης και μερικής σχεδίασης, τα οποία συμπεριλήφθηκαν στον τόμο της *Expédition scientifique de Morée* του G. A. Blouet, με τα οποία τεκμηριώθηκε ότι το 1838 τα κατάλοιπα του θεάτρου ήσαν ορατά. Στα τέλη του 19ου αι. π.Χ. διερευνήθηκαν από την Α.Σ.Κ.Σ.Α. το σκηνικό οικοδόμημα, η ορχήστρα, ο εύριπος καθώς και οι κατώτατες σειρές εδωλίων του κοίλου. Σε αυτά στοιχεία προσέθεσαν μικρής κλίμακας έρευνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας τις δεκαετίες του '50 και '80. Στο πλαίσιο του έργου «Αποκάλυψη, Προστασία και Ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου της Σικυώνος» πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας αρχαιολογικές έρευνες (2014-2016), κατά τις οποίες διερευνήθηκαν ζητήματα που παρέμεναν ασαφή ή άγνωστα λόγω απουσίας σχετικών ανασκαφικών ερευνών και κυρίως εξαιτίας εκτεταμένης λιθαρπαγής. Ειδικότερα η ανασκαφή στόχευσε στην ανάκτηση –στο βαθμό του δυνατού– της γεωμετρίας και επίλυση της γραφικής αποκατάστασης του μνημείου, στη διαπίστωση της έκτασης, των ορίων του και του βαθμού διατήρησης του υλικού του. Επιπλέον, μελετήθηκαν οι χαράξεις, καθώς και ο βαθμός συμφωνίας αυτών με τα από τον Βιτρούβιο σχετικώς περιγραφόμενα για την κατασκευή αρχαίων θεάτρων. Επίσης, εξετάστηκαν ζητήματα όπως ο τύπος και το υλικό των εδωλίων, η έκταση των εδωλίων στο κοίλο, η μορφή και η διάταξη των διαζωμάτων και η διαφοροποίηση οικοδομικών φάσεων. Ακόμη, διερευνήθηκε η έκταση, το ύψος και η δομή των αναλημμάτων του κοίλου, η έκταση του φυσικού βράχου και οι κατά τόπους εκβραχισμοί και λατομήσεις. Οι έρευνες επέτρεψαν, επίσης, τεκμηριωμένη προσέγγιση του αριθμού των σειρών των εδωλίων και της χωρητικότητας του κοίλου.

Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας: το αρχαιολογικό έργο κατά τα έτη 2015-2017

*Ερωφίλη-Ιρις Κόλια
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας)*

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστεί το έργο που πραγματοποιήθηκε τα δύο τελευταία χρόνια από την Αρχαιολογική Υπηρεσία στην Ηλεία. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας έχει στην αρμοδιότητά της δύο από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους που είναι ενταγμένοι και στα Μνημεία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Unesco, την Ολυμπία και το ναό του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσες της Φιγαλείας, καθώς και έξι Μουσεία, τα τρία εκ των οποίων στην Ολυμπία, ενώ στην Ηλεία υπάρχει και πληθώρα μη οργανωμένων αρχαιολογικών χώρων, από τους οποίους πάνω από 70 είναι κηρυγμένοι. Όπως είναι κατανοητό, λοιπόν, το έργο της ΕΦ.Α. Ηλείας είναι πολυσχιδές και οι απαιτήσεις αυξημένες και μάλιστα μετά την διοικητική μεταβολή

στη σύνθεση και στις αρμοδιότητες των Εφορειών με την εφαρμογή του νέου Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού τον Οκτώβριο του 2014 που τις κατέστησε φορείς προστασίας όλων διαχρονικά των αρχαιοτήτων.

Τα έτη 2015-2017, υλοποιήθηκαν έργα Ε.Σ.Π.Α. στον Αρχαιολογικό Χώρο Ολυμπίας, αλλά και μεγάλος αριθμός υποέργων σε έργα τρίτων, σωστικές ανασκαφές, έργα στερέωσης, μουσειακές εργασίες, εκπαιδευτικές δράσεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις και ημερίδες, ενώ η ΕΦ.Α. Ηλείας συμμετείχε σε ερευνητικά προγράμματα και σε πολλές περιοδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό με μεγάλο αριθμό έργων.

Νέες ανασκαφικές έρευνες στον χώρο του Γυμνασίου της Αρχαίας Ολυμπίας

*Ερωφίλη-Ιρις Κόλια, Ζαχαρούλα Λεβεντούρη, Τώνια Μουρτζίνη
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας)*

Το Γυμνάσιο της Αρχαίας Ολυμπίας οικοδομήθηκε σε επίπεδη περιοχή ΒΔ της Άλτεως και σήμερα αποτελεί το πρώτο μνημείο που συναντά στα δεξιά του ο εισερχόμενος στον αρχαιολογικό χώρο επισκέπτης. Αποτελεί συγκρότημα με την Παλαιίστρα που βρίσκεται ακριβώς στη συνέχειά του προς Νότο. Πρόκειται για μνημειακό κτίσμα αποτελούμενο από τέσσερις στοές που περιέβαλαν αυλή και ένα μεταγενέστερο μνημειώδες πρόπυλο. Το μήκος του υπολογίζεται σε 220 μ. και το πλάτος του σε 120 μ., ώστε το εσωτερικό των μακρών στοών του να έχει μήκος ίσο με του Σταδίου (192,27 μ.).

Η νότια στοά, η πύλη εισόδου και η ανατολική στοά ανεγέρθηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές κατά τη διάρκεια των ελληνοιστικών χρόνων. Η ακριβής χρονολόγηση των επιμέρους τμημάτων του οικοδομήματος παραμένει ασαφής. Ωστόσο, είναι βέβαιο ότι το Γυμνάσιο ανεγέρθηκε μετά τις τελευταίες μετατροπές στην παλαιίστρα τον 3ο αι. π.Χ., καθώς, επίσης, ότι τόσο η νότια όσο και η ανατολική στοά είναι παλαιότερες από την πολυτελή πύλη εισόδου. Σκοπός της ίδρυσης του κτιρίου ήταν η προγύμναση των αθλητών στα αγωνίσματα του δρόμου και του πεντάθλου πριν την τέλεση των επίσημων αγώνων στο Στάδιο, αλλά και η παροχή της δυνατότητας στους δρομείς να συνεχίζουν την προπόνησή τους σε στεγασμένο χώρο (στις ειδικά σχεδιασμένες επιμήκεις στοές, τους *ξυστούς*) σε περίπτωση κακοκαιρίας.

Η αποκάλυψη της πύλης του Γυμνασίου, της νότιας στοάς και του νότιου τμήματος της ανατολικής στοάς πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια των γερμανικών ανασκαφών στην Ολυμπία μεταξύ 1878 και 1880. Κατά τη διάρκεια μιας σύντομης έρευνας το φθινόπωρο του 1936 ο Α. von Gerkan αποκάλυψε τμήμα της ανατολικής στοάς προς Β, καθώς, επίσης, και τμήμα της βόρειας στοάς.

Η δυτική στοά του μνημείου, στην οποία πιθανόν υπήρχε μακρά σειρά από δωμάτια που χρησίμευαν ως καταλύματα των αθλητών, έχει παρασυρθεί στο σύνολό της από τον ποταμό Κλαδέο και μόνο ίχνη της πιθανώς έχουν εντοπισθεί.

Κατά τα έτη 2013 έως 2015 και στο πλαίσιο της ενταγμένης στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013 Πράξης «Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου – Χωροθέτηση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας» διενεργήθηκαν για πρώτη φορά από την ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία και από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας στον αρχαιολογικό

χώρο Ολυμπίας εκτεταμένες ανασκαφικές εργασίες με στόχο την αποκάλυψη και ανάδειξη μέρους του κτιρίου του αρχαίου Γυμνασίου. Συγκεκριμένα, ανασκάφηκαν πενήντα ακόμη μέτρα του προς Βορρά τμήματος της ανατολικής στοάς του μνημείου, μεγάλο τμήμα της αυλής και τμήμα διαστάσεων 50 × 3-9 μ. ανατολικά του κτιρίου, όπου εντοπίστηκε εργαστηριακή εγκατάσταση υστερορρωμαϊκών χρόνων.

Η παρουσίαση της αποκάλυψης και ανάδειξης πλέον των 1.000 τ.μ. της ανατολικής στοάς και της αυλής του αρχαίου Γυμνασίου δύναται να συμβάλει στην κατανόηση του μεγέθους, της μορφής και της ιστορικής εξέλιξης και χρήσης του σημαντικού μνημειακού κτιρίου, ενώ η παρουσίαση των εν καταχώσει σήμερα διατηρούμενων μεταγενέστερων καταλοίπων ανατολικά αυτού στην κατανόηση αντίστοιχα της χρήσης και της λειτουργίας του ιερού της Ολυμπίας κατά τους ύστερους χρόνους λειτουργίας του.

Στοιχεία οργάνωσης και χρήσης του χώρου στον πρωτοελλαδικό οικισμό της Κερύνειας στην Αχαΐα

*Ερωφίλη-Ίρις Κόλια, Ανδρέας Σπυρούλιας
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας)*

Ο πρωτοελλαδικός οικισμός στην Κερύνεια της Αιγιαλείας εντοπίστηκε το 2009 με αφορμή τις εργασίες κατασκευής της Ολυμπίας Οδού. Η τότε ΣΤ' Ε.Π.Κ.Α. ξεκίνησε αμέσως τη διενέργεια ανασκαφής σε μια έκταση που έφτασε τα 3.000 τ.μ. και αποκάλυψε ένα μέρος του οικισμού, ο οποίος φαίνεται πως είναι αρκετά πιο εκτεταμένος. Αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα της ΠΕ II και ΠΕ III περιόδου, σε διαδοχικές οικοδομικές φάσεις, αλλάζοντας την εικόνα που είχαμε για την κατοίκηση στην περιοχή κατά την τρίτη χιλιετία π.Χ.

Η μελέτη των πολυάριθμων ευρημάτων βρίσκεται σε εξέλιξη και τα έως τώρα δεδομένα μας αποκαλύπτουν έναν ευημερούντα οικισμό με φανερά εξωστρεφή χαρακτήρα και επαφές τόσο με τα γνωστά πρωτοελλαδικά κέντρα στα ανατολικά του όσο και με τη Δύση. Η κομβική θέση του επάνω στις οδούς επικοινωνίας της βόρειας ακτής της Πελοποννήσου συνετέλεσε στην ανάπτυξή του με τα χαρακτηριστικά εκείνα της πρώιμης αστικοποίησης που αποτελεί κατάκτηση της Πρωτοελλαδικής εποχής.

Στο εσωτερικό του, ο οικισμός είναι πολύ πυκνά δομημένος και στην αρχιτεκτονική του αντιπροσωπεύονται διαφορετικοί τύποι, από απλά-μονόχρωμα κτίσματα έως σύνθετα ορθογώνια οικοδομήματα και υπολείμματα κυκλικών και αψιδωτών. Στον κεντρικό τομέα της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν δύο διαδοχικά κτίσματα επιμελούς κατασκευής (Κτίρια I και II), με στοιχεία που τα διαφοροποιούν από την πλειονότητα των υπολοίπων, τόσο αρχιτεκτονικά (ιδιαίτερα επιμελημένοι τοίχοι και δάπεδα, κατώφλια στα ανοίγματα των τοίχων, ύπαρξη περιμετρικού διαδρόμου κα), αλλά και ως προς το είδος των κινητών ευρημάτων που εντοπίζονται στους χώρους τους. Τα δεδομένα από τα δύο αυτά κτίρια και ορισμένα ακόμα αρχιτεκτονικά δεδομένα από τον οικισμό που παρουσιάζονται στην ανακοίνωση προσθέτουν νέα στοιχεία στην κατανόηση της εσωτερικής οργάνωσης και της χρήσης του χώρου στην πρωτοελλαδική Κερύνεια.

Συστηματική Ανασκαφική Έρευνα στο Χιλιομόδι Κορινθίας. Αρχαία Τενέα «Στα ίχνη της πόλης που ίδρυσε ο Αγαμέμνωνας»

Έλενα Κόρκα, Παρασκευή Ευαγγέλογλου
(ΥΠ.ΠΟ.Α., Γ.Δ.Α.Π.Κ.)

Η Τενέα, σύμφωνα με τον Πausανία, ιδρύθηκε από Τρώες αιχμαλώτους που μετέφερε ο Αγαμέμνωνας από την Τένεδο και εγκατέστησε στην πεδιάδα από την οποία διέρχονταν η συντομότερη οδός που ένωνε την Κόρινθο με το Άργος.

Αφορμή για την ενασχόληση με το χώρο υπήρξε ο εντοπισμός το 1984 μιας ολόλιθης σαρκοφάγου αρχαϊκών χρόνων, η καλυπτήρια πλάκα της οποίας έφερε στην εσωτερική πλευρά της γραπτή σύνθεση από δύο αντωπούς λέοντες και ανθέμιο στο κέντρο.

Από το 2013, στο πλαίσιο εγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος, διεξάγεται συστηματική αρχαιολογική έρευνα στη περιοχή, η οποία περιλαμβάνει συστηματική ανασκαφή, ευρείας έκτασης επιφανειακή έρευνα, αλλά και γεωφυσικές διασκοπίσεις.

Ανασκάφηκε οργανωμένο νεκροταφείο από τους αρχαϊκούς έως τους ελληνοιστικούς χρόνους με μοναδικά ευρήματα που εμπλουτίζουν την τυπολογία της κορινθιακής κεραμικής, μεγάλο τμήμα της κεντρικής αρτηρίας-οδού της πόλης, ενώ το 2016 αποκαλύφθηκαν για πρώτη φορά *in situ* οικοδομικά κατάλοιπα της αρχαίας πόλης που παραπέμπουν στην δραστηριότητα της στους ελληνοιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, καθώς και δίχωρο ταφικό υπέργειο μνημείο ρωμαϊκών χρόνων.

Τα ανωτέρω ευρήματα αποδεικνύουν την αδιάλειπτη ιστορία της Τενέας από τους μυκηναϊκούς έως τους υστερορωμαϊκούς χρόνους, περίοδο κατά την οποία συνέχισε να διατηρεί την αίγλη της, δεδομένου ότι υπήρξε η μοναδική πόλη της Κορίνθου που δεν καταστράφηκε από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ.

Η παρούσα ομιλία έχει σκοπό να παρουσιάσει όλα τα νέα δεδομένα για την αναζήτηση της Τενέας και τα πρώτα αποτελέσματα της πολυετούς έρευνας.

Τεχνολογική Μελέτη Κονιαμάτων της Ι.Μ. Μαρδακίου Νέδουσας, Αλλαγονίας (17ος αι.)

Δήμητρα Κορωναίου¹, Ελένη Παλαμάρα², Νίκος Ζαχαριάς²
(¹Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ²Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η εφαρμογή μη καταστρεπτικών μεθόδων για την ανάλυση και τον χαρακτηρισμό της στοιχειακής χημικής σύστασης, χρωστικών και κονιαμάτων σε θραύσματα τοιχογραφιών του 17ου αι από την Ι.Μ. Μαρδακίου Νέδουσας, Αλλαγονίας. Ο ναός βρίσκεται στη δυτική οροσειρά του Ταυγέτου κοντά στο χωριό Νέδουσα Αλλαγονίας (Μεγάλη Αναστάσοβα). Κτίστηκε το 1504 και αρχιτεκτονικά ανήκει στον σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλο. Σύμφωνα με τα τεχνολογικά και εικονογραφικά στοιχεία των τοιχογραφιών, το μνημείο χρονολογείται στο δεύτερο τέταρτο του 17ου αιώνα. Το όνομα του ζωγράφου, που

αναφέρεται στην κτητορική επιγραφή του ναού, τον ταυτίζει με τον Δημήτριο Κακαβά, ο οποίος κόσμησε και τον ναό της Ζωοδόχου Πηγής στη μονή της Γόλας.

Συνολικά μελετήθηκαν επτά θραύσματα τοιχογραφιών και οι τεχνικές που εφαρμόστηκαν είναι οι ακόλουθες:

- Φορητή οπτική LED μικροσκοπία (LED)
- Φασματοσκοπία Φθορισμού Ακτίνων Χ (XRF)
- Ηλεκτρονική Μικροσκοπία Σάρωσης (SEM/EDS)

Η ανάλυση των κονιαμάτων επιβεβαιώνει την ύπαρξη αργιλοπυριτικών στοιχείων, με τις τιμές των στοιχείων Al, Si, Ca που εντοπίστηκαν να παρουσιάζουν μεταβολές οδηγώντας στην δημιουργία δύο διακριτών τεχνολογικών ομάδων. Στη μια παρατηρείται μείωση του Ca και αύξηση των Al και Si δηλαδή των αργιλοπυριτικών ενώσεων και του χαλαζία (χονδρόκοκκο). Στη δεύτερη εμφανίζεται η αντίθετη εικόνα, με αύξηση του Ca και μείωση των αργιλοπυριτικών ενώσεων Al και Si, δίνοντας ένα κόνιαμα λεπτόκοκκο, το οποίο και βρίσκεται πιο κοντά στη ζωγραφική επιφάνεια.

Οι υψηλές περιεκτικότητες σε ασβέστιο που ανιχνεύτηκαν σε όλα τα υπό εξέταση δείγματα υποδεικνύουν την εφαρμογή της τεχνικής της νωπογραφίας για την κατασκευή των τοιχογραφιών. Σημαντική είναι και η παρουσία της τεχνικής *secco* (ξηρογραφία), η οποία χρησιμοποιήθηκε συνδυαστικά.

Σε πορτοκαλοκόκκινα δείγματα ανιχνεύτηκε ισχυρή ποσότητα μολύβδου που πιθανώς να οφειλόταν σε μίξη οξειδίων σιδήρου με μόλυβδο, το γνωστό ως μίνιο. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία υδραργύρου και θείου που υποδεικνύει τη χρωστική της κιννάβαρης που εντοπίζεται στην αρχαιότητα αλλά και στον Μεσαίωνα. Η χρωστική αυτή βρέθηκε σε μπλε χρωστική και πρόκειται για κάποια ανάμειξη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανίχνευση κοβαλτίου, που πιθανώς να αποδίδεται στην παρουσία σμάλτου. Από τις αναλύσεις προκύπτει ότι η παρουσία κοβαλτίου συσχετίζεται με την παρουσία σιδήρου και αρσενικού.

Τα αποτελέσματα των XRF και SEM αναλύσεων για τις λευκές χρωστικές των τοιχογραφιών αποκάλυψαν την παρουσία υψηλών περιεκτικότητων σε μόλυβδο, το κύριο συστατικό που αποδίδει τη λευκή χρωστική και μας οδηγεί στην υπόθεση ότι η λευκή χρωστική που χρησιμοποιήθηκε ήταν λευκό του μολύβδου. Σε κάποιες χρωστικές ανιχνεύθηκε τιτάνιο· πρόκειται πιθανώς για κάποιου είδους επιζωγράφηση.

Η συνολική αποτίμηση της συνδυασμένης μελέτης των κονιαμάτων και των χρωστικών τους συνθέτει μια εικόνα χρήσης μεθόδων και πρακτικών υψηλής αισθητικής και τεχνολογικής ωριμότητας.

Το ψηφιακό πολιτιστικό απόθεμα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας

Δημοσθένης Κοσμόπουλος
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Η αναγκαιότητα για την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών αποτέλεσε στρατηγικό στόχο του ελληνικού κράτους κατά τη διάρκεια του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013. Σε αυτό το πλαίσιο υλοποιήθηκαν προγράμματα που προβλέπουν την ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών σε όσο το δυνατόν περισσότερες δομές και υπηρεσίες, μεταξύ αυτών και στον τομέα του πολιτισμού. Η Εφορεία

Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας αξιοποίησε άμεσα τις δυνατότητες που παρέχουν οι νέες τεχνολογίες για την τεκμηρίωση, προβολή, ανάδειξη, προστασία, διαχείριση και συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Μεσσηνίας. Έργα και δράσεις που εκπονήθηκαν από διεπιστημονικές ομάδες με την κατάλληλη επιστημονική επάρκεια και τεχνογνωσία διαμόρφωσαν ένα εκτεταμένο ψηφιακό πολιτιστικό απόθεμα επαρκώς τεκμηριωμένο και παραμετροποιήσιμο, ώστε να αναταποκρίνεται στις ανάγκες προστασίας, προβολής και διάχυσης του αρχαιολογικού υλικού στο ευρύ κοινό. Η καταγραφή των αρχαίων κινητών μνημείων σε ψηφιακά αποθετήρια, η τρισδιάστατη μοντελοποίηση ανασκαφικών ευρημάτων, η δημιουργία ιστοσελίδων πλοήγησης στο πολιτισμικό απόθεμα της Μεσσηνίας και οι τρισδιάστατες αναπαραστάσεις μνημείων εμπλουτισμένες με πληροφοριακό και πολυμεσικό υλικό είναι μόνο μερικά δείγματα του πολυμορφικού ψηφιακού αποθέματος της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας. Με σύμμαχο τις νέες τεχνολογίες και με σαφείς στόχους και μεθόδους ψηφιοποίησης τα αρχαία μνημεία αποκτούν νέα δυναμική υπόσταση και προσκαλούν τους πολίτες του κόσμου να τα γνωρίσουν με μια νέα οπτική και να αντιληφθούν την ιδιαίτερη ιστορική και πολιτισμική τους αξία.

Νέες θέσεις και ευρήματα των προϊστορικών έως και ύστερων ρωμαϊκών χρόνων που εντοπίστηκαν στη Μεσσηνία κατά τις αρχαιολογικές έρευνες για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου «Κόρινθος-Τρίπολη-Καλαμάτα»

*Δημοσθένης Κοσμόπουλος, Μαριφίλη Βαλάκα
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)*

Στο πλαίσιο κατασκευής του Έργου «Σύμβαση Παραχώρησης Μελέτη – Κατασκευή – Χρηματοδότηση – Λειτουργία – Συντήρηση και Εκμετάλλευση του Αυτοκινητόδρομου Κόρινθος-Τρίπολη-Καλαμάτα και Κλάδος Λεύκτρο-Σπάρτη» και «Αποπεράτωση Οδικών Υποδομών του Αυτοκινητοδρόμου Κόρινθος-Τρίπολη-Καλαμάτα και κλάδου Λεύκτρο-Σπάρτη», του Ε.Π. «Ενίσχυση της Προσπελασιμότητας», η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας (πρώην ΛΗ' Ε.Π.Κ.Α.) υλοποίησε απολογιστικά και με αυτεπιστασία το Υποέργο 9 «Αρχαιολογικές Εργασίες και Έρευνες της ΛΗ' Ε.Π.Κ.Α.» από την 18.10.2010 έως την 12.12.2016.

Κατά τις εκσκαφικές και σωστικές ανασκαφικές εργασίες για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου εντοπίστηκαν και ερευνηθήκαν νέες αρχαιολογικές θέσεις με πλήθος οικοδομικών καταλοίπων και κινητών ευρημάτων που χρονολογούνται από τους προϊστορικούς χρόνους έως και την ύστερη αρχαιότητα.

Στη θέση Καλάμι αποκαλύφθηκαν ευρείας έκτασης (περίπου 473 τ.μ.) και εξαιρετικής σπουδαιότητας οικιστικά κατάλοιπα της Υστεροελλαδικής περιόδου, που πιθανώς κατασκευάστηκαν σε τρεις ή και τέσσερις επάλληλες οικοδομικές φάσεις. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει κτήριο με παράλληλους χώρους-δωμάτια που δεν αποκλείεται να είχε σημαίνουσα διοικητική λειτουργία. Κατά τις ανασκαφές ήλθε στο φως πληθώρα κινητών ευρημάτων που περιλαμβάνει άκεραια αγγεία, μικρά σπαράγματα τοιχογραφιών, ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια, χάλκινα αντικείμενα, πήλινα αντικείμενα και σκεύη, λίθινα τέχνηρα.

Στη θέση Άνθεια ανασκάφηκε αγροικία ελληνιστικής περιόδου. Μεταξύ άλλων αποκαλύφθηκαν δάπεδα με πήλινες πλάκες, μικρές δεξαμενές και πλήθος ευρημάτων που υποδεικνύουν πιθανή εργαστηριακή χρήση των χώρων. Πλησίον της αγροικίας ερευνήθηκε δεξαμενή της ύστερης αρχαιότητας επενδυμένη με υδραυλικό κονίαμα, πιθανότατα ληνός, με διατηρημένο τμήμα του υποληνίου.

Στην Αίπεια εντοπίστηκαν πιθανά ίχνη αρχαίου αμαξίτου δρόμου καθώς και τμήμα κτιστής κυκλικής κατασκευής, που ίσως προοριζόταν για την αποθήκευση υγρών/στερεών προϊόντων. Στον ανισόπεδο κόμβο Αρφαρών (θέση Γεραντάμπελα) ανασκάφηκαν ίχνη οικοδομικών καταλοίπων με ευρεία απόθεση κεραμικής, που ανάγονται στην ελληνιστική περίοδο.

Μικρότερης κλίμακας σωστικές ανασκαφικές εργασίες διενεργήθηκαν στις θέσεις: Ασπρόχωμα, Καλάμι, Αντικάλαμος, Άνθεια, Αίπεια, Αλλαγή, ανισόπεδος κόμβος Κυπαρισσίας, Τσακώνα. Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν εργασίες αρχαιολογικής τεκμηρίωσης, καταγραφής, φωτογράφισης, συντήρησης των ευρημάτων, καθώς και φωτογραμμετρικής αποτύπωσης των περισσότερο εκτεταμένων οικοδομικών καταλοίπων.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα που εντοπίστηκαν κατά την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου εμπλουτίζουν με νέα δεδομένα την αρχαιολογική έρευνα για τη Μεσσηνία και ιδιαίτερα για την περιοχή της κοιλάδας του Παμίσου. Επιβεβαιώνεται αξιολογική δραστηριότητα σε μια ιδιαίτερα εύφορη και ένυδρη περιοχή, η οποία κατά τους προϊστορικούς χρόνους υπαγόταν διοικητικά και γεωγραφικά στην επικράτεια του ανακτόρου του Νέστορος και κατά τους ιστορικούς χρόνους αποτέλεσε πεδίο διεκδίκησης και κατάληψης από την Σπαρτιατική ηγεμονία. Κατά την περίοδο ακμής της αρχαίας Μεσσηνίας (4ος αι. κ.ε.), η οικιστική δραστηριότητα στην περιοχή συνεχίζεται ενδεχομένως εντός της σφαίρας επιρροής της Θουρίας.

Άγιος Νικόλαος Αγριδίου: Συμβολή στην υστεροβυζαντινή ζωγραφική της Αχαΐας

Αναστασία Κουμούση

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Στους πρόποδες του Χελμού, στο χωριό Αγρίδι βρίσκεται ο ναός του Αγίου Νικολάου. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο των σταυρεπίστεγων ναών. Με χρηματοδότηση του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη και του Ιδρύματος Χ. Κ. Λεβέντη υλοποιήθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας το έργο «Στερέωση, αποκατάσταση Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Αγριδίου Αχαΐας και συντήρηση των τοιχογραφιών του».

Οι εργασίες αντιμετώπισαν τα στατικά προβλήματα που προκάλεσε στο ναό ο σεισμός του 2008, αλλά και οι κακότεχνες νεωτερικές επεμβάσεις, αποκάλυψαν στοιχεία της αρχικής βυζαντινής του φάσης και παράλληλα ανέδειξαν τα μορφολογικά στοιχεία του μνημείου. Στο εσωτερικό συντηρήθηκαν οι αξιόλογες τοιχογραφίες, ενώ αποκαλύφθηκαν νέες, καλυμμένες έως τότε από τα σύγχρονα επιχρίσματα.

Οι τοιχογραφίες στο Αγρίδι εκπροσωπούν ένα συντηρητικό ζωγραφικό ιδίωμα, στο οποίο όμως είναι φανερές οι απηχήσεις των προοδευτικών τάσεων της παλαιολόγιας ζωγραφικής. Η ποιότητα της ζωγραφικής προϋποθέτει ζωγράφο ενήμερο για τις

σύγχρονες αισθητικές αντιλήψεις. Οι τεχνοτροπικές αναλογίες που παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου στο Αγρίδι τόσο με μνημεία του ευρύτερου βαλκανικού χώρου όσο και με ελλαδικά σύνολα του δεύτερου μισού του 13ου αιώνα επιτρέπουν να εντάξουμε τον ζωγραφικό διάκοσμο στην ένατη δεκαετία του αιώνα (1280-1290) και να τον θεωρήσουμε σύγχρονο με την ίδρυση του ναού. Την εποχή αυτή, η Αχαΐα αποτελούσε τμήμα του φράγκικου Πριγκιπάτου του Μορέως. Η ίδρυση του ναού στο Αγρίδι συμπίπτει με την περίοδο βασιλείας του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328), το ενδιαφέρον του οποίου τόσο για την πολιτική αναδιοργάνωση της Πελοποννήσου όσο και για τα εκκλησιαστικά και μοναστικά ιδρύματα της περιοχής είχε δημιουργήσει ένα θρησκευτικό κλίμα που ευνοούσε τις χορηγίες και την ίδρυση ναών και μονών. Φυσικό ήταν η γειτονική φραγκοκρατούμενη και πάντα υπό βυζαντινή διεκδίκηση Αχαΐα να γίνει αποδέκτης και μιμητής των παραπάνω τάσεων.

Ο κτίτορας του ναού είναι άγνωστος. Η ποιότητα της ζωγραφικής στον Άγιο Νικόλαο όμως προϋποθέτει εντολέα που διέθετε παιδεία και οικονομικές δυνατότητες τέτοιες που του επέτρεπαν να μετακαλέσει ένα ζωγράφο ικανό και ενημερωμένο για τις προοδευτικές τάσεις της επίσημης παλαιολόγειας ζωγραφικής. Αυτός ο ευσεβής χορηγός δεν θα ήταν απλός άνθρωπος της υπαίθρου, αλλά ένας κοσμικός άρχοντας.

Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας στο πλαίσιο του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013

Αναστασία Κουμούση

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας στο πλαίσιο του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013 υλοποίησε με την μέθοδο της αρχαιολογικής αυτεπιστασίας συνολικά είκοσι (20) έργα στην Αχαΐα και Ηλεία. Η τελευταία υπήρξε περιοχή ευθύνης της πρώην 6ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και ως εκ τούτου τα έργα στην Ηλεία ολοκληρώθηκαν από την ενοποιημένη Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας.

Τα δώδεκα (12) έργα ήσαν σύνθετα και απαιτητικά και είχαν ως στόχο την στερέωση, αποκατάσταση, συντήρηση και ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων και μεμονωμένων μνημείων που χρονολογούνται από την Μυκηναϊκή εποχή έως την Οθωμανική περίοδο. Μια προϊστορική νεκρόπολη, ένας δωρικός ναός, ένα ελληνιστικό θέατρο, το ρωμαϊκό υδραγωγείο της Πάτρας, δυο βυζαντινοί ναοί, ένα μοναδικό μοναστηριακό συγκρότημα, δυο μεσαιωνικά κάστρα και ένα φρούριο, αποκαταστάθηκαν, αναδείχθηκαν και εντάχθηκαν στο πολιτιστικό δίκτυο της Δυτικής Ελλάδας συνεισφέροντας στην ανάπτυξη του πολιτιστικού και θρησκευτικού τουρισμού στην περιοχή.

Εξ ίσου σημαντικά υπήρξαν τα αμιγώς ανασκαφικά έργα που εκτελέστηκαν ως υποέργα στο πλαίσιο υλοποίησης τεχνικών έργων τρίτων. Σε αυτή την κατηγορία υλοποιήθηκαν οκτώ (8) έργα. Εξαιρετικά σημαντικά αρχαιολογικά σύνολα (άγνωστοι προϊστορικοί οικισμοί, νεκροταφεία, η οχύρωση της αρχαίας Δύμης, μια κρατική πρωτοβυζαντινή αποθήκη και άλλα) ήρθαν στο φως εμπλουτίζοντας τις γνώσεις μας για την τοπογραφία της Αχαΐας κατά την αρχαιότητα.

Ο συνολικός προϋπολογισμός των έργων ανήλθε στο ποσό των 5.115.930 ευρώ και η συνολική απορρόφηση έφτασε στο 95,36%. Στα έργα και στα υποέργα απασχολήθηκαν 348 άτομα (μόνιμο προσωπικό της Εφορείας και ωρομίσθιο) όλων των ειδικοτήτων.

Πρόσφατες υποθαλάσσιες αρχαιολογικές έρευνες στον αρχαίο Λιμένα Λεχαίου

Δημήτριος Κουρκουμέλης¹, Bjørn Lonén², Παρασκευή Μίχα¹
(¹Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, ²Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα)

Το Λέχαιο υπήρξε ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. το επίγειο της Κορίνθου στον Κορινθιακό κόλπο, ευρισκόμενο σε απόσταση μικρότερη των τριών χιλιομέτρων από αυτή. Λόγω της εγγύτητάς του με την πόλη της Κορίνθου, με την οποία κατά την κλασική περίοδο συνδεόταν μέσω των μακρών τειχών, διαδραμάτισε κυρίαρχο ρόλο, μαζί με το επίγειό της στον Σαρωνικό κόλπο τις Κεχρεές, στην ευημερία και την εδραίωση της Κορίνθου ως μιας από τις σημαντικότερες δυνάμεις του αρχαίου κόσμου και συνέβαλε αποφασιστικά στην εξάπλωσή της μέσω των αποικιών και των προϊόντων της στη Δύση.

Από το 2013 διενεργείται από την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα υποβρύχια αρχαιολογική έρευνα στον αρχαίο λιμένα του Λεχαίου, στα πλαίσια πενταετούς ερευνητικού προγράμματος (Lechaion Harbor Project 2013-2017), η οποία στόχο έχει να συμβάλει στην ανασύσταση της τοπογραφίας του λιμανιού και στην ανίχνευση των διαφόρων φάσεων λειτουργίας του.

Η ανακοίνωση αυτή αποτελεί μια προκαταρκτική παρουσίαση των πορισμάτων των υποθαλάσσιων αρχαιολογικών ερευνών των τελευταίων ετών.

Το αμυντικό σύστημα των πόλεων της ΒΑ Πελοποννήσου κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο

Δημήτρης Κούσουλας, Κωνσταντίνος Τζιαμπάσης
(Πανεπιστήμιο Νάπολης)

Η ανακοίνωση αυτή αποσκοπεί στην παρουσίαση της άμυνας των αρχαίων πόλεων της ΒΑ και κεντρικής Πελοποννήσου, τόσο του αστικού κέντρου (άστου) όσο και της επικράτειας των πόλεων (χώρα), συνθέτοντας και βάζοντας σε σειρά τα δεδομένα που έχουν προκύψει από τις παλιότερες έρευνες στην ευρύτερη περιοχή. Με αφετηρία τα παραδείγματα της Κορίνθου, της Στυμφαλίας, της Αλέας, της Μαντινείας, του Αρκαδικού Ορχομενού, της Ασέας, της Μεγαλόπολης και των λοιπών πόλεων κρατών που βρίσκονται στις κύριες οδικές αρτηρίες από το ΒΑ άκρο της Πελοποννήσου προς την ενδοχώρα. Στο αμυντικό αυτό σύστημα εντάσσονται οχυρωμένες ακροπόλεις, φρουκτωρίες, τεχνικά έργα, όπως γέφυρες και αμαξιτοί δρόμοι, κτλ. Με βάση αυτήν την έρευνα θα θέλαμε να επεκτείνουμε αυτόν τον συλλογισμό για την άμυνα και σε άλλες θέσεις της ΝΑ και ΝΔ Πελοποννήσου κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο.

Η έρευνα στον βυθισμένο προϊστορικό οικισμό στη θέση «Λαμπαγιαννάς» Αργολίδας

Δέσποινα Κουτσούμπα¹, Julien Beck²

(¹Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, ²Πανεπιστήμιο Γενεύης)

Μεγάλης έκτασης οικισμός στην παραλία Λαμπαγιαννάς στους Φούρνους Αργολίδας βρέθηκε στο πλαίσιο της έρευνας συνεργασίας της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων και του Πανεπιστημίου της Γενεύης, υπό την αιγίδα της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής. Πρόκειται για έναν τειχισμένο παραθαλάσσιο πρωτοελλαδικό οικισμό της 3ης χιλιετίας π.Χ. Οι γεωφυσικές έρευνες αποδεικνύουν ότι ο οικισμός έχει έκταση πάνω από 20 στρέμματα.

Στα εξωτερικά όρια του οικισμού εντοπίστηκαν τουλάχιστον δύο πεταλοειδείς πύργοι και ισχυροί τοίχοι, που αντιστοιχούν σε τείχος. Στο εσωτερικό του οικισμού εντοπίζονται πολλοί τοίχοι, πλακόστρωτα δάπεδα που μοιάζουν με δρόμους και πλατείες, τουλάχιστον δύο κυκλικά κτίρια και αρκετά αψιδωτά. Εντοπίζεται δηλαδή η θεμελίωση πληθώρας κτισμάτων όλων των χαρακτηριστικών πρωτοελλαδικών τύπων (ορθογώνια, κυκλικά, αψιδωτά) και πλακόστρωτα (πιθανώς από δρόμους). Η κεραμική που περισυνελέγη από το χώρο του οικισμού είναι χαρακτηριστική της Πρωτοελλαδικής II περιόδου (μέσα 3ης χιλιετίας π.Χ., περίπου 2500 π.Χ.). Βρέθηκαν, επίσης, πληθώρα λίθινων εργαλείων, λεπίδες οψιανού και άλλα αντικείμενα.

Τα έτη 2016 και 2017 έγιναν ανασκαφικές τομές στο εσωτερικό του οικισμού, που απέδωσαν πλούσια ευρήματα και παρατείνουν τη χρονική διάρκεια ζωής της θέσης στην ΠΕ Ι και ίσως πρωϊμότερα.

Εκπαιδευτικές δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας τα έτη 2016-2017

Νικολίτσα Κουτσουμπελίτη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Κατά τη διάρκεια των ετών 2016-2017 η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας σχεδίασε και υλοποίησε πλήθος εκπαιδευτικών προγραμμάτων-δράσεων, τα οποία απευθύνονταν σε μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, σε οικογένειες, αλλά και σε ειδικές κοινωνικές ομάδες. Τα προγράμματα αποτελούν τις μόνιμες εκπαιδευτικές δράσεις του Αρχαιολογικού Μουσείου Πατρών, αλλά και προγράμματα που σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο επετειακών εορτασμών ή επικοινωνιακών δράσεων του ΥΠ.ΠΟ.Α.

Πιο συγκεκριμένα τα μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα που σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών από τη γράφουσα είναι:

α) «“Τα παιδιά παίζει” στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών». Η δράση περιελάμβανε παρουσίαση των αρχαίων παιχνιδιών που εκτίθενται στο αρχαιολογικό μουσείο της Πάτρας, καθώς και ψηφιακή προβολή των ατομικών και ομαδικών

παιχνιδιών της αρχαιότητας. Το πρόγραμμα ολοκληρωνόταν με τη συμμετοχή των παιδιών στη δημιουργία παζλ.

β) Το πρόγραμμα με τίτλο: «Θεοί και ήρωες της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας» απευθυνόταν σε παιδιά της Γ' και Δ' Δημοτικού, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους για την αρχαία ελληνική μυθολογία μέσα από επιλεγμένα εκθέματα του μουσείου που απεικονίζουν θεούς και ήρωες της μυθολογίας. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα ολοκληρωνόταν με τη συμμετοχή των παιδιών στο δημοφιλές επιδαπέδιο παιχνίδι «φιδάκι», όπου οι μαθητές καλούνταν να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικές με τη μυθολογία και τα εκθέματα του μουσείου.

γ) Το πρόγραμμα «Τα εν οίκω και εν δήμω των αρχαίων Πατρινών» απευθυνόταν σε μαθητές της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να ενημερωθούν για την ιδιωτική και δημόσια ζωή των αρχαίων Πατρινών και μέσω ψηφιακής προβολής συμμετείχαν στην επίλυση εκπαιδευτικών ασκήσεων, ερωτήσεων, αντιστοίχισης και συμπλήρωσης κειμένων.

Επίσης, πραγματοποιήθηκε πιλοτικά εκπαιδευτικό πρόγραμμα, για άτομα τυφλά ή με περιορισμένη όραση, καθώς επισκέφτηκαν το μουσείο τρία παιδιά και τρεις εκπαιδευτικοί με προβλήματα όρασης. Στη διάρκεια του προγράμματος αυτού δόθηκε η δυνατότητα στα παιδιά να αγγίξουν επιλεγμένα αυθεντικά αρχαιολογικά ευρήματα.

Στο πλαίσιο επετειακών εορτασμών και επικοινωνιακών δράσεων του ΥΠ.ΠΟ.Α πραγματοποιήθηκαν από την γράφουσα τρία προγράμματα κατά το έτος 2017, τόσο στο αρχαιολογικό μουσείο Πατρών όσο και στον αρχαιολογικό χώρο του Ρωμαϊκού και Μεσαιωνικού Υδραγωγείου στην περιοχή της Αρόης Πατρών. Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικές δράσεις, περίπατοι, θεματικές ξεναγήσεις, δημιουργικά εργαστήρια και προβολή ψηφιακού υλικού στο πλαίσιο εορτασμού Παγκόσμιας Ημέρας Νερού (22 Μαρτίου 2017) και της επικοινωνιακής δράσης Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές 2017 (25-28 Μαΐου 2017). Τέλος, στο πλαίσιο εορτασμού της Παγκόσμιας Ημέρας Ποίησης, πραγματοποιήθηκε εκπαιδευτική δράση-βιωματικό εργαστήριο με τίτλο: «Η Ποίηση ως Έκθεμα: Οι ψηφίδες μετουσιώνονται σε λέξεις με τα γλυπτά να σμιλεύουν το λόγο», στο χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πατρών. Με τη συγκεκριμένη εκπαιδευτική δράση οι μαθητές ήρθαν σε επαφή με τα ψηφιδωτά και τα γλυπτά της ρωμαϊκής Πάτρας, εμπνεύστηκαν από αυτά και οδηγήθηκαν στη συγγραφή δικών τους ποιητικών έργων. Τη δράση ακολούθησε συναυλία όπου οι μαθητές απήγγειλαν τα ποιήματά τους ανάμεσα στις μουσικές συνθέσεις, με παράλληλη προβολή των εκθεμάτων έμπνευσής τους.

Μια νέα μνηναϊκή εγκατάσταση στο Σουληνάρι Πυλίας

Μαρία Κυλάφη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Οικιστικά λείψανα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού ανασκάφηκαν κατά τα έτη 2014-2015 στην επαρχιακή οδό Σουληνάρι-Κρεμμύδια στο πλαίσιο του έργου «Βελτίωση της 38ης Επαρχιακής Οδού Σουληνάρι-Κρεμμύδια-Κορυφάσιο έως 9η Εθνική Οδό όρια Νομού Ηλείας-Καλό Νερό-Κυπαρισσία-Μεθώνη». Αποκαλύφθηκαν συνολικά 34

τμήματα τοίχων διαφορετικών οικοδομικών φάσεων της ίδιας περιόδου, πλακοστρώσεις και εκτεταμένο λιθόστρωτο μεταγενέστερης περιόδου. Συλλέχθηκε σημαντική ποσότητα κεραμικής και μικροευρήματα, όπως θραύσματα πήλινων ανθρωπόμορφων ειδωλίων, μεταξύ των οποίων ορισμένα που ανήκουν στον μυκηναϊκό τύπο Φ ή Ψ, σφονδύλια, τριπτήρες, τριβεία κ.ά.

Οι οικιστικές αυτές μαρτυρίες είναι ιδιαίτερα σημαντικές καθώς έρχονται να συμπληρώσουν τον οικιστικό χάρτη της περιοχής κατά την Εποχή του Χαλκού που γνωρίζει ιδιαίτερη πληθυσμιακή και οικιστική άνθηση και για την οποία οι πληροφορίες προέρχονται κυρίως από τους θολωτούς τάφους που είναι πολυάριθμοι και διάσπαρτοι στην περιοχή της Πυλίας και γενικότερα στη Μεσσηνία.

Επανάκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου

Μαρία Κυλάφη, Ευαγγελία Μηλίτση, Ευαγγελία Μαλαπάνη, Αικατερίνη Τζαμουράνη, Μαρία Τσουλάκου, Δήμητρα Πίκουλα, Αθανάσιος Κατάκος
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Το 2015 το Αρχαιολογικό Μουσείο Πύλου μετεγκαταστάθηκε στο κτήριο Μαιζώνος μέσα στον οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο του Νιόκαστρου Πύλου μετά από 54 χρόνια φιλοξενίας του στο Αντωνοπούλειο κτήριο, στο κέντρο της πόλης.

Η εκθεσιακή αφήγηση του σύγχρονου Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου καλεί τον επισκέπτη να περιηγηθεί «στα ίχνη της Πύλου...» μέσα από δύο κύριους εκθεσιακούς άξονες. Ο πρώτος έχει τίτλο «...επί του ωραιότερου κόλπου του κόσμου...» και παρουσιάζει τη διαχρονική κατοίκηση στα παράλια της Πυλίας. Ο δεύτερος, με τίτλο «Στην Πυλιακή ενδοχώρα», προβάλλει κυρίως την πλούσια μυκηναϊκή ιστορία της περιοχής.

Το μυκηναϊκό ανάκτορο του Νέστορα και η διασύνδεσή του με τον όρμο της Βοϊδοκοιλιάς προβάλλονται στον Σταθμό Α' με τίτλο «...έξ δέ Νέστορα...περιήλθε Μεσσηνίων ή άρχή...». Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στον θολωτό τάφο που αποδίδεται στον Θρασυμήδη, γιο του Νέστορα, βασιλιά της Πύλου. Ανοίγεται έτσι ένα παράθυρο θέασης προς την Ομηρική Πύλο-*ruro*, που σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη χωροθετείται στον Άνω Εγκλιανό, όπου η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως το ανάκτορο του Νέστορος.

Ως Σταθμός Β' με τίτλο «Μνήμες Προγόνων» παρουσιάζεται το έθιμο της προγονολατρίας-ηρωολατρίας που αποτελεί ένα ιδιαίτερα διαδεδομένο έθιμο και απαντάται χρονολογικά σε δύο κύριες περιόδους της Μεσσηνιακής ιστορίας, πριν και μετά τη Λακωνική κατάκτηση.

Με γνώμονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του επιμήκους ιστορικού κτηρίου των στρατώνων του Μαιζώνος, το εκθεσιακό σενάριο εντάχθηκε αρμονικά σε αυτό διαμορφώνοντας μια ευκρινή αφηγηματική πορεία. Τα πλούσια και ιδιαίτερα εκθέματα αναδεικνύονται εξαιρετικά μέσα από την ευρηματική τους παρουσίαση. Μοναδικά αρχαιολογικά ευρήματα, όπως μια από τις αρχαιότερες πινακίδες Γραμμικής Β' γραφής που προέρχεται από τις ανασκαφές του σημαντικού μυκηναϊκού οικιστικού κέντρου στην Ίκλαινα Μεσσηνίας, παρουσιάζονται με καινοτόμες ψηφιακές εφαρμογές.

Στο πλαίσιο της Επανεκθέσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου υλοποιήθηκε εκπαιδευτικό υποστηρικτικό υλικό, όπως μουσειοσκευή που δανείζεται και μπορεί να χρησιμοποιηθεί από μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, καθώς και οικογενειακός εκπαιδευτικός σάκος με προτεινόμενες ευχάριστες θεματικές προσεγγίσεις για μεμονωμένους επισκέπτες.

Τεχνολογική μελέτη δομικών υλικών του ρωμαϊκού λουτρού στο Δερβένι Κορινθίας

Ευαγγελία Κυριαζή, Βασιλική Βαλάντου, Νίκος Ζαχαριάς

(Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Κατά τις ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας και σε συνεργασία με την ΕΡΓΟΣΕ, στο πλαίσιο έργου χάραξης της διπλής σιδηροδρομικής γραμμής Κορίνθου-Πατρών, στο τμήμα Κιάτο-Πάτρα, στο νέο Κόμβο Δερβενίου, στο Δήμο Ευρωστίνης Κορινθίας, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δημόσιου ρωμαϊκού λουτρού του 2ου αι. μ.Χ. Το αρχαιολογικό εύρημα είναι το μοναδικό ορατό στην περιοχή και διατηρεί πολλές πληροφορίες για την κατασκευή ρωμαϊκών λουτρών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δομικά του υλικά, καθώς κύρια απαίτηση στην οικοδόμηση λουτρών ήταν η αντοχή στην άμεση επαφή με το νερό και την υγρασία. Ως αποτέλεσμα, τα κονιάματα των ρωμαϊκών λουτρών παρουσιάζουν διαφορές σε σχέση με τα κονιάματα άλλων κατασκευών. Λόγω της σημασίας του χώρου αποφασίστηκε η συντήρηση και ανάδειξή του *in situ*. Για τις ανάγκες της κατανόησης των υλικών κατασκευής του και τη λήψη των καταλληλότερων αποφάσεων για τα υλικά συντήρησης, ζητήθηκε η συνδρομή του Εργαστηρίου Αρχαιομετρίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Κατόπιν των σχετικών αδειοδοτήσεων, λήφθησαν συνολικά 30 δείγματα από 21 σημεία ενδιαφέροντος σε 9 διαφορετικούς χώρους του κτιρίου. Από τα 30 δείγματα, 2 ήταν δείγματα συνδετικού κονιαμάτος τοιχοποιίας, 10 δείγματα κονιαμάτων επιχρίσματος τοίχων, 1 δείγμα επιτοίχιου λίθου (ορθομαρμάρωση), 1 δείγμα χυτού κονιαμάτος (*opus caementicium*), 2 δείγματα επιδαπέδιων κεραμικών αγωγών, 3 δείγματα από λίθινες καλυπτρίδες επιδαπέδιων αγωγών, 1 δείγμα κεραμικού *tubulus*, 1 δείγμα κεραμικού υλικού και 2 δείγματα συνδετικού κονιαμάτος από στυλίσκους (*pilae*) των υπόκαυστων, 1 δείγμα επιδαπέδιου κονιαμάτος, 1 δείγμα λίθινης επιδαπέδιας πλάκας και 5 δείγματα από τη στρωματογραφία του μοναδικού ψηφιδωτού του χώρου. Μετά την επιτόπια φωτογραφική τεκμηρίωση και κωδικοποίηση των σημείων δειγματοληψίας, τα δείγματα μεταφέρθηκαν στο εργαστήριο, όπου φωτογραφήθηκαν και μελετήθηκαν με οπτική μικροσκοπία. Στη συνέχεια, διενεργήθηκαν αναλύσεις με Φθορισμομετρία Ακτίνων-Χ (XRF) για το χημικό χαρακτηρισμό τους, Περιθλασιμετρία Ακτίνων-Χ (XRD) για την ορυκτολογική τους μελέτη και Ηλεκτρονικό Μικροσκόπιο Σάρωσης με Φασματόμετρο Ενεργειακής Διασποράς Ακτίνων Χ (SEM-EDS) για τη μελέτη της μικροτοπογραφίας τους. Τέλος, πραγματοποιήθηκε κοκκομετρική διαβάθμιση των υλικών. Από τη μελέτη προέκυψαν στοιχεία για τη στρωματογραφία των κονιαμάτων επιχρίσματος των εσωτερικών και εξωτερικών τοίχων και των επιδαπέδιων κονιαμάτων, τη στρωματογραφία και τεχνολογία κατασκευής του ψηφιδωτού, την τεχνολογία κατασκευής των συνδετικών κονιαμάτων και των κεραμικών οικοδομικών

υλικών και τη σύσταση των λίθων που απαντώνται στο μνημείο. Επίσης, εντοπίστηκαν στοιχεία για την κατάσταση διατήρησης των υλικών του μνημείου. Τα αποτελέσματα συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση της τεχνολογίας κατασκευής των δημόσιων λουτρών της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου στην Πελοποννήσο, ενώ θα συμβάλλουν καθοριστικά στις προγραμματισμένες επεμβάσεις καθαρισμού, στερέωσης και συμπλήρωσης για την *in situ* αποκατάσταση και έκθεση του μνημείου.

Μελέτη οικιστικών καταλοίπων της μυκηναϊκής Ηλείας με τη χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών (Γ.Σ.Π.)

Σωτήριος Λαμπρόπουλος, Ασημάκης Κούτσιος
(Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Η έρευνα αφορά στη ψηφιοποίηση του συνόλου των οικιστικών καταλοίπων της Μυκηναϊκής Εποχής (1580-1050 π.Χ.) με τη χρήση των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών. Συγκεκριμένα, διερευνώνται και καταδεικνύονται με τη συνδρομή ανασκαφικών, ιστορικών δεδομένων, της φιλολογικής παράδοσης, πηγών και μυθολογικών κύκλων τα κριτήρια εγκατάστασης ή εγκατάλειψης μιας θέσης, τα γεωμορφολογικά στοιχεία, οι κλιματικές συνθήκες, το υδρογραφικό δίκτυο, το ανάγλυφο, το υπέδαφος, οι πρώτες ύλες και το οικοσύστημα.

Τα στάδια που ακολουθήσαμε κατά την διαδικασία ψηφιοποίησης των περιοχών είναι τα εξής: α) Αυτοψία των θέσεων που επιλέχθηκαν για έρευνα, β) Φωτογράφιση των οικιστικών καταλοίπων και του περιβάλλοντος χώρου, γ) Μετρήσεις συντεταγμένων με GPS Garmin σε ΕΓΣΑ87, τις οποίες εντάξαμε σε περιβάλλον *Microsoft Excel 2010* με καταγραφή εκάστης θέσης βάσει σειριακής αρίθμησης. δ) Η μελέτη πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του προγράμματος *Autocad 2005*, όπου τοποθετήθηκαν σημειακά αρχεία δεδομένων. Σε κάθε φύλλο χάρτου τέθηκαν τα όρια της υπό μελέτη περιοχής σε ακτίνα 8 × 8 χλμ. ε) Έγινε συλλογή, ανάλυση και ερμηνεία των τοπογραφικών χαρτών της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού 1:50.000 του Υπουργείου Γεωργίας και των αντίστοιχων γεωλογικών φύλλων του Ιδρύματος Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών. στ) Τέλος, πραγματοποιήθηκε σάρωση των τοπογραφικών και γεωλογικών χαρτών για την περαιτέρω επεξεργασία τους μέσω του προγράμματος *ArcGIS 9.2*.

Τα δεδομένα αποδόθηκαν σε χαρτογραφικό υπόβαθρο και διακρίνονται σε: χάρτη ισοϋψών της περιοχής έρευνας, γεωλογικών σχηματισμών, χάρτη ανάλογα με την γωνία της κλίσης του εδάφους, προσανατολισμού κλίσεων, επιφάνειας σκίασης εδάφους και κάλυψης/χρήσης γης, βάσει του προγράμματος *Corine 2000*. Στους χάρτες αυτούς ψηφιοποιήθηκαν με τη μορφή γραμμιδίων οι ισοϋψείς ανά 50 μέτρα, οι ακτογραμμές, οι ποταμοί, τα ρέματα, ενώ με τη μορφή στιγμών επισημάνθηκαν οι κορυφές των βουνών και των λόφων.

Η εργασία επιτελέστηκε κατά βάσιν σε ηλεκτρονικό περιβάλλον. Το λογισμικό που χρησιμοποιήθηκε ήταν το *ArcView 9.3* για *Windows7*. Αποτέλεσμα της συλλογής και επεξεργασίας των παραπάνω αναφερόμενων στοιχείων, υπήρξε η δημιουργία νέων χαρτών. Σε κάθε θέση αντιστοιχούν επτά τύποι χαρτών κυμαινόμενης κλίμακας από 1:30.000 έως 1:50.000.

Η χαρτογράφηση των θέσεων που έχουν αποδώσει οικιστικά κατάλοιπα παρέχει σαφέστατα παραμέτρους που συνθέτουν το χώρο, αλλά και τη σχέση διάδρασης του ανθρώπου με το περιβάλλον. Το σύνολο των θέσεων κατοίκησης εντοπίζεται σε κορυφές λόφων ή σε υποκείμενα πλατώματα με ομαλή προσβασιμότητα και ελάχιστη κατωφέρεια ή κλίση πλαγιών. Ως εκ τούτου, οι μετρήσεις αποτελούν έναν ασφαλή οδηγό κατανόησης της έκτασης χρήσης γης προς κατοίκηση. Πρόκειται για μια σημαντική προσπάθεια που αποσκοπεί στην ανασύσταση παλαιοπεριβαλλόντων με γνώμονα τον άνθρωπο και τον καθορισμό συνιστωσών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.

Η κτηματική περιουσία της Μονής του Μεγάλου Σπηλαίου στην Πελοπόννησο τον 14ο αιώνα: μία αρχαιολογική προσέγγιση

Άννα Λαμπροπούλου
(Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών)

Με χρυσόβουλλο του έτους 1348 που απέλυσε ο αυτοκράτορας Ιωάννης Στ' Καντακουζηνός (1347-1354) επικύρωσε προγενέστερα προνόμια της μονής του Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρύτων. Το περιεχόμενο του χρυσοβούλλου λόγου περιλαμβάνει αναλυτικά τα όρια της κτηματικής περιουσίας της μονής του Μεγάλου Σπηλαίου, που εκτείνονται, σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από την επιφανειακή έρευνα, στους σημερινούς νομούς Αρκαδίας, Αχαΐας και Ηλείας. Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν τα νεότερα πορίσματα της επιφανειακής έρευνας, που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή κατά την περίοδο 2013-2017 με αφορμή το χρυσόβουλλο του 1348. Επίσης, θα εξεταστεί η οικονομική διάσταση των δεδομένων του χρυσοβούλλου σε συνάρτηση με τα στοιχεία της επιτόπια έρευνας στα πλαίσια της ασκούμενης αυτοκρατορικής πολιτικής στην Πελοπόννησο στα μέσα του 14ου αιώνα.

Η Αφροδίτη, η Θέμις και οι ναοί Λ και L στο Ασκληπιείο Επιδαύρου

Βασίλης Λαμπρινουδάκης¹, Ευάγγελος Καζολιάς², Sebastian Prignitz³
(¹Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ²Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας, ³Austrian Academy of Sciences)

Από την εποχή της αποκάλυψής τους από τον Παναγή Καββαδία, τα (πτωχά) λείψανα του ναού Λ (περί τα 100 μ. νότια των Προπυλαίων του ιερού του Ασκληπιού, στα δεξιά της ιεράς οδού) και τα (πλούσια) του ναού L (περί τα 600 μ. ανατολικά των Προπυλαίων, εκτός και μεταξύ των περιφραγμένων χώρων του Ασκληπιείου και του ιερού του Απόλλωνος Μαλεάτα) έχουν συνδεθεί με την ασαφή πληροφορία του Παιουσία (2,27,5) περί ύπαρξης «εντός του άλσους» «και Αφροδίτης ιερού και Θέμιδος». Η μέχρι σήμερα έρευνα άλλοτε διαβάζει στην ασαφή αυτή φράση την ύπαρξη δύο ιερών, ενός της Αφροδίτης και άλλου της Θέμιδος, ταυτίζοντας τους ναούς Λ και L με τη λατρεία τότε της μιας και τότε της άλλης θεότητας, και άλλοτε βλέπει συλλατρεία των δύο θεοτήτων, αναζητώντας ποιο από τα δύο αρχιτεκτονικά

κατάλοιπα ανταποκρίνεται καλύτερα στην περιγραφή του Πausανία, αλλά και στα αναγνώσιμα αποσπάσματα δύο οικοδομικών επιγραφών (IG IV² 1, αρ. 106 και 107), που αφορούν στο «Αφροδίτιον». Στον προβληματισμό περιλαμβάνονται και τα ερωτήματα γιατί ο Πausανίας χρησιμοποιεί τον όρο *ιερόν* αντί του *ναός* –οι επιγραφές αναφέρονται στο *Αφροδίτιον* ή στο *ναόν τας Αφροδίτας*–, καθώς και αν το άλσος του ιερού έφθανε κατά την αρχαιότητα μέχρι τον ναό L.

Με βάση νέες και συμπληρωματικές αναγνώσεις των επιγραφών και στοχευμένους καθαρισμούς και έρευνες στα δύο μνημεία και στο διάσπαρτο ή επαναχρησιμοποιημένο σε μεταγενέστερα κτίρια του ιερού δομικό τους υλικό υποστηρίζεται ότι το *ιερόν* που αναφέρει ο Πausανίας ήταν ένα, Αφροδίτης και Θέμιδος, με βασικό κτίριο τον ναό L, ενώ το ναό Λ δεν τον είδε ο περιηγητής, γιατί ήταν ήδη κατεστραμμένο στα χρόνια του, με μεγάλο μέρος του οικοδομικού του υλικού ήδη ανακυκλωμένο.

Αρχαίο θέατρο Πλατιάνας

Ζαχαρούλα Λεβεντούρη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας)

Η παρούσα ανακοίνωση αφορά στην παρουσίαση του αρχαίου θεάτρου Πλατιάνας, όπως έχει επικρατήσει να λέγεται. Η ακρόπολη της Πλατιάνας βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της Περιφερειακής Ενότητας Ηλείας, στις ανατολικές απολήξεις του όρους Λαπίθα, στα σύνορα της αρχαίας Τριφυλίας με την Αρκαδία, σε ύψος 630 μ. Κατατάσσεται στις ακροπόλεις της αρχαίας Τριφυλίας, δηλαδή τις φυσικά οχυρές θέσεις που ενισχύθηκαν με τείχη, επειδή είχαν στρατηγική σημασία. Από την ακρόπολη της Πλατιάνας υπήρχε η δυνατότητα ελέγχου του δρόμου που οδηγούσε από την Πισιάτιδα προς τη Μεγαλόπολη και την υπόλοιπη Αρκαδία. Η Τριφυλία εξαιτίας της στρατηγικής θέσης της αποτέλεσε συχνά το επίκεντρο συγκρούσεων μεταξύ Ηλείων, Μεσσηνίων και Αρκάδων. Αδιάψευστοι μάρτυρες των συνεχών εχθροπραξιών της Ήλιδας και των Τριφυλιακών πόλεων αποτελεί ο μεγάλος αριθμός οχυρωμένων ακροπόλεων, όπως η Πλατιάνα.

Το θέατρο καταλαμβάνει τη βορειοδυτική πλευρά του έκτου άνδρου (VI) της ακρόπολης και είναι κτισμένο σε φυσική πλαγιά. Βρίσκεται πολύ κοντά στην αγορά της πόλης. Εκτός από τη διαμόρφωση του εδάφους, σημαντικό ρόλο στην επιλογή της θέσης του θεάτρου έπαιξε και η μαγευτική θέα που προσφέρει προς όλα τα σημεία του ορίζοντα. Από το κοίλο του θεάτρου ο επισκέπτης μπορεί να δει το Αρκαδικό Λύκαιον, τα βουνά της Γορτυνίας, τον Χελμό, τα βουνά των Καλαβρύτων και όλη την Ηλεία. Όταν η ατμόσφαιρα είναι διαυγής, φαίνονται τα βουνά της Ζακύνθου και της Κεφαλονιάς.

Πρόκειται για μικρό θέατρο, κατασκευασμένο από αδροδουλεμένους λιθόπλινθους ντόπιου ασβεστόλιθου. Η αρχιτεκτονική του θεάτρου, προσαρμόστηκε στον περιορισμένο χώρο της ακρόπολης. Το θέατρο βρίσκεται σε επαφή με τη βόρεια πλευρά της οχύρωσης. Η συνολική χωρητικότητά του υπολογίζεται σε 850 θεατές περίπου. Η κατασκευή του θεάτρου χρονολογείται σε δύο κύριες φάσεις, χωρίς να

λείπουν και οι μεταγενέστερες επεμβάσεις: το κοίλο χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., ενώ το σκηνικό οικοδόμημα στον 3ο αι. π.Χ.

Συμπερασματικά, η αισθητική τελειότητα και η οπτική και ακουστική άνεσή τους καθιστά τα αρχαία ελληνικά θέατρα μάρτυρες της υψηλής στάθμης του διαχρονικού ελληνικού πολιτισμού. Υπήρξαν πρότυπα για την εξέλιξη του αρχαίου ρωμαϊκού θεάτρου, το οποίο με τη σειρά του έγινε πρότυπο των πρώτων κλειστών θεάτρων. Η απλότητα της λειτουργίας τους επιτρέπει την αξιοποίησή τους χιλιάδες χρόνια μετά τη δημιουργία τους, με τρόπο που να αντεπεξέρχεται στις σύγχρονες απαιτήσεις, αλλά και να αποτελεί έμπνευση για το σχεδιασμό νέων θεατρικών χώρων.

Άγιος Αθανάσιος Κουρούτας Αμαλιάδας. Προκαταρκτικά συμπεράσματα από την ανασκαφή παραθαλάσσιας αγροικίας των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων

Χρίστος Λιάγκουρας

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας)

Στον Άγιο Αθανάσιο Κουρούτας Αμαλιάδας, σε αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας της Ι. Μητροπόλεως Ηλείας, πλησίον της παραλιακής περιοχής, κατόπιν σωστικής ανασκαφής της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας, ήρθε στο φως αγροικία (πιθανόν *villa maritima*), η οποία φαίνεται ότι χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Μέχρι σήμερα έχουν ανασκαφεί περίπου 196 τ.μ., καθώς η ανασκαφή δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Η εύρεση ψηφιδωτών δαπέδων και τεμαχίων μαρμάρου δείχνουν την οικονομική επιφάνεια του ιδιοκτήτη της.

Από την περιοχή της Κουρούτας προέρχονται αρχαία μόνο από μεμονωμένες παραδόσεις αρχαίων από ιδιώτες με κυριότερη αυτήν ενός ιωνικού κιονόκρανου.

Το 2007, σε σωστική ανασκαφή για την οικοδόμηση ξενώνα στον προαύλιο χώρο του ανωτέρω Ι. Ναού, βρέθηκε τμήμα λουτρικού συγκροτήματος με πισίνα και υπόκαυστα, το οποίο ενδεχομένως ανήκει στο συγκρότημα της αγροικίας.

Παρά το γεγονός ότι στην περιοχή της Ηλείας αναφέρονται σε αρκετές θέσεις ενδείξεις ύπαρξης εγκαταστάσεων της ρωμαϊκής εποχής και έχουν ανασκαφεί λουτρικές εγκαταστάσεις, είναι η πρώτη φορά που έρχονται στο φως κτηριακά κατάλοιπα, τα οποία μπορούν να αποδοθούν με βεβαιότητα σε αγροικία που συνδέεται με την αγροτική οικονομία της υπαίθρου. Στην ανακοίνωση, εκτός από την παρουσίαση της ανωτέρω εγκατάστασης, θα εξετασθούν ζητήματα σχετικά με τη διαμόρφωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών τη ρωμαϊκή και ύστερη ρωμαϊκή περίοδο στην Ηλεία, καθώς και οι σχέσεις που αναπτύσσονται με τις όμορες σε αυτήν περιοχές.

Λύχνοι από το ιερό της Ειλειθυΐας στην Ολυμπία

*Καλλιόπη Λουμώτη-Γουρλομάτη
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας)*

Το ιερό της Ειλειθυΐας, στις βόρειες υπώρειες του Κρονίου Λόφου, στην περιοχή του Ολυμπιακού Βοτανικού Κήπου, στην Ολυμπία, άρχισε ν' αποκαλύπτεται το 2009-2010 στο πλαίσιο του έργου ύδρευσης με την επωνυμία: «Υδρευση Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Ηλείας: ΣΤ' υποέργο παράκαμψη Αρχαίας Ολυμπίας». Τότε αποκαλύφθηκε το στρώμα καταστροφής ρωμαϊκού κτιρίου που, όπως έδειξε η ανασκαφή που ακολούθησε τα επόμενα χρόνια, βρίσκεται στα υπερκείμενα στρώματα ιερού γυναικείας θεότητας που ταυτίστηκε με την Ειλειθυΐα, το ιερό της οποίας στην Ολυμπία αναφέρει ο Πausanias.

Το πολυτελές ρωμαϊκό κτίριο ακολουθεί την κάτοψη του ιερού την οποία έχει σεβαστεί. Είναι χτισμένο περιμετρικά των δόμων από τετράπλευρους ορθογώνιους λίθους από κογχυλιάτη του ιερού και μόνον οι τοίχοι που χωρίζουν εσωτερικά τους χώρους πατούν στους δόμους του ιερού.

Πρόκειται για ορθογώνιο κτίριο με τρεις κατά παράταξη τετράπλευρους χώρους με προσανατολισμό στον άξονα του μήκους Α-Δ και έναν ακόμα χώρο εντός του δεύτερου κατά σειρά χώρου στο Ν-ΝΑ άκρο του. Οι μέγιστες διαστάσεις του κτιρίου είναι 13,40/16,80 × 8,20/8,35 μ. Η ανασκαφή απέδωσε πληθώρα κινητών ευρημάτων. Εδώ γίνεται μια πρώτη παρουσίαση των λύχνων, που εκτός του ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν σχετικά με τη χρονολόγηση, παρουσιάζουν εικονογραφικά και σκηνές που σχετίζονται με τη λατρεία της Ειλειθυΐας.

Τα πορίσματα της έρευνας αυτής της ανασκαφής, απ' ό,τι φαίνεται μέχρι τώρα, θ' αλλάξουν πολλά από τα μέχρι τώρα δεδομένα για τον χώρο της αρχαίας Ολυμπίας.

Η αρχαιολογική ανακάλυψη και ταύτιση του ανακτορικού θρόνου των Μυκηνών

*Χριστοφίλης Μαγγίδης
(Dickinson College)*

Τον Ιούνιο του 2014, κατά τη διάρκεια παλαιο-υδρολογικών μετρήσεων στην κοίτη του Χάβου, στα πλαίσια της συστηματικής γεωφυσικής έρευνας στην Κάτω Πόλη των Μυκηνών, εντοπίστηκε μεγάλο θραύσμα ογκώδους λίθινου καθίσματος περί τα 80 μέτρα νοτίως του μυχού της ακροπόλεως των Μυκηνών, που βρίσκεται κάτω ακριβώς από το μυκηναϊκό ανάκτορο.

Ο θρόνος του ανακτόρου των Μυκηνών κατακρημνίσθηκε στον Χάβο (μαζί με μικρό τμήμα της κεντρικής κυκλικής εστίας και μιας εκ των τεσσάρων λίθινων βάσεων κίωνων που την περιέβαλαν) όταν κατέρρευσε το νοτιοανατολικό τμήμα του διαπέδου του μεγάρου, θεμελιωμένου επί τεχνητού ανδρήρου σε προεξοχή του οχυρωματικού κυκλώπειου τείχους, εξ αιτίας του καταστροφικού σεισμού που έπληξε τις Μυκήνες στα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ. (ΥΕ ΙΙΒ2). Πράγματι, στην ίδια περιοχή που ανακαλύφθηκε το λίθινο θραύσμα του θρόνου είχε εντοπισθεί παλαιότερα και η

απωλεσθείσα λίθινη βάση κίονα του μεγάρου στα πλαίσια των εργασιών στερέωσης και αναστύλωσης του ανακτόρου (1950-1955).

Το σημείο ανεύρεσης του θραύσματος σε συνδυασμό με τις ταφονομικές ενδείξεις και την ανάλυση των ιχνών πρόσκρουσης συνηγορούν πως πρόκειται πιθανότατα για τον θρόνο (*to-no* στην Γραμμική Β) της τελευταίας φάσης του μυκηναϊκού ανακτόρου των Μυκηνών (τον μοναδικό έως τώρα μυκηναϊκό θρόνο στην ηπειρωτική Ελλάδα). Η διεπιστημονική έρευνα και τεκμηρίωση της ταύτισης του θραύσματος ως τμήματος του ανακτορικού θρόνου των Μυκηνών βασίσθηκε σε ποικίλα αλληλένδετα τεκμήρια, όπως ο τύπος, το σχήμα και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, οι διαστάσεις και αναλογίες, τεχνικά στοιχεία και το υλικό κατασκευής του, συγκριτικά παράλληλα και αρχαία κείμενα. Οι ομοιότητες του θρόνου των Μυκηνών με τον θρόνο της Κνωσού ως προς το σχήμα, τη μορφολογία, τις αναλογίες και την τεχνική κατασκευής είναι αδιαμφισβήτητες, ενώ η υπερυψωμένη βάση του θρόνου ήταν πιθανώς διαμορφωμένη όπως η σωζόμενη βάση του θρόνου της γειτονικής Τίρυνθας, δηλ. από δόμους πρασινωπού σερπεντίνη διακοσμημένους με ανάγλυφη τρέχουσα σπείρα. Παρόμοιο πρασινωπό μάρμαρο ή σερπεντίνης λίθος χρησιμοποιήθηκαν κατά την ίδια περίοδο και για τη διακόσμηση προσόψεων βασιλικών θολωτών τάφων στις Μυκήνες.

Ο θρόνος των Μυκηνών είναι κατασκευασμένος από ντόπιο, φαιόχρωμο, κροκαλοπαγή ολιγομικτικό ασβεστόλιθο, διαφορετικό σε σύσταση και χρώμα από τον φερότο κιτρινωπό αμυγδαλίτη λίθο που χρησιμοποιήθηκε ευρέως στην ακρόπολη και πέριξ αυτής για την επένδυση και διακόσμηση προσόψεων βασιλικών θολωτών τάφων, τειχών, εισόδων και πυλών. Η χρήση λαξευμένων κροκαλοπαγών πετρωμάτων αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της μυκηναϊκής ανακτορικής αρχιτεκτονικής του 14ου/13ου αιώνα π.Χ. Η χρήση ντόπιου πετρώματος, ωστόσο, για τον θρόνο δημιουργεί σημειολογικούς συνειρμούς και πολιτικούς συμβολισμούς αυτοχθονίας, σταθερότητας, παράδοσης και αρχαιότητας, καθώς ο ογκώδης λίθινος θρόνος θα έδινε την εντύπωση της φυσικής προέκτασης του βράχου των Μυκηνών μέσα στην αίθουσα του ανακτόρου.

Το Ιερό του Απόλλωνος Κορύ(ν)θου στη Λογγά Μεσσηνίας

Ευαγγελία Μαλαπάνη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Το ιερό του Απόλλωνος Κορύθου ή Κορύ(ν)θου, το οποίο ερευνήθηκε στις αρχές του περασμένου αιώνα από τον αρχαιολόγο Φρειδερίκο Βερσάκη, είναι ένα από τα παλαιότερα και σημαντικότερα ιερά της Μεσσηνίας. Ήταν σε χρήση από τους γεωμετρικούς χρόνους (8ος αι. π.Χ.) και ως το τέλος της αρχαιότητας. Κατά την Αρχαϊκή και πρώιμη Κλασική περίοδο, όπως διαφαίνεται από τα αφιερώματα, ήταν ένα ιερό Περιοίκων ή ένα ιερό που συνδέεται άμεσα με Σπαρτιάτες πολίτες. Επίσης, το ιερό αυτήν την περίοδο (650-350 π.Χ.) συνδέεται με τη λατρεία του πολεμοχαρή Απόλλωνα στις Αμύκλες της Σπάρτης. Η προσωνυμία του θεού σχετίζεται με τη λέξη *κόρυς* (=κράνος). Ο Απόλλων λατρευόταν ως πολεμικός, αλλά και στα μεταγενέστερα χρόνια ενδεχομένως ως θεραπευτής θεός. Το ιερό, το οποίο ήκμασε κυρίως τον 6ο και τον 5ο αιώνα π.Χ., βρίσκεται στην παραλιακή ζώνη της ΝΔ Μεσσηνίας, μεταξύ δύο

σημαντικών πόλεων της ύστερης αρχαιότητας, της Ασίνης (σημερινή Κορώνη) και της αρχαίας Κορώνης (σημερινό Πεταλίδι). Συνέχισε να είναι σε χρήση και μετά την απελευθέρωση της Μεσσηνίας από τους Σπαρτιάτες, οπότε πρέπει να χρησιμοποιήθηκε και ως θεραπευτήριο. Τα τελευταία χρόνια στο χώρο του ιερού έχουν διενεργηθεί από την Αρχαιολογική Υπηρεσία νεότερες έρευνες που έχουν φέρει στο φως στοιχεία σχετικά με τη χρήση του ιερού κατά τους ύστερους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να παρουσιάσει τα νέα στοιχεία και να εντάξει τη λειτουργία του ιερού στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της Μεσσηνίας κατά τους ιστορικούς χρόνους.

Νέα τοπογραφικά στοιχεία στην ευρύτερη περιοχή της Σκάλας Λακωνίας

Αφροδίτη Μαλτέζου¹, Πέρσα Χρηστάκου

(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο αιτημάτων για δημόσια και ιδιωτικά έργα, έχουν εντοπισθεί στην περιοχή της Σκάλας Λακωνίας νέες αρχαιολογικές θέσεις, οι οποίες δηλώνουν διαχρονική κατοίκηση από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού έως και τους ρωμαϊκούς/υστερορωμαϊκούς χρόνους, χωρίς να λείπουν και ευρήματα της βυζαντινής εποχής. Με την παρούσα ανακοίνωση, στόχος είναι να τοποθετηθούν στον χάρτη οι αρχαιότητες που έχουν εντοπισθεί κατά τα τελευταία χρόνια στην ευρύτερη περιοχή της Σκάλας και ειδικότερα στις περιοχές που εκτείνονται στα βορειοδυτικά της πεδιάδας του Έλους, μεταξύ Σκάλας και Κροκεών, να γίνει συσχετισμός με τις αρχαιότητες που έχουν εντοπισθεί κατά το παρελθόν και να συμπληρωθεί, μετά τις τελευταίες έρευνες, η εικόνα του αρχαιολογικού τοπίου στην περιοχή.

Επισκόπηση γλυπτικής βυζαντινών χρόνων Κάστρου Ακροκορίνθου

Ελένη Μανωλέσσου

(ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Δ.Ε.Α.Μ.Τ.Π.Π.Α.)

Σε όλη την έκταση του κάστρου Ακροκορίνθου είχαν από παλιά επισημανθεί διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά και μη, που χρονολογούνται από την αρχαιότητα έως και τους όψιμους μεταβυζαντινούς χρόνους. Το υλικό αυτό, σε αντίθεση με τα γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη βυζαντινών χρόνων που εκτίθενται και φυλάσσονται στο Μουσείο της Αρχαίας Κορίνθου, παραμένει, σχεδόν στο σύνολό του, άγνωστο στην επιστημονική κοινότητα.

Τα μέλη βυζαντινών χρόνων, που απαριθμούν κάποιες εκατοντάδες, είχαν συγκεντρωθεί τα τελευταία χρόνια από τις άλλοτε αρμόδιες 6η και 25η Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σε αποθήκη του κάστρου και στην πλειονότητά τους καταγραφεί. Τα μέλη δεν είναι δυνατό να χρονολογηθούν με ακρίβεια, διότι απουσιάζουν επιγραφικά ή άλλα στοιχεία και επειδή αυτά δεν έχουν βρεθεί κατά χώραν σε σωζόμενο μνημείο.

Παράλληλα, πολυάριθμα βυζαντινά αρχιτεκτονικά μέλη έχουν ενσωματωθεί και σε κτίσματα και στα τείχη του κάστρου συνήθως προς ενίσχυση της τοιχοποιίας, αλλά και για διακοσμητικούς λόγους.

Γενικά, στα μέλη βυζαντινών χρόνων του κάστρου περιλαμβάνονται τμήματα επιστυλίων τέμπλων, κοσμήτες, κιονίσκοι, θωράκια, πλαίσια προσκυνηταρίων, κίονες, βάσεις, κιονόκρανα, επιθήματα, αμφικιονίσκοι παραθύρων, γείσα, περίθυρα, πλάκες από σαρκοφάγους κ.ά., που καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από την παλαιοχριστιανική έως και την υστεροβυζαντινή περίοδο.

Στην ανακοίνωση θα γίνει συνοπτική παρουσίαση των αρχιτεκτονικών και γλυπτών μέλων βυζαντινών χρόνων του κάστρου, εντοιχισμένων και μη, πρόταση χρονολογικής τους κατάταξης, αποτίμηση των χαρακτηριστικών της τέχνης και της τεχνοτροπίας τους χρονολογικά και συγκριτικά με άλλες περιοχές της Κορινθίας και του ελλαδικού χώρου κυρίως, ώστε να συναχθούν συμπεράσματα ως προς τη δραστηριότητα τοπικών εργαστηρίων και να επισημανθούν στοιχεία της καλλιτεχνικής γλυπτικής παραγωγής της περιοχής Κορίνθου κατά τη βυζαντινή εποχή.

Ανασκαφικές εργασίες της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας στον θολωτό τάφο Κάμπου Αβίας, 2014-2015

Χριστίνα Μαραμπέα

Παρουσιάζονται οι ανασκαφικές και άλλες εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία στον θολωτό τάφο Κάμπου Αβίας κατά τα έτη 2014-2015, μετά την πρώτη ανασκαφή του μνημείου από τον Χρήστο Τσούντα το 1891. Με τις εργασίες αυτές εντοπίστηκε εκ νέου το δάπεδο του θολωτού τάφου και κατέστη δυνατή, για πρώτη φορά, η εκπόνηση αρχιτεκτονικών σχεδίων. Σημαντική εξέλιξη των εργασιών υπήρξε αναμφισβήτητα η τεκμηρίωση της μετα-μυκηναϊκής χρήσης του θολωτού τάφου και της ένταξής του σε ιερό των ιστορικών χρόνων, επιβεβαιώνοντας την σχετική αναφορά του περιηγητή Πausανία (III, 26, 8-11) περί μνήματος και ιερού του Μαχάονος.

Τα λιθόκτιστα μελισσοκομεία της Μάνης

Γιώργος Μαυροφρύδης

Στη Μάνη έως πριν μισό περίπου αιώνα ήταν σε χρήση λιθόκτιστα μελισσοκομεία αποτελούμενα συνήθως από έναν τοίχο που διέθετε σειρές κυψελών σε οριζόντια και κάθετη ανάπτυξη. Η οροφή τους καλυπτόταν συχνά με λίθινες πλάκες ή κεραμίδια, ενώ ο χώρος της κάθε κυψέλης διαμορφωνόταν με τη χρήση τεσσάρων λίθινων πλακών ή κατάλληλα τοποθετημένων κεραμίδων στέγης. Ορισμένες φορές πέριξ των λιθόκτιστων αυτών μελισσοκομείων υψωνόταν για προστασία λίθινος περίβολος ή το ίδιο το μελισσοκομείο αποτελούσε τμήμα περικλειστής κατασκευής.

Οι κυψέλες, θυρίδες ή θερίδες κατά τους ντόπιους, ήταν κατά βάση δίστομες και έκλειναν με λίθινα, πήλινα ή ξύλινα πώματα, το εμπρόσθιο από τα οποία διέθετε άνοιγμα για τη δίοδο των μελισσών. Υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες οι θυρίδες ήταν διώροφες, ο χώρος της κάθε θυρίδας δηλαδή διαχωριζόταν από μια λεπτή λίθινη πλάκα. Αν και σπανίως, ήταν σε χρήση και μονόστομες θυρίδες. Η παραγωγή των κυψελών αυτών ήταν, λόγω του μεγέθους τους, μικρή, ενώ, για τον ίδιο λόγο, η σμηνουργία την άνοιξη ήταν ιδιαίτερα έντονη.

Η χρήση λίθων για την κατασκευή κυψελών δεν είναι άγνωστη στην Ανατολική Μεσόγειο, αν και αφορούσε κυρίως σε μεμονωμένες κυψέλες. Εντοχίες κυψέλες και τοίχοι-μελισσοκομεία, παρόμοια αυτών της Μάνης, χρησιμοποιούνταν στην Άνδρο, τη Χίο, την Κύπρο, τη ΒΔ Μικρά Ασία, τη Φλώρινα, την ΠΓΔΜ, την Κεφαλονιά, τους Παξούς και την Κάτω Ιταλία. Στα μελισσοκομεία της Κεφαλονιάς και των Παξών, μάλιστα, διαπιστώνεται κοινή κατασκευαστική λογική με ορισμένα από τα αντίστοιχα κτίσματα της Μεσσηνιακής Μάνης, καθώς και στις δύο περιπτώσεις ο χώρος της κάθε κυψέλης διαμορφωνόταν από τρεις κεραμίδες στέγης.

Αναφορικά με την παλαιότητα των λιθόκτιστων αυτών κατασκευών τα στοιχεία που έχουμε υπ' όψιν μας (εγχάρακτες χρονολογίες με παλαιότερη αυτήν του 1782, αναφορές περιηγητών και προφορικές μαρτυρίες πληροφορητών) δεν επιτρέπουν μια χρονολόγηση της χρήσης τους προγενέστερη του 18ου αιώνα, αν και βέβαια κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποκλειστεί.

Με βάση τα στοιχεία από την έρευνα πεδίου των αρχαιολόγων Σοφίας Γερμανίδου και Βαρβάρας Κατσιπάνου, εκείνα από το αρχείο του Θανάση Μπίκου στην Επιστημονική Εταιρεία Μελισσοκομίας και των υφιστάμενων σχετικών δημοσιεύσεων, επιχειρείται μια πρώτη καταγραφή και αποτύπωση σε χάρτη των μελισσοκομικών αυτών μνημείων της Μάνης, ο αριθμός των οποίων βαίνει δυστυχώς, ελλείψει προστασίας, χρόνο με τον χρόνο μειούμενος.

Η Μονή Καβελλάρη στη Λαγκάδα της Έξω Μάνης (β' μισό 17ου αι.): αρχαιολογικά τεκμήρια εγκαταστάσεων αγροτικής οικονομίας

Νίκη Μεγαλομμάτη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Στα νοτιοανατολικά του οικισμού της Λαγκάδας της Βορειοδυτικής ή Έξω Μάνης, πάνω σε μια κατάφυτη πλαγιά του Ταΰγετου, βρίσκεται το ερειπωμένο μοναστήρι του Καβελλάρη. Σήμερα σώζεται το καθολικό, αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου, ο πύργος σε χαμηλό ύψος και αρκετά ερειπωμένα κτίσματα εντός και εκτός μοναστηριακού περιβόλου. Οι σύγχρονες επεμβάσεις που έχει υποστεί το μνημείο τα τελευταία χρόνια έχουν αλλοιώσει σε μεγάλο βαθμό την αρχική μορφή του συγκροτήματος και του περιβάλλοντος χώρου του.

Το μοναστήρι ακολουθεί την τυπική διάταξη, με τα κτίσματα να διατάσσονται κατά μήκος των πλευρών ενός σχεδόν τετράπλευρου περιβόλου και το καθολικό στο κέντρο, η ανέγερση του οποίου χρονολογείται σύμφωνα με επιγραφή το 1681. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα συνίστανται επιπλέον σε ποικίλες αγροτικές εγκαταστάσεις, οργανωμένες ως επί το πλείστον εκτός του περιβόλου. Η μεγάλη κιστέρνα της μονής,

τα αλώνια, οι υδρόμυλοι, οι ανεμόμυλοι, οι ληνοί και τα βορδονάρεια εκτείνονται σε όλη την πλαγιά βόρεια και δυτικά της μονής και μαρτυρούν την έντονη γεωργική και κτηνοτροφική δραστηριότητα της μοναστικής κοινότητας. Το ενδιαφέρον εστιάζεται κυρίως στις εγκαταστάσεις των ληνών, οι οποίες, σε συνδυασμό με τα τοπωνύμια της περιοχής, καταδεικνύουν μία θέση εντατικής αμπελοκαλλιέργειας στην Έξω Μάνη, σε μια περιοχή δηλαδή, της οποίας το ιδιόμορφο άνυδρο και πετρώδες έδαφος περιόριζε σε ελάχιστη και ασήμαντη την παραγωγή οίνου, όπως φαίνεται από τις πηγές και τα λιγοστά αρχαιολογικά τεκμήρια.

Από το τέλος του 17ου και κατά τον 18ο αι., η Μάνη βρίσκεται σε καθεστώς σχετικής αυτονομίας και, κυρίως το βορειοδυτικό τμήμα, της ακμάζει, στοιχεία που διαπιστώνονται και από τον μνημειακό πλούτο της περιοχής. Μέσα από την επιτόπια έρευνα και τη συστηματική μελέτη των εγκαταστάσεων αγροτικής οικονομίας της μονής Καβελλάρη διαμορφώνεται η εικόνα μιας αξιόλογης μονάδας αγροτικής παραγωγής. Παράλληλα, προκύπτουν προβληματισμοί σχετικά με το μέγεθος της περιουσίας της μονής, την οργάνωση του παραγωγικού της χώρου, το μέγεθος και την εκμετάλλευση της παραγωγής της, τη διαχείριση των περιορισμένων υδάτινων πόρων και τελικά τον ευρύτερο ρόλο της στην καθημερινή ζωή και την οικονομική ανάπτυξη του τόπου.

Νέες αρχαιολογικές θέσεις στην Κορινθία στο πλαίσιο του έργου «Αγωγός Φυσικού Αερίου»

Παναγιώτα Μελέτη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Στο πλαίσιο υλοποίησης του έργου «Αγωγός Φυσικού Αερίου Υψηλής Πίεσης Άγιοι Θεόδωροι – Δ.Ε.Η. Μεγαλόπολης» στο νομό Κορινθίας εντοπίστηκαν νέες θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Η ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα έτη 2013-2014 υπό την Εποπτεία της 25ης Ε.Β.Α. έφερε στο φως αρχαιότητες μεταξύ των οποίων: τμήμα του Εξαμίλιου τείχους στην Κυρά Βρύση, Νεκροταφείο στην Αρχαία Κόρινθο, Λουτρική εγκατάσταση στον Άγιο Βασίλειο κ.ά.

Συγκεκριμένα:

- Το τμήμα του Εξαμίλιου Τείχους με το πύργο στην εξωτερική πλευρά, την τάφρο και την παράλληλη α' οικοδομική φάση που διασώζει σε συνάρτηση με το πλούσιο υλικό ευρημάτων αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό σύνολο του δίσθμιου τείχους που έρχεται να εμπλουτίσει τις γνώσεις μας σχετικά με τις κατασκευαστικές αρχές που το διέπουν.

- Το νεκροταφείο στην περιοχή Αρχαίας Κορίνθου ανήκει στην Ύστερη Αρχαιότητα και η αποκάλυψή των νέων στοιχείων που αφορούν στην τυπολογία, τη θέση και το μέγεθος της έκτασης του είναι σημαντική για την ταφική τοπογραφία της πόλης.

- Η λουτρική εγκατάσταση εντοπίστηκε σε περιοχή πλησίον του χωριού Αγίου Βασιλείου και χρονολογείται στη μεσοβυζαντινή εποχή. Με τα τυπολογικά και μορφολογικά στοιχεία που το χαρακτηρίζουν αποτελεί αδιάψευστη μαρτυρία της εξέλιξης του τύπου του λουτρού, έτσι όπως διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε από τα αρχαία χρόνια, όπου τα δημόσια, πολυτελή λουτρικά συγκροτήματα αποτελούσαν

παράλληλα τόπους ψυχαγωγίας και κοινωνικών επαφών έως την όψιμη αρχαιότητα με την επικράτηση των μικρών ιδιωτικών λουτρών.

Η παρούσα ανακοίνωση έχει σκοπό να παρουσιάσει νέα στοιχεία για την τοπογραφία της Κορινθίας μέσα από τις σωστικές ανασκαφές.

Σωστικά μέτρα για την αποκατάσταση του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου Πάτρας στην κοιλάδα της Αρόης

Μαριλένα Μεντζίνη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Πάτρας, ένα εξαιρετικό τεχνικό έργο, κατασκευάστηκε στις αρχές του 2ου αιώνα μ.Χ. πιθανόν από τον αυτοκράτορα Αδριανό. Είχε μήκος 6,5 χλμ. και αναδύεται ακόμα σε διάφορες περιοχές της πόλης, σηματοδοτώντας την διαδρομή του. Στην κοιλάδα της Αρόης απαντάται το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του, καθώς σώζονται κατά χώραν σε μήκος 110 μ. τα κατάλοιπα 14 πεσσών που έφεραν αντηρίδες και διπλή καθ' ύψος τοξοστοιχία που φτάνει τα 14 μ.

Η πρόσβαση στο χώρο υπήρξε έως πρόσφατα δυσχερής. Η διάνοιξη της Μικρής Περιμετρικής Οδού στη γειτονία του προσέφερε τη δυνατότητα άμεσης θέασης και ανάδειξης του μνημείου, το οποίο όμως παρουσίαζε έντονα στατικά προβλήματα. Για τους λόγους αυτούς η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας (πρώην ΣΤ' Ε.Π.Κ.Α.), που εποπτεύει τον αρχαιολογικό χώρο, προέβη στη σύνταξη μελέτης με τίτλο «Προστασία και Αποκατάσταση Ρωμαϊκού Υδραγωγείου Πάτρας στην κοιλάδα της Αρόης – Α' φάση: Μελέτη άμεσων σωστικών και μέτρων στερέωσης» (Μ. Μεντζίνη, Ελ.-Ε. Τουμπακάρη), η οποία εγκρίθηκε ομόφωνα από το Κ.Α.Σ. και η εφαρμογή της εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Δυτική Ελλάδα – Πελοπόννησος – Ιόνιοι Νήσοι 2007-2013» με προϋπολογισμό 225.000 €. Το έργο ολοκληρώθηκε στις 30/11/2013.

Στην παρούσα ανακοίνωση περιγράφονται αναλυτικά τόσο ο σχεδιασμός (έρευνα, τεκμηρίωση, μελέτη) όσο και η εφαρμογή όλων των ενεργειών που αποσκοπούν στη λήψη των πρώτων μέτρων επείγουσας προτεραιότητας για την προστασία και ασφάλεια του μνημείου λόγω της ερειπωδούς μορφής του, έναντι τυχηματικών δυναμικών δράσεων, αλλά και των καταπονήσεων και των φθορών, που ενδεχομένως μπορούν να προκύψουν κατά τη διάρκεια τόσο της εκτέλεσης όσο και της λειτουργίας του έργου της Μικρής Περιμετρικής Οδού Πατρών στη γειτονία του.

Οι άμεσες σωστικές επεμβάσεις ιεραρχήθηκαν και περιλαμβάνουν σε αυτήν την πρώτη φάση: Α) Στερεώσεις, περιδέσεις, ενεματώσεις και συγκολλήσεις στις θέσεις επικίνδυνων ρηγματώσεων και ετοιμορροπίας λιθωσμάτων, Β) Πλήρωση κενών στη βάση των πεσσών νότια, Γ) Αποκατάσταση στην περιοχή της διατηρούμενης τοξοστοιχίας – επέμβαση στο σωζόμενο τόξο και στο διατηρούμενο τμήμα του υπερκείμενού του αναλόγου, που περιλαμβάνει υποστυλώσεις, αντιστηρίξεις, περιδέσεις και ενεματώσεις. Για την επίτευξή τους προηγήθηκαν ή εκτελέστηκαν παράλληλα εργασίες, που αφορούν την υποδομή και προετοιμασία του χώρου για την εφαρμογή αλλά και την προστασία των επεμβάσεων, όπως διερευνητικές εργασίες, διαχείριση ομβρίων κ.τ.λ.

Το μνημείο αποτελεί σήμερα επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο. Η αποκατάσταση και η προστασία του σε συνδυασμό με την ανάπλαση του περιβάλλοντος χώρου, την ύπαρξη εκεί τμήματος του μεσαιωνικού υδραγωγείου (μεταφέρθηκε από την αρχική του θέση με μέριμνα της πρώην βης Ε.Β.Α.) και την ολοκλήρωση του έργου οδοποιίας, το καθιστά εμβληματικό σημείο αναφοράς για την πόλη.

Εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης βυζαντινών ναών της Μάνης στο πλαίσιο του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013

Αγγελική Μέξια

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας υλοποίησε κατά τα έτη 2011-2015, στο πλαίσιο σχετικών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013, εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης σε δύο μνημεία της χερσονήσου της Μάνης, στον Άγιο Νικόλαο Οχιάς στη Μέσα Μάνη και στην Αγία Βαρβάρα στο Σκουτάρι της Κάτω Μάνης.

Ο Άγιος Νικόλαος, ενοριακός και κοιμητηριακός ναός του οικισμού της Οχιάς, στον αρχιτεκτονικό τύπο του δικιόνιου τρουλαίου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, ανάγεται στα μέσα του 12ου αιώνα, εντασσόμενος σε μια σειρά συγγενών μορφολογικά μνημείων της Μέσα Μάνης που οικοδομούνται σύμφωνα με τους τρόπους της λεγόμενης «ελλαδικής σχολής». Η ποιότητα της δομής και των εξωτερικών επιφανειών, με την πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία, τον πλίνθινο διάκοσμο και τα ένθετα μαρμάρινα μέλη, που αναβαθμίζει συνολικά το κτίσμα, μαρτυρεί την υψηλή στάθμη του συνεργείου που υλοποίησε το οικοδομικό πρόγραμμα και τις αισθητικές προτιμήσεις του άγνωστου χορηγού που δαπάνησε για αυτό.

Η Αγία Βαρβάρα, καθολικό μονής κατά την παράδοση, στην παραλία του απάνεμου όρμου του Σκουταρίου, ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του δίστυλου τρουλαίου σταυροειδούς εγγεγραμμένου. Σε ζητήματα μορφών και κατασκευής το κτίσμα απομακρύνεται από τη μεσοβυζαντινή παράδοση των μανιάτικων τρουλαίων ναών, υιοθετώντας ένα πιο απλοποιημένο αρχιτεκτονικό ύφος και πρακτικές που προσιδιάζουν στην υστεροβυζαντινή οικοδομική.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών στερέωσης, συντήρησης και αποκατάστασης των δύο ναών τεκμηριώθηκαν και αποσαφηνίστηκαν τυπολογικά ζητήματα και οικοδομικές φάσεις, ήρθαν στο φως ενδιαφέροντα κατασκευαστικά και μορφολογικά στοιχεία, αποκαλύφθηκαν άγνωστα μέχρι σήμερα ζωγραφικά στρώματα, δεδομένα που συμπληρώνουν και εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για τη μακρά ιστορική διαδρομή των ίδιων των μνημείων, αλλά και γενικότερα για την αρχιτεκτονική παραγωγή και την καλλιτεχνική δραστηριότητα στην απομακρυσμένη βυζαντινή περιφέρεια της Μάνης.

Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Παρουσιάζεται το σύνολο των αναστηλωτικών επεμβάσεων και των εργασιών ανάδειξης και αναβάθμισης μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και μουσείων που υλοποιήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας στο πλαίσιο των Ε.Π. Προγραμμάτων του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013.

Ο αναβαθμισμένος αρχαιολογικός χώρος του Ανακτόρου του Νέστορος και η λειτουργία του ως φορέας αιεφόρου πολιτιστικής ανάπτυξης

Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά¹, Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου², Δήμητρα Πίκουλα¹, Δημοσθένης Κοσμόπουλος¹, Μαρία Ζαχαροπούλου
(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας, ²Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας)

Την περίοδο από το 2011 έως το 2015 η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας (πρώην ΛΗ' Ε.Π.Κ.Α.) και η Διεύθυνση Μελετών και Εκτέλεσης Έργων Μουσείων και Πολιτιστικών Κτηρίων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού πραγματοποίησαν τα έργα: 1. «Προστασία και Ανάδειξη του Αρχαιολογικού Χώρου του Ανακτόρου του Νέστορος στον λόφο του Άνω Εγκλιανού, Δ.Δ. Χώρας του Νομού Μεσσηνίας» και 2. «Κατασκευή νέου στεγάστρου προστασίας του Ανακτόρου του Νέστορος στον Άνω Εγκλιανό Π.Ε. Μεσσηνίας», ενταγμένα στο Ε.Π. «Δυτική Ελλάδα – Πελοπόννησος – Ιόνιοι Νήσοι, 2007-2013». Τα παλαιό φθαρμένο στέγαστρο αντικαταστάθηκε με νέο σύγχρονων προδιαγραφών κέλυφος προστασίας, που προστατεύει ενιαία το κεντρικό ανακτορικό μνημείο σε έκταση 3185 τ.μ. Παράλληλα υλοποιήθηκε καινοτόμος αναβάθμιση των υποδομών εξυπηρέτησης κοινού, που περιλαμβάνει νέες διαδρομές περιήγησης στον αρχαιολογικό χώρο αλλά και κτηριακές εγκαταστάσεις για την πληροφόρηση των επισκεπτών με ιδιαίτερη μέριμνα για τα άτομα με αναπηρίες. Για πρώτη φορά διαμορφώθηκε στον αρχαιολογικό χώρο δίκτυο πληροφόρησης με πλούσιο εποπτικό υλικό, που σε συνδυασμό με το δίκτυο αναρτώμενων διαδρομών περιήγησης πάνω από το κεντρικό ανακτορικό μνημείο προσφέρουν μια ξεχωριστή εμπειρία ανάγνωσης του καλύτερα διατηρημένου μυκηναϊκού ανακτόρου. Η συνδρομή των νέων τεχνολογιών για την περιήγηση και την πληροφόρηση των επισκεπτών επαυξάνει την εμπειρία πλοήγησης στο μυκηναϊκό παρελθόν της Πυλίας. Η ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου του ανακτόρου του Νέστορος δίνει το έναυσμα για την ένταξή του σε ένα ευρύτερο δίκτυο πολιτιστικών διαδρομών με στόχο την αλληλεπίδραση του κοινού με το ιστορικό, πολιτιστικό και εξόχου φυσικού κάλλους περιβάλλον της Πυλίας και εν γένει της δυτικής Μεσσηνίας και στο πλαίσιο της αιεφόρου πολιτιστικής ανάπτυξης προς όφελος της παρούσας και των μελλοντικών γενεών.

Το μινωικό ιερό κορυφής στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό Κυθήρων. Τα νεότερα αποτελέσματα της έρευνας 2015

Αιμιλία Μπάνου

(Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Το μινωικό ιερό κορυφής στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό Κυθήρων, το μοναδικό αδιαμφισβήτητο μινωικό ιερό κορυφής εκτός Κρήτης, ανασκάφηκε από τον Γιάννη Σακελλαράκη κατά το διάστημα 1992-1994. Η ιδιαιτερότητα της θέσης του ιερού, στο σταυροδρόμι των θαλάσσιων δρόμων του Αιγαίου, και των ευρημάτων, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει ο μεγάλος αριθμός χάλκινων ειδωλίων λατρευτών, οδήγησε στη συνέχιση της έρευνας της θέσης από Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου το διάστημα 2011-2015.

Στην ανακοίνωση παρουσιάζονται τα δεδομένα της τελευταίας ερευνητικής περιόδου (2015). Η έρευνα περιέλαβε την ανασκαφή τεσσάρων τομών στη νότια κλιτύ του λόφου από την οποία ήλθαν στο φως, μεταξύ άλλων, χάλκινα, πήλινα και λίθινα αναθήματα. Βάσει αυτών αλλά και συναφών ευρημάτων από τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, συζητούνται ορισμένα προκαταρκτικά συμπεράσματα που αφορούν το χαρακτήρα του ιερού, τις ομοιότητες και τις ιδιαιτερότητές του σε σχέση με ιερά κορυφής της μινωικής Κρήτης, καθώς και τη σημασία της θέσης του στο δίκτυο επαφών των Μινωιτών κατά τη Νεοανακτορική εποχή, όπως αυτά προκύπτουν από την παλαιότερη και τη νεότερη έρευνα συνολικά.

Το έργο της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο 2013-2017

Ανδρέας Ντάρλας

(Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας)

Η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας είναι ειδική περιφερειακή υπηρεσία του ΥΠΠΟΑ, αρμόδια για την προστασία και τη μελέτη των σπηλαίων και των παλαιοντολογικών καταλοίπων που συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη, σε όλη την επικράτεια. Η Πελοπόννησος αποτελεί «παραδοσιακό» πεδίο δράσης της εφορείας, τόσο στον τομέα της προστασίας όσο και σε εκείνον της έρευνας. Πράγματι, στην Πελοπόννησο υπάρχει μεγάλος αριθμός σπηλαίων διαφόρων τύπων και μεγεθών, πολλά από τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί και διασώζουν κατάλοιπα από όλες τις περιόδους της αρχαιότητας, καθώς και τους νεότερους χρόνους. Πέντε από αυτά έχουν αξιοποιηθεί και λειτουργούν ως επισκέψιμα μνημεία: Αλεπότρυπα και Βλυχάδα Διρού, Λιμνών Καλαβρύτων, Κάψιας Αρκαδίας και Αγίου Ανδρέα Βοιών Λακωνίας.

Κατά την πενταετία 2013-2017, η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας, υλοποίησε έργα ανάδειξης σε δύο σπήλαια (Φράγγθι, Αλεπότρυπα), στο πλαίσιο του Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013, συνέχισε τον έλεγχο των αξιοποιημένων σπηλαίων, ενώ πραγματοποίησε μεγάλο αριθμό αυτοψιών, είτε στο πλαίσιο γνωμοδοτήσεων για την έγκριση έργων είτε με αφορμή λαθρανασκαφές, παραδόσεις αρχαίων, εποπτεία ερευνών ή και προτάσεις για αξιοποίηση σπηλαίων. Παράλληλα συνέχισε το

ερευνητικό της έργο τόσο σε σπήλαια όσο και σε υπαίθριες θέσεις. Με το συνολικό έργο της συνέβαλε στην προστασία των μνημείων αρμοδιότητάς της και έφερε στο φως πολύτιμες αρχαιολογικές μαρτυρίες για όλες τις περιόδους του παρελθόντος, με σημείο αναφοράς τη χρήση των σπηλαίων.

Ο τεχνικός χαρακτήρας αρχαιολογικών έργων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας

*Κωνσταντίνα Ντουβή
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)*

Στο πλαίσιο της ανακοίνωσης θα αναλυθούν οι αρχιτεκτονικοί σχεδιασμοί, οι μέθοδοι και οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν στο πλαίσιο της υλοποίησης αρχαιολογικών έργων που πραγματοποιήθηκαν με αυτεπιστασία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας στο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς κατά την προγραμματική περίοδο 2007-2013. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην προβολή καινοτόμων και μοντέρνων τρόπων προστασίας και ανάδειξης μνημειακών συνόλων.

Νέα στοιχεία για το Κυκλοτερές Οικοδόμημα στην ακρόπολη της αρχαίας Σπάρτης και το πρόσφατο αναστηλωτικό έργο

Γουλιέλμος Ορεστίδης

Η πρόσφατη έρευνα (αρχαιολογική και αρχιτεκτονική) με αφορμή το αναστηλωτικό έργο στον αναλημματικό τοίχο του Κυκλοτερούς Οικοδομήματος στην ακρόπολη της αρχαίας Σπάρτης οδήγησε σε νέα συμπεράσματα σε σχέση με τη δομή και τις ιστορικές φάσεις του μνημείου και οδήγησε σε καλύτερη κατανόηση της ιστορίας του και της χωρικής του υπόστασης.

Η ανακοίνωση επιχειρεί αρχικά μια συνολική θεώρηση του Κυκλοτερούς Οικοδομήματος και της σύνδεσής του με τα υπόλοιπα μνημεία της ακρόπολης εστιάζοντας στη μελέτη του αναλημματικού του τοίχου. Περιγράφονται αναλυτικά η μορφή, η κατασκευή και οι φάσεις του μνημείου και παρουσιάζεται η διαχρονική του παρουσία στο δημόσιο χώρο της αρχαίας πόλης. Οι νέες διαπιστώσεις συνεισφέρουν στην καλύτερη κατανόηση της εγγύς του και της ευρύτερης τοπογραφίας και επιδιώκεται να συμβάλουν στον ευρύτερο προβληματισμό για την ταύτισή του.

Ακολουθεί η παρουσίαση του αναστηλωτικού έργου. Βασικός στόχος υπήρξε η προστασία του μνημείου και η επιβράδυνση της φθοράς του με αποκατάσταση καταρχήν της δομικής παθολογίας του και αντιμετώπιση των αιτιών αυτής. Παράλληλα επιδιώχθηκε η μορφολογική αποκατάστασή του με σκοπό την ανάδειξη των ιδιαίτερων αρχαιολογικών, αρχιτεκτονικών και δομικών χαρακτηριστικών του και τη βελτίωση της αναγνωσιμότητάς του.

Θαλαμωτός τάφος σημαντικού Μυκηναίου

Ελένη Χ. Παλαιολόγου

Στο προηγούμενο Πελοποννησιακό συνέδριο παρουσιάστηκε από την υπογράφουσα ένα σύνολο από χάλκινα ευρήματα που προέρχονται από θαλαμωτό τάφο στη θέση Ασπρόχωμα, στις Μυκίνες. Μετά από λεπτομερή εξέταση στο είδος των χάλκινων κτερισμάτων –δυσ αμφορέων, ενός λύχνου, ενός καθρέπτη, απόληξης ενός σκήπτρου, μιας αιχμής δόρατος, βελών και άλλων, θραυσμάτων, καρφιών– εισηγηθήκαμε την άποψη ότι ο ενταφιασμένος νεκρός που συνοδευόταν από αυτά ανήκε στην ανώτερη κοινωνική τάξη και ενδεχομένως ήταν υψηλός αξιωματούχος του Μυκηναϊκού κράτους κατά την περίοδο που αντιστοιχεί στην ΥΕ IIIA2 κεραμική φάση, δηλαδή στον προχωρημένο ακμάζοντα 14ο αι. π.Χ.

Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζονται τα υπόλοιπα ευρήματα του τάφου: η ντόπια λαμπρή κεραμική, σε μεγάλο αριθμό επικασσιτερωμένη, ένας Χαναανίτικος αμφορέας, τα ελεφάντινα –ένα χτένι, επιθήματα και άλλα–, χάντρες από υαλόμαζα και με επικάλυψη από φύλλο χρυσού, λίθινα «κομβία», καθώς και τα ανασκαφικά στρωματογραφικά δεδομένα. Από την εξέταση του συνόλου ενισχύεται η αρχική άποψη ότι στην πρώτη ταφή του θαλάμου αναγνωρίζεται ένας επιφανής Μυκηναίος, ενδεχομένως «βασιλεύς των χαλκών». Περαιτέρω, αποκαλύπτεται η ιστορία της χρήσης του τάφου, η οποία ξεκινά με μια μεγαλοπρεπή ταφή στον ευρύ θάλαμο με θρανίο, στη συνέχεια η οροφή καταρρέει και την καταπλακώνει, ακολουθεί μεταγενέστερα ένας ακόμη ενταφιασμός ένα μέτρο πάνω από το δάπεδο του θαλάμου, κατακρημνίζεται και πάλι η οροφή που είχε απομείνει. Στη βόρεια παρειά του μακρύ δρόμου ανοίγεται μια κόγχη για μια ακόμη πιθανόν βρεφική ταφή. Τα ευρήματα των δυο τελευταίων ταφών είναι λίγα αλλά χαρακτηριστικά, ενδεικτικά για το φύλο και την υψηλή κοινωνική τάξη των νεκρών.

Τεχνολογική μελέτη ενός συνόλου βυζαντινής εφυσλωμένης κεραμικής από την Αρχαία Κόρινθο (10ος-14ος αι.)

Ελένη Παλαμάρα, Μαρία Ξανθοπούλου, Νίκος Ζαχαριάς
(Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Η ανακοίνωση παρουσιάζει την τυπολογία ενός εκτενούς συνόλου βυζαντινής εφυσλωμένης κεραμικής από την Αρχαία Κόρινθο (10ος-14ος αι.), εστιάζοντας στα τεχνολογικά/ αρχαιομετρικά δεδομένα της μελέτης.

Η αρχαιολογική έρευνα οδήγησε στον προσδιορισμό των τυπολογικών και διακοσμητικών χαρακτηριστικών των δειγμάτων, επιτρέποντας παράλληλα την έμμεση χρονολόγηση της συλλογής, η οποία καλύπτει μια μεγάλη χρονική περίοδο, κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν πολλές και σημαντικές μεταβολές σε πολιτικό-κοινωνικό, αλλά και τεχνολογικό επίπεδο.

Η αρχαιομετρική ανάλυση ενός συνόλου 75 αντιπροσωπευτικών δειγμάτων πραγματοποιήθηκε με τον συνδυασμό σύγχρονων μη-καταστρεπτικών τεχνικών και συγκεκριμένα την Οπτική Μικροσκοπία, το Ηλεκτρονικό Μικροσκόπιο Σάρωσης με

Φασματόμετρο Ενεργειακής Διασποράς (SEM/EDS), την τεχνική της Σωματιδιακά Επαγόμενης Εκπομπής Ακτίνων Χ (PIXE) και τη Φασματοσκοπία Raman, ώστε να προσδιοριστεί η πιθανή προέλευση και η τεχνολογία παραγωγής των αντικειμένων. Τέλος, με τη χρήση στατιστικών μοντέλων εξετάστηκε η συσχέτιση των παρατηρούμενων διαφορών στην τεχνολογία παραγωγής με την τυπολογία, την προέλευση, την ποιότητα του πηλού και τη χρονολογία. Η ολιστική μελέτη των αντικειμένων επέτρεψε τον πλήρη προσδιορισμό των χαρακτηριστικών τους, ενισχύοντας ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, ανατρέποντας την μέχρι τώρα γνώση για τα μοντέλα παραγωγής και διακίνησης της βυζαντινής εφυσωμένης κεραμικής.

Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία της λευκής κεραμικής αποτελείται από αντικείμενα Λευκής Εφυσωμένης Κεραμικής II και παράχθηκε με τη χρήση όμοιου λεπτόκοκκου πηλού. Τα δείγματα αυτά προέρχονται πιθανώς από την Κωνσταντινούπολη και παρουσιάζουν πανομοιότυπα τεχνολογικά χαρακτηριστικά (χρήση υαλώματος μόνο με διάλυμα Pb, εφαρμογή σε άψητο κεραμικό σώμα, χαμηλή θερμοκρασία ψησίματος). Εξαιρέση αποτελούν δύο δείγματα με σώμα από υαλώδη πηλό (stoneware) και αλκαλικό υάλωμα με πιθανή προέλευση τη Συρία.

Για τα αντικείμενα ερυθρής κεραμικής η εικόνα είναι πιο σύνθετη. Βάσει του πηλού τα δείγματα διαχωρίζονται σε τέσσερις βασικές ομάδες, μία πιθανότατα από τη Χαλκίδα, δύο τοπικής παραγωγής και μία πιθανώς εισηγμένη, αλλά με άγνωστη προέλευση. Ορισμένες σημαντικές τεχνολογικές παράμετροι είναι κοινές σε όλα τα δείγματα της ερυθρής κεραμικής (χρήση μείγματος Pb και Si στο υάλωμα, χαμηλή θερμοκρασία ψησίματος). Η εφαρμογή του υαλώματος γινόταν είτε σε άψητο είτε σε προψημένο κεραμικό σώμα.

Από τα ευρήματα της μελέτης ξεχωρίζει η μεταβολή που σημειώνεται στην κεραμική παραγωγή στις αρχές του 13ου αι. μ.Χ. Ο μικρός αριθμός εξειδικευμένων εργαστηρίων που παρήγαγε και εξήγαγε μεγάλο αριθμό αντικειμένων υψηλής ποιότητας αντικαταστάθηκε από πλήθος μικρών τοπικών εργαστηρίων, τα οποία χρησιμοποιούσαν τοπικές πρώτες ύλες, συχνά χαμηλότερης ποιότητας. Αντιθέτως, και παρά τον κατακερματισμό της παραγωγής, τα υαλώματα του 13ου αι. μ.Χ. παρουσιάζουν μεγαλύτερη ομοιόγενεια και υψηλότερη αισθητική ποιότητα από τα προγενέστερα υαλώματα. Η μεταβολή αυτή αποδίδεται στην εισαγωγή σημαντικών καινοτομιών στη διαδικασία παραγωγής υαλωμάτων την περίοδο αυτή και, κυρίως, στη χρήση τριποδίσκων.

Το υδραγωγείο της Κορώνης: μια προκαταρκτική έρευνα

*Βασίλης Πάνου, Κωνσταντίνα Γερολύμου
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)*

Το υδραγωγείο της Κορώνης αποτελεί ένα σημαντικότερο μνημείο της Πυλίας, το οποίο δεν έχει μέχρι στιγμής τύχει της προσοχής που του αναλογεί. Πρόκειται για ένα μεγάλης κλίμακας τεχνικό έργο των μεσαιωνικών χρόνων, η πορεία του οποίου, πέρα από λίγα μεμονωμένα τμήματα, ήταν ουσιαστικά άγνωστη στο σύνολό της. Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζονται τα πρώτα στοιχεία μιας έρευνας, η οποία οδήγησε στην πλήρη αποτύπωση της πορείας του υδραγωγείου, το οποίο διανύοντας

μια απόσταση πολλών χιλιομέτρων καταλήγει στην πόλη της Κορώνης, εφοδιάζοντας με νερό τον οικισμό εντός και εκτός του κάστρου.

Αποκατεστημένα μνημειακά σύνολα της Λακωνίας συμβουλεύονται το κοινό τους

Ευαγγελία Πάντου¹, Ιωάννα Σπηλιοπούλου²

(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, ²Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου)

Κατά τη διάρκεια της προγραμματικής περιόδου 2007-2013, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, κατόπιν συντονισμένων παρεμβάσεων συντήρησης αρχαιολογικών ενοτήτων εντός του πολεοδομικού ιστού της σύγχρονης πόλης της Σπάρτης, στο μεσαιωνικό κάστρο του Γερακίου και στην Άνω Πόλη της Μονεμβασίας, απέδωσε ολοκληρωμένες προτάσεις ανάδειξης, προβολής και επισκέψιμότητάς τους. Μέσα από στοχευμένη έρευνα κοινού που συλλέγει βάσει ερωτηματολογίων ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, επιχειρείται η ερμηνεία της εμπειρίας των επισκεπτών, ο βαθμός εξοικείωσής τους με το αρχαιολογικό έργο που έχει συντελεστεί και η αποτίμηση της λειτουργικότητάς του.

Παρατηρήσεις στην αρχιτεκτονική, στον κεραμικό και στον γραπτό διάκοσμο του καθολικού της διαλελυμένης Μονής του Προφήτη Ηλία στη Δάφνη Γερακίου Λακωνίας

Ιουλία Παπαγεωργίου

(ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Β.Μ.Μ.)

Στα βορειοδυτικά του Γερακίου, στις υπώρειες του Πάρνωνα, σε ερημική τοποθεσία με το τοπωνύμιο Δάφνη, ευρίσκεται η, διαλελυμένη σήμερα, Μονή του Προφήτη Ηλία. Από το μοναστηριακό συγκρότημα σώζονται ερειπωμένες οι διώροφες πτέρυγες κελιών, η Τράπεζα, δύο δεξαμενές, τμήμα του περιβόλου και ο πυλώνας στη δυτική πλευρά του. Εκτός του περιβόλου, προς τα ανατολικά, σώζεται κρήνη και δεξαμενή. Δυστυχώς οι γραπτές πηγές μεταδίδουν πενιχρά στοιχεία για τη ιστορία του μοναστηριού. Για την ίδρυσή του δεν υπάρχουν στοιχεία, η ερήμωσή του δε φαίνεται ότι έλαβε χώρα περί το έτος 1775.

Στο κέντρο του μοναστηριακού περιβόλου υψώνεται το καθολικό, ένας μονόχωρος τρουλλαίος ναός με πλευρικές κόγχες στη βόρεια και νότια πλευρά. Ο ναός απολήγει στα ανατολικά σε τρεις αψίδες, εκ των οποίων η αψίδα του Βήματος είναι εξωτερικά ημικυκλική, ενώ αυτές των παραβημάτων ημιεξαγωνικές. Η θύρα εισόδου ανοίγεται στη δυτική όψη, υπεράνω δε αυτής τυφλό αψίδωμα εν είδει υπέρθυρου προσκυνηταρίου, φιλοξενεί εξιτηλη την προσωπογραφία του επώνυμου αγίου του ναού, του προφήτη Ηλία.

Ο ναός έχει οικοδομηθεί με αμελή αργολιθοδομή, με σποραδική ένθεση αρχιτεκτονικών μελών σε δεύτερη χρήση. Ενδιαφέρουσα, αν και περιορισμένη, είναι η διακόσμηση των όψεων με κεραμοπλαστικά κοσμήματα και με γλυπτά εκ πωρολίθου

και μαρμάρου. Η τοιχοδομία σε μεταγενέστερο χρόνο καλύφθηκε με παχύ επίχρισμα, οπότε εντοιχίσθηκε στο επίχρισμα σημαντικός αριθμός εφυαλωμένων κεραμικών πινακίων και πλακιδίων.

Στο εσωτερικό του ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες καλής μεταβυζαντινής τέχνης που μπορούν να χρονολογηθούν στον 17ο αιώνα. Ο γραπτός αυτός διάκοσμος συντηρήθηκε πλήρως από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας.

Σύμφωνα με κτητορική επιγραφή εντοιχισμένη στο εσωτερικό, υπεράνω της θύρας εισόδου, ο ναός και ο διάκοσμός του οφείλεται στον Θεοφιλέστατο Επίσκοπο πρώην Έλους Χρύσανθο, ο οποίος, ενδεδυμένος με βαρύτιμο ποδήρη χιτώνα και φέρων επισκοπική ράβδο, εικονίζεται στα αριστερά της θύρας εισόδου, δεόμενος προς τον στηθαίο Χριστό που τον ευλογεί.

Οι παραστάσεις είναι οργανωμένες σε πίνακες, οριοθετημένες από διαχωριστικές ταινίες και διατεταγμένες σε επάλληλες ζώνες, κατά τον συρμό της μεταβυζαντινής ζωγραφικής. Στο εικονογραφικό πρόγραμμα περιλαμβάνονται παραστάσεις από τους συνήθεις στην μεταβυζαντινή τέχνη κύκλους, και μεμονωμένα, δημοφιλή στην εικονογραφία της εποχής, θέματα. Από την εικονογραφική και τεχνολογική ανάλυση του διακόσμου προέκυψε ότι ο ζωγράφος, που διακρίνεται για την προτίμησή του στην ακρίβεια της λιτής αφήγησης και στην απόδοση συγκρατημένων μορφών και εύρυθμα οργανωμένων συνθέσεων, δανείσθηκε πρότυπα από τους Πελοποννησίους ζωγράφους του 17ου αιώνα.

Η Μονή του Προφήτη Ηλία στη Δάφνη αποτελεί μία ακόμη απόδειξη της πνευματικής και καλλιτεχνικής άνθισης που παρατηρείται στη Λακεδαιμονία τον 17ο αιώνα.

Δείγμα κεραμικής από το ιερό Δήμητρας και Κόρης Καρποφόρων στον Άγιο Σώστη Τεγέας (Αρκαδία)

Γεωργία Παπαδοπούλου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου)

Στον Άγιο Σώστη, σε μικρό ύψωμα περίπου 7 χλμ. ΝΑ της Τρίπολης, βρισκόταν το ιερό της Δήμητρας και Κόρης. Η ακριβής θέση του ιερού δεν είναι γνωστή σήμερα. Η ανασκαφική έρευνα στο ιερό υπήρξε αποσπασματική και εξαιρετικά σύντομη. Ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος, κατά τα έτη 1909-10, αποκάλυψε δύο παράλληλους αναλημματικούς τοίχους, τους οποίους ταύτισε με τοίχους του περιβόλου του ιερού. Το σημαντικότερο όμως εύρημά του υπήρξε ένα μικρό φυσικό χάσμα στο βράχο, περίπου ημικυκλικού σχήματος και βάθους δύο μέτρων, γεμισμένο με ειδώλια, πόρπες και περόνες, κεραμική και κεραμίδες. Ο Ρωμαίος το ερμήνευσε ως τον κεντρικό χώρο λατρείας του ιερού. Όσον αφορά στα ειδώλια, η έρευνα αποκάλυψε χιλιάδες από αυτά. Κατά κανόνα ανήκουν σε γνωστούς τύπους και χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους. Υπάρχουν επίσης ομοιώματα δίσκων με προσφορές (πόπανα), καθώς και ειδώλια ζώων: χοίρων, περιστερών, λιονταριών και χελωνών. Κεραμική, μέταλλα τέχνηρα και μεμονωμένες κεραμίδες με τις επιγραφές *Κόρας*, *Ασκληπιού* και *Τύχας* συμπληρώνουν το σύνολο των κινητών ευρημάτων. Οι γραπτές πηγές σε συνδυασμό με τα ευρήματα

αποκαλύπτουν την ταυτότητα των λατρευομένων θεών ως τις Καρποφόρους Δήμητρα και Κόρη. Το επίθετο Καρποφόρος αρμόζει στη Δήμητρα και την Κόρη, ως θεές της γονιμότητας και της βλάστησης. Σκοπός της έρευνας είναι η καταγραφή των ειδών κεραμικής του ιερού, η χρονολογική ακολουθία αυτών, καθώς και η προσπάθεια εντοπισμού πιθανών εργαστηρίων από όπου προέρχεται αυτή. Η μελέτη του υλικού αυτού, σε συνδυασμό με τη μελέτη των υπόλοιπων ευρημάτων, καθίσταται διαφωτιστική. Θα ερευνηθούν ποικίλες πτυχές της ιστορίας και των επαφών της Τεγέας με γειτονικές και απομακρυσμένες περιοχές.

Εργασίες συντήρησης και ανάδειξης στο τέμπλο του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Νεμέας, Π.Ε. Κορινθίας

Κλειώ Παπάζογλου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Ο Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα της Νεμέας, Π.Ε. Κορινθίας. Πρόκειται για ναό των όψιμων χρόνων της Τουρκοκρατίας και είναι μονόχωρος σταυροειδής εγγεγραμμένος με συνεπτυγμένο τρούλο. Ο ναός αποκαταστάθηκε στο πλαίσιο του έργου «Εργασίες επισκευών και αποκατάστασης του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου στη Νεμέα, Ν. Κορινθίας», ενταγμένου στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Δ.Ε.Π.Ι.Ν.» 2007-2013, με αυτεπιστασία από την 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας. Στο εσωτερικό του φέρει λίγες τοιχογραφίες του 19ου – αρχών 20ου αι. που σώζονται στο κτιστό τμήμα του τέμπλου και στα τυφλά αφιδώματα των πλάγιων τοίχων. Το τέμπλο ακολουθεί τριμερή διάταξη: κατώτερο τμήμα, επιστύλιο και επίστεψη. Το κατώτερο τμήμα και το επιστύλιο είναι κτιστά. Το ανώτερο τμήμα του τέμπλου καταλαμβάνει ξυλόγλυπτη επίστεψη που περιλαμβάνει τη ζώνη της αμπέλου με ένθετα μετάλλια με γραπτές παραστάσεις προφητών και ζώνη με αντωπούς δράκους, στο κέντρο των οποίων υψώνεται ξυλόγλυπτος σταυρός. Για την προστασία του ξυλόγλυπτου τμήματος κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης του μνημείου, έγινε απομάκρυνση και μεταφορά του στο εργαστήριο συντήρησης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας, όπου και συντηρήθηκε. Με την απομάκρυνση της ξυλόγλυπτης επίστεψης διαπιστώθηκε η χρήση μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών των μέσων-ύστερων βυζαντινών χρόνων ως υποστήριγμα της τοιχογραφημένης ζώνης της αμπέλου στο ανώτερο τμήμα του χτιστού τέμπλου. Για τη μελέτη και ανάδειξή τους, η γραπτή ζώνη της αμπέλου απομακρύνθηκε και τα μαρμάρινα μέλη παρέμειναν ορατά. Η άμπελος συντηρήθηκε σε συνεργασία με το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο και τοποθετήθηκε στον δυτικό τοίχο του ναού που δεν φέρει διακόσμηση.

Όσον αφορά στο ξυλόγλυπτο τμήμα του τέμπλου, η κύρια όψη του φέρει προετοιμασία και χρωματισμούς, φύλλο χρυσού, καθώς και ζωγραφικά τμήματα. Το ξυλόγλυπτο εμφάνιζε φθορές, όπως επικαθήσεις αιθάλης και σκόνης, απώλεια ξύλινων τμημάτων, μηχανικές φθορές, οξειδωση μεταλλικών στοιχείων, απώλειες ζωγραφικής, βιολογικές επικαθήσεις και φωλιές εντόμων στις εσοχές του ανάγλυφου διακόσμου στη ζώνη της αμπέλου. Οι φθορές αυτές, αλλά και μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως επιχρωματισμοί με χρώματα, μπρουτζίνα και ασημόχρωμα,

αλλοίωσαν σημαντικά την όψη του ξυλόγλυπτου έργου. Οι εργασίες συντήρησης περιλάμβαναν τα εξής: καθαρισμό της πίσω επιφάνειας, καθαρισμό των προϊόντων οξειδωσης, στερέωση αποσπασμένων τμημάτων και συμπληρώσεις, στερέωση της προετοιμασίας και της ζωγραφικής επιφάνειας, απομάκρυνση των βιολογικών επικαθήσεων, καθαρισμό των ζωγραφικών και των χρωματισμένων τμημάτων, συμπληρώσεις απωλειών της προετοιμασίας και αισθητική αποκατάσταση για την ανάδειξη του ξυλόγλυπτου έργου. Με την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης του ναού και την επανατοποθέτηση της ξυλόγλυπτης επίστεψης παραδόθηκε στο κοινό ένα σημαντικό μνημείο για την περιοχή με στοιχεία από την μακραίωνη ιστορία του τόπου.

Η αποκάλυψη και συντήρηση των τοιχογραφιών του καθολικού της Ιεράς Μονής Παναγίας του Βράχου Νεμέας, Δ. Νεμέας, Π.Ε. Κορινθίας

Κλειώ Παπάζογλου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Η Ιερά Μονή της Παναγίας του Βράχου είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου και βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του όρους Πολυφέγγους στον Δήμο Νεμέας, Π.Ε. Κορινθίας. Η μονή, που είναι χτισμένη σε δύο επίπεδα πάνω στον απόκρημνο βράχο, έχει οχυρωματικό χαρακτήρα. Το καθολικό της χρονολογείται στον 13ο αιώνα, είναι μονόχωρο και κατά το μεγαλύτερο τμήμα του σπηλαιώδες, περιλαμβάνοντας στα δυτικά ένα φυσικό κοίλωμα από το οποίο αναβλύζει νερό. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να παρουσιαστεί η συντήρηση του ζωγραφικού διακόσμου του καθολικού, ο οποίος πριν τις εργασίες ήταν αποσπασματικά ορατός και σε κακή κατάσταση διατήρησης. Στο πλαίσιο του έργου Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013 «Αποκατάσταση-Αναστήλωση Ιεράς Μονής Βράχου Νεμέας, Δήμου Νεμέας, Ν. Κορινθίας» με αυτεπιστασία από την πρώην 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας, πραγματοποιήθηκε αποκάλυψη και συντήρηση των τοιχογραφιών, οι οποίες χρονολογούνται σε τρεις φάσεις: στο δυτικό σπηλαιώδες τμήμα διατηρούνται αποσπασματικά τοιχογραφίες του 13ου αι., στο ανατολικό, μεταγενέστερο κτιστό τμήμα οι τοιχογραφίες ανήκουν στα παλαιολόγια χρόνια και στην τρίτη φάση ανήκουν παραστάσεις της μεταβυζαντινής περιόδου. Πριν τις εργασίες συντήρησης ορατές ήταν μόνο οι τοιχογραφίες του ανατολικότερου τμήματος του καθολικού, ενώ οι τοιχογραφίες στο δυτικό τμήμα καλύπτονταν με στρώματα ασβεστοεπιχρισμάτων και παχύ στρώμα αιθάλης. Γενικότερα παρουσιάζονταν φθορές όπως ρωγμές, αποσπάσεις από την τοιχοδομή, απώλειες, μηχανικές φθορές, απώλειες των χρωματικών στρωμάτων και έντονες επικαθήσεις σε όλη την επιφάνεια. Οι εργασίες συντήρησης που πραγματοποιήθηκαν αφορούσαν στα εξής: στερέωση του υποστρώματος των τοιχογραφιών με ενέματα, στερέωση σαθρών τμημάτων, διερευνητικές τομές για διαπίστωση ύπαρξης ή μη τοιχογραφιών κάτω από τα νεώτερα επιχρίσματα, αφαίρεση των μεταγενέστερων κονιαμάτων και επιχρισμάτων, αφαίρεση ακατάλληλων υλικών από παλαιότερες επεμβάσεις επισκευών στις τοιχογραφίες, καθαρισμός από αιθάλη και άλατα, οριοθέτηση των τοιχογραφιών και στεφάνωμα, στερέωση των χρωματικών στρωμάτων, πλήρωση κενών-οπών και σφράγιση ρωγμών με νέο κατάλληλο κονίαμα. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από συμβασιούχους συντηρητές (εργασίες στερέωσης) και από ιδιωτικό συνεργείο

συντηρητών με ανάθεση των λοιπών εργασιών, έπειτα από κατάθεση προσφορών, και ολοκληρώθηκαν στα τέλη του 2014.

Η συντήρηση των τοιχογραφιών του Ιερού Ναού Αγίου Αθανασίου, Δ. Λουτρακίου – Αγίων Θεοδώρων, Π.Ε. Κορινθίας

Κλειώ Παπάζογλου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Ο Ιερός Ναός Αγίου Αθανασίου βρίσκεται σε πλαγιά κοντά στα Πίσσια του Δ. Λουτρακίου – Αγίων Θεοδώρων, Π.Ε. Κορινθίας. Πρόκειται για μονόχωρο, δρομικό ναό που χρονολογείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους. Το εσωτερικό του είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες του 1638, όπως μας πληροφορεί επιγραφή, έργο του Θηβαίου ιερομόναχου Σεραφείμ Κουλούρη. Αποτελούν δε το μοναδικό μέχρι σήμερα γνωστό έργο του συγκεκριμένου ζωγράφου. Το μνημείο αποκαταστάθηκε στο πλαίσιο του έργου «Επείγουσες Στερεωτικές Εργασίες στον Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου και στον Περιβάλλοντα Χώρο του στα Πίσσια του Δήμου Λουτρακίου – Αγίων Θεοδώρων Ν. Κορινθίας», ενταγμένου στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Δυτικής Ελλάδας – Πελοποννήσου – Ιονίων Νήσων 2007-2013», με αυτεπιστασία από την 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας κατά το διάστημα Φεβρουάριος 2014 – Δεκέμβριος 2015. Πριν τις εργασίες ο ναός, υποστηριζόμενος με πυκνό σύστημα ξύλινων υποστυλώσεων και αντιστηρίξεων, κινδύνευε με ολική κατάρρευση, λόγω και της επίχωσης του νότιου τμήματός του από το πρανές της πλαγιάς. Οι τοιχογραφίες, εξαιτίας και της κακής διατήρησης του κτίσματος, παρουσίαζαν σημαντικές φθορές, όπως ρωγμές, αποκολλήσεις και απώλειες, εξασθένηση και αποσάθρωση του υποστρώματος, μηχανικές φθορές, επικαθήσεις αιθάλης, συγκέντρωση αλάτων, απώλειες ζωγραφικής επιφάνειας, καθώς και μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως κάλυψη τμημάτων με επιχρίσματα ασβέστη και μεταγενέστερες κατασκευές. Οι τοιχογραφίες έχριζαν άμεσης συντήρησης, η οποία πραγματοποιήθηκε από συμβασιούχους συντηρητές και από εξωτερικό εξειδικευμένο συνεργείο συντηρητών έπειτα από ανάθεση με κατάθεση προσφορών. Οι εργασίες έγιναν παράλληλα με τις στερεωτικές εργασίες αποκατάστασης του μνημείου και αφορούσαν σε στερεώσεις του υποστρώματος και της ζωγραφικής επιφάνειας, συμπληρώσεις ρωγμών και στεφανώματα με κονίαμα, επανατοποθέτηση αποσπασμένων τμημάτων, καθαρισμό της ζωγραφικής επιφάνειας, αισθητική αποκατάσταση για την ανάδειξη της καλλιτεχνικής αξίας των τοιχογραφιών. Η συντήρηση και αποκατάσταση των τοιχογραφιών σε συνδυασμό με τη στερέωση του μνημείου και τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου είχαν σαν αποτέλεσμα την απόδοση στο κοινό ενός μνημείου σημαντικού για την ιστορία της περιοχής, πλήρως λειτουργικό και προσβάσιμο.

Ανάταξη και στήριξη των δίδυμων κούρων της Αρχαίας Τενέας από την Κλένια Κορινθίας. Στατικός και αντισεισμικός σχεδιασμός

Άλκιμος Παπαθανασίου, Άγγελος Ζαγκόσης

Πρόκειται για δύο αρχαικά αγάλματα, τα οποία βρέθηκαν στην Κλένια Κορινθίας και χρονολογούνται τον 6ο π.Χ. αιώνα. Κατασχεμένα από αρχαιοκάπηλους βρέθηκαν σπασμένα σε πολλά τμήματα από την βίαιη ανάσυσή τους. Το έργο ανατέθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας στο πλαίσιο της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Αρχαίας Κορίνθου. Η μελέτη αφορά την στατική επίλυση της συγκόλλησης των τεμαχισμένων μελών, τον αντισεισμικό σχεδιασμό της βάσης και την στήριξη των αγαλμάτων σε αυτή.

Η συγκόλληση των τεμαχισμένων μελών πραγματοποιείται με ράβδους τιτανίου. Η αρχικά προτεινόμενη λύση αξιοποιεί στο μέγιστο τη μέθοδο συγκόλλησης και για την αντισεισμική προστασία των αγαλμάτων. Καθορίζει τα γεωμετρικά δεδομένα των ράβδων συγκόλλησης (διάταξη, μήκος, διάμετρο) ώστε, χωρίς να απαιτούνται πρόσθετα μέτρα στήριξης, να καλύπτονται σχεδόν πλήρως οι (υψηλές) απαιτήσεις του Ελληνικού Αντισεισμικού Κανονισμού. Οι ίδιες ράβδοι χρησιμοποιούνται για τη στήριξη των αγαλμάτων σε μεταλλική άκαμπτη βάση από ανοξείδωτο χάλυβα. Για τη λύση αυτή απαιτήθηκε η πλήρης εκμετάλλευση των αντοχών του μαρμάρου των αγαλμάτων.

Σε επόμενο στάδιο, μετά από απαίτηση του Υπουργείου, πραγματοποιήθηκε παραμετρική διερεύνηση για την υλοποίηση τρίτου σημείου στήριξης εξωτερικά, με σκοπό την περαιτέρω αύξηση της ασφάλειας έναντι σεισμικών δράσεων. Η τελική λύση περιλαμβάνει μία εξωτερική ράβδο στήριξης από ανοξείδωτο χάλυβα για κάθε άγαλμα. Επιτυγχάνει υπερ-κάλυψη των απαιτήσεων του Ελληνικού Αντισεισμικού Κανονισμού, ελαχιστοποιεί την απώλεια αυθεντικού υλικού για την συγκόλληση των μελών (μικρότερο απαιτούμενο μήκος και διάμετρος εσωτερικών ράβδων τιτανίου) και μειώνει σημαντικά την καταπόνηση του μαρμάρου των αγαλμάτων. Η στήριξη των αγαλμάτων στην νέα βάση παραμένει ίδια.

Όλα τα στάδια της μελέτης τεκμηριώνονται από αναλυτικούς υπολογισμούς με χρήση εξειδικευμένου λογισμικού Πεπερασμένων Στοιχείων για την ανάλυση και τον σχεδιασμό κατασκευών. Η εφαρμογή της μελέτης υλοποιήθηκε με επιτυχία από εξειδικευμένο προσωπικό συντηρητών αρχαιοτήτων, μαρμαροτεχνιτών και γλυπτών στον χώρο του Μουσείου της Αρχαίας Κορίνθου. Τα γλυπτά εκτίθενται από τον Ιούλιο του 2016 στην νέα πτέρυγα του Μουσείου.

Αναθέσεις και λατρείες σε θέατρα της Πελοποννήσου

Σπύρος Πετρουνάκος
(ΥΠ.ΠΟ.Α., Κ.Α.Σ.)

Το θέμα της ανακοίνωσης αφορά στις αναθέσεις θεάτρων στην Πελοπόννησο την κλασική και ελληνιστική περίοδο. Η μελέτη εδράζεται πρωτίστως σε γραπτό υλικό (επιγραφικά τεκμήρια και ιστορικές πηγές) και δευτερευόντως σε αμιγώς ανασκαφικά

στοιχεία και έχει σκοπό να φωτίσει την πρακτική της ανάθεσης (*καθιέρωσης*) θεάτρων στην Πελοπόννησο την εν λόγω περίοδο. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκτός από τους αναθέτες, που αφιερώνουν τα θέατρα ή τμήματα αυτών, οι λατρευόμενες θεότητες και η σχέση τους με το χώρο του θεάτρου, ο οποίος εκτός από χώρος θεάματος, είναι πρωτίστως (εντονότερα στην κλασική περίοδο) χώρος όπου λαμβάνουν χώρα λατρείες.

Η Πελοπόννησος είναι μια περιοχή ιδιαίτερα πλούσια σε θέατρα, τα οποία καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα, ενώ τα ίδια τα μνημεία βρίσκονται ιδρυμένα είτε στην αγορά αρχαίων πόλεων ή σε ιερά εκτός των τειχών. Ως εκ τούτου, η μελέτη επιχειρεί να διερευνήσει λατρείες θεοτήτων σε σχέση με τους θεατρικούς χώρους, οι οποίες ενίοτε διαφοροποιούνται από την κοινώς αποδεκτή –σε βαθμό αποκλειστικότητας– άρρηκτη σχέση θεάτρου-Διονύσου.

Η έρευνα επιχειρεί να διαμορφώσει μια νέα οπτική για το θέατρο ως τόπου λατρείας, καθώς και για τις θεότητες που σχετίζονται με αυτό και λατρεύονται σε αυτό.

Παρατηρήσεις στις οχυρώσεις του Ναυπλίου, σε αρχαίους πύργους και δρόμους

Χρήστος Πιτερός

Η ανακάλυψη τμημάτων της αρχαίας οχύρωσης, εκτός από την Ακροναυπλία, και στην παλιά πόλη του Ναυπλίου έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας σαφέστερης εικόνας των οχυρώσεων και την καλύτερη κατανόηση της διαχρονικής εξέλιξης του Ναυπλίου, με το καθοριστικής σημασίας μεγαλύτερο λιμάνι της Αργολίδας, από τα προϊστορικά χρόνια ως την εποχή μας. Επίσης, θα αναφερθούμε σε προβλήματα ερμηνείας αρχαίων πύργων και δρόμων με βάση την αρχαιολογική έρευνα.

Αγροικίες στην ευρύτερη περιοχή της Ρυπικής (Δυτική Αιγιάλεια)

Ευγενία Πουλημένου, Νίκος Πετρόπουλος

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν νέα τοπογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα που προέκυψαν από την ανασκαφική έρευνα στο πλαίσιο των Έργων «Μελέτη – Κατασκευή – Χρηματοδότηση Λειτουργία – Συντήρηση και Εκμετάλλευση του Αυτοκινητόδρομου Ελευσίνια-Κόρινθος-Πάτρα-Πύργος-Τσακώνα» και «Κατασκευή υποδομής της νέας διπλής σιδηροδρομικής γραμμής στο τμήμα Ροδοδάφνη-Ψαθόπυργος από Χ.Θ. 91+500 έως 113+000 και σήραγγας Παναγοπούλας (ΑΔ579)». Ανάμεσα στις θέσεις που εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν από το 2010 έως το 2016 στο πλαίσιο των δύο μεγάλων έργων στην δυτική Αιγιάλεια βρίσκεται και μια σειρά από μεμονωμένες αγροικίες που χρονολογούνται κυρίως στους ελληνιστικούς χρόνους. Η περιοχή στην οποία εντοπίζονται οι αγροικίες εκτείνεται από τον ποταμό Μεγανίτη στα ανατολικά έως το ακρωτήριο Δρέπανο στα δυτικά, περιοχή που μπορεί να ταυτιστεί με την ευρύτερη χώρα των αρχαίων Ρυπών. Η ταύτιση αυτή μπορεί να γίνει

με σχετική ασφάλεια παρόλο που η θέση της ίδιας της πόλης των Ρυτών αποτελεί ακόμα αντικείμενο έρευνας, καθώς, σύμφωνα με τη σειρά που αναφέρουν τις αρχαϊκές πόλεις οι αρχαίοι συγγραφείς, οι Ρύπες υπήρξαν κατά την αρχαιότητα η δυτικότερη πόλη της σημερινής Αιγιάλειας.

Στις περισσότερες περιπτώσεις οι αγροικίες σώζονταν αρκετά αποσπασματικά. Αποκαλύφθηκαν κυρίως τμήματα των θεμέλιων τους από αδρά δουλεμένους λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Κάποιοι από τους χώρους των εγκαταστάσεων αυτών σφραγίζονταν από στρώματα καταστροφής από κεραμίδες στέγης ενώ κινητά ευρήματα από το εσωτερικό τους, όπως τμήματα αποθηκευτικών αγγείων, αγνύθες, αιχμές δοράτων και γεωργικά εργαλεία, υποδεικνύουν με σαφήνεια τον αγροτικό τους χαρακτήρα. Οι νέες αυτές θέσεις αναμένεται να προσφέρουν καινούρια στοιχεία στην τοπογραφική και στην αρχαιολογική έρευνα της Δυτικής Αιγιάλειας, καθώς δεν είχαν εντοπιστεί αντίστοιχες εγκαταστάσεις στην περιοχή. Στο πλαίσιο της ανακοίνωσης θα διερευνηθούν τα κοινά χαρακτηριστικά των αγροικιών. Ένα από αυτά είναι η επιλογή της θέσης τους, καθώς έχουν χτιστεί σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα, στα άκρα κοντινών μεταξύ τους απολήξεων του δυτικού ορεινού όγκου του Παναχαϊκού. Επιπλέον, έχουν παρόμοια μορφολογικά στοιχεία που εντοπίζονται στην άκτοψη και στον τρόπο κατασκευής τους. Τέλος, παρουσιάζουν ομοιότητες στη διάρκεια χρήσης τους, η οποία ήταν σύντομη και χωρίς προηγούμενες φάσεις, και στην εγκατάλειψη τους, η οποία έλαβε χώρα κατά την ίδια περίπου περίοδο.

Το νεκροταφείο του νάρθηκα του Ιερού Ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στους Χριστιάνους Μεσσηνίας

Σοφία Σάκκαρη

Η ανακοίνωση θα περιλαμβάνει τα πρώτα αποτελέσματα της ανασκαφής του νεκροταφείου, το οποίο εντοπίστηκε εντός του νάρθηκα του Ι.Ν. της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στους Χριστιάνους Μεσσηνίας κατά τη διάρκεια των εργασιών ανασύλωσης και αποκατάστασης του μνημείου. Οι εργασίες διενεργήθηκαν κατά τα έτη 2011-2013 σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη του ΥΠ.ΠΟ.Α. και της Δ.Α.Β.Μ.Μ., μέσα στο πλαίσιο του προγράμματος Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013. Το νεκροταφείο περιλαμβάνει καλυβίτες τάφους με πολλαπλές ταφές και ανακομιδές. Οι περισσότεροι νεκροί είναι κτερισμένοι.

Γεωμετρικός αγωγός με καλυπτήριες πλάκες

Ελένη Σαμαντά

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Κατά τη διεξαγωγή των σωστικών ανασκαφών στην περιοχή Καμαρίου-Ξυλοκάστρου εντοπίστηκε αγωγός διευθέτησης υδάτων γεωμετρικών χρόνων με καλυπτήριες πλάκες υστεροελληνιστικής περιόδου σε σχήμα δίρυχτου. Στόχος της ανακοίνωσης

είναι η κατάδειξη του αγωγού και ιδίως των δομικών στοιχείων του αρχιτεκτονικού οικοδομήματος (πλάκες).

Πρόκειται για δεκαεννέα συνολικά πλάκες σε δεύτερη χρήση, πιθανόν από κάποιο ναΐσκο ή ταφικό μνημείο. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται από 0,90 έως 1,30 μ. μήκος, 0,10 έως 0,35 μ. πλάτος και από 0,30 έως 0,70 μ. ύψος. Σε έξι πλάκες έχουν εντοπιστεί λαξεύσεις ημικίονα, είτε στη δεξιά είτε στην αριστερή πλευρά της πλάκας, ενώ εντυπωσιακός είναι και ο θριγκός που εντοπίζεται σε δύο πλάκες. Το υλικό των πλακών είναι ο πωρόλιθος.

Εξωτερικά των τειχών του αγωγού, σε απόσταση 2,60 μ. προς τα ΒΔ, εντοπίστηκαν ταινίες χρυσού –έξι στο σύνολο. Ο διάκοσμος είναι έκτυπος, με μικρούς και μεγαλύτερους κύκλους, ενώ το σχήμα δεν είναι ίδιο σε όλες τις ταινίες, που περικλείονται με μικρές κουκίδες σε σχήμα κύκλου.

Τα ευρήματα μεταφέρθηκαν και συνεχίζονται η συντήρηση και ερευνά τους.

Λουτρό των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στο Δερβένι Κορινθίας

Δήμητρα Σαρρή

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Στο Δερβένι Κορινθίας και στο πλαίσιο του έργου κατασκευής της νέας σιδηροδρομικής γραμμής Κιάτου-Ροδοδάφνης-Αιγίου ανασκάφηκε λουτρό των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων υπό την επίβλεψη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας. Το λουτρό καταλαμβάνει έκταση 500 τ.μ. περίπου, αλλά το βόρειο τμήμα έχει υποστεί φθορά κατά το παρελθόν από τη διάνοιξη επαρχιακής οδού. Νότια και δυτικά αυτού αποκαλύφθηκαν κτηριακές εγκαταστάσεις της ίδιας εποχής και μεταγενέστερων χρόνων.

Συνολικά αποκαλύφθηκαν δέκα δωμάτια που αναπτύσσονται περιμετρικά μιας κεντρικής αίθουσας, το δάπεδό της οποίας καλύπτεται με ψηφιδωτό από λευκές και μαύρες ψηφίδες, μικρότεροι χώροι και τρεις ημικυκλικές κόγχες. Τα δωμάτια που ανασκάφηκαν ανατολικά και νότια του κεντρικού χώρου διατηρούν το σύστημα θέρμανσης, γεγονός που καταδεικνύει τη χρήση τους για τα θερμά και χλιαρά λουτρά (*tepidarium, caldarium*). Αντιθέτως, τα δωμάτια και οι χώροι που βρίσκονται βόρεια και δυτικά δεν φέρουν σύστημα θέρμανσης.

Οι τοίχοι των θερμαινόμενων δωματίων είναι κατασκευασμένοι από χυτή τοιχοποιία επενδεδυμένη με πλίνθους. Σώζονται σε μέγιστο ύψος 1,93 μ. και πάχος 0,50-0,60 μ. Στα μη θερμαινόμενα δωμάτια οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με μικτή τοιχοποιία από οπτοπλίνθους και μικρούς λίθους με κονίαμα στα ανώτερα τμήματα, οι οποίοι διατηρούνται σε μέγιστο ύψος 0,44-0,64 μ. Στο δωμάτιο που αναπτύσσεται αμέσως δυτικά του κεντρικού χώρου αποκαλύφθηκε ερριμμένος τοίχος κατασκευασμένος από οπτοπλίνθους, που σχηματίζει καμάρα. Ο τοίχος αυτός παρέμεινε κατά χώρα.

Η θέρμανση επιτυγχανόταν με το σύστημα της υπόκαυσης. Στα δωμάτια που αναπτύσσονται στη νότια πλευρά οι πεσίσκοι των υποκαύσεων εδράζονται σε επιμελημένα επιστρωμένο δάπεδο με τετράγωνες πήλινες πλάκες. Το εντοίχιο σύστημα θέρμανσης συνίστατο από *tegulae mammatiae*, αλλά και από κεραμικές

σωληνώσεις (*tubuli*). Το υπερυψωμένο δάπεδο (*suspensura*) αποτελείται από στρώση κονιάματος πάχους 0,23-0,25 μ. με ενσωματωμένα τμήματα οπτοπλίνθων και κεραμικής.

Λουτήρες ανασκάφηκαν στη δυτική και νότια πλευρά, ατομικοί, αλλά και μεγαλύτερων διαστάσεων. Διασώζεται επίσης το σύστημα των αγωγών, επίγειων και υπογείων, για την παροχή και απομάκρυνση των υδάτων.

Από το χώρο συγκεντρώθηκε αρκετή κεραμική, αλλά όχι ακέραια αγγεία, που καλύπτουν τη χρονική περίοδο από τον 2ο έως και τον 6ο αι μ.Χ. Κατά κύριο λόγο πρόκειται για τμήματα αμφορέων, οικιακών και μαγειρικών αγγείων. Συγκεντρώθηκαν, επίσης, χάλκινα νομίσματα, τα περισσότερα από τα οποία είναι ιδιαίτερα φθαρμένα, καθώς και θραύσματα πήλινων λύχνων.

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής κατασκευάστηκε γέφυρα, η οποία υπέρκειται του λουτρού προκειμένου αυτό να διατηρηθεί. Από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας εκπονείται μελέτη συντήρησης και ανάδειξης του χώρου, ώστε να είναι επισκέψιμος στο κοινό.

Ερευνώντας το «Αδριάνειο» Υδραγωγείο στην ευρύτερη περιοχή του Άργους

Ελένη Σαρρή

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας)

Οι νεότερες ανασκαφικές έρευνες των μνημειακών καταλοίπων του «Αδριάνειου» Υδραγωγείου πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας στη χωρική αρμοδιότητα του Δ.Δ. Άργους του Δήμου Άργους – Μυκηνών και συγκεκριμένα στα βορειοδυτικά της πόλης του Άργους. Η διενεργεία τους προηγήθηκε: 1) των εκσκαφικών εργασιών που ήταν απαραίτητες για τη δενδροφύτευση και την ανέγερση δύο νέων οικοδομών στην περιοχή της Άκοβας Άργους και 2) των διαμορφωτικών εργασιών που ήταν απαραίτητες για τη διέλευση του Αγωγού Φυσικού Αερίου του δικτύου «Αγ. Θεόδωροι – ΔΕΗ Μεγαλόπολης» στην περιοχή Χαντάκια Σταθείκων.

Οι έρευνες αυτές εμπλούτισαν τις γνώσεις μας και προσέφεραν νέα δεδομένα σχετικά με την πορεία, τη μορφή και την κατασκευή του βόρειου υδραγωγείου του Άργους, το οποίο εντοπίστηκε σε συνολικό μήκος 240 μ. και σε συνολικό πλάτος 1,50 μ.

Η κατασκευή του σε μήκος 30 χλμ. συνδέεται με την επίσκεψη του αυτοκράτορα Αδριανού στο Άργος το 124/5 μ.Χ. και είχε ως αποτέλεσμα την υδροδότησή της αρχαίας πόλης από τις πηγές του χωριού Κεφαλόβρυσου (Επάνω Μπέλεσι). Τα εμφανή κατάλοιπά του έχουν χαρτογραφηθεί από τη Γαλλική Σχολή Αθηνών [*BCH* 44 (1920), 224. *BCH* 82 (1958), 555-558 εικ. 28-31. *BCH* 113 (1989), 711, 722-731 εικ. 32] και τα νέα δεδομένα συμπληρώνουν τη μέχρι τώρα γνωστή πορεία και εικόνα του.

Μελέτες, επιβλέψεις και έργα της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων στο πλαίσιο της προστασίας και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας κατά τα έτη 2012-2015

Δημοσθένης Σβολόπουλος¹, Μαρία-Ευδοκία Βασενχόβεν¹, Δημήτρης Εγγλέζος, Αθανάσιος Κάλφας¹, Χρήστος Καρναβέζος, Δημήτρης Κουλιάδης, Μάγδα Κυριάκου, Εμορφύλη Παντελιάδου¹, Βασίλης Σούλης¹, Σοφία Σπυροπούλου¹, Ελένη-Εύα Τουμπακάρη¹, Παναγιώτης Χατζημήτρος¹, Κυριάκος Ψαρουδάκης¹
(ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.)

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστεί το έργο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ.Α. στην Αρχαία Ολυμπία στο πλαίσιο του Ε.Π. «Αναγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα – Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013» στον τομέα της προστασίας και της ανάδειξης αρχαίων μνημείων, το οποίο ξεκίνησε με τη σύνταξη της μελέτης ωρίμανσης το 2012 από κοινού με στελέχη της τότε Ζ' Ε.Π.Κ.Α., η οποία και υποστήριξε καθόλη την διάρκεια του έργου την αρχαιολογική έρευνα και τεκμηρίωση. Ειδικότερα, θα παρουσιαστούν οι μελέτες και τα έργα για την εξασφάλιση του αναλήμματος των θησαυρών του Κρονίου Λόφου και των πρानών του ιερού της Δήμητρας Χαμύνης και για την προστασία και ανάδειξη του εν λόγω ιερού. Στο πλαίσιο του έργου αποκάλυψης και ανάδειξης του Γυμνασίου και χωροθέτησης νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, θα παρουσιαστεί η συμβολή της Υπηρεσίας στη μελέτη αντιστήριξης και διαμόρφωσης των πρानών της ανασκαφής του Γυμνασίου και στο έργο της διαμόρφωσης της νέας εισόδου και διαδρομής επισκεπτών.

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν κατ' αρχάς οι βασικές αρχές αρχιτεκτονικού και δομοστατικού σχεδιασμού που ακολουθήθηκαν και ακολούθως η εξειδίκευσή τους στις μελέτες που συντάχθηκαν ανά επιμέρους περιοχή και που αποτέλεσαν τη βάση για την υλοποίηση των αντίστοιχων έργων.

Στο έργο «Προστασία και Ανάδειξη του Ιερού της Δήμητρας Χαμύνης Αρχαίας Ολυμπίας», το φυσικό αντικείμενο του έργου περιέλαβε την κατασκευή τοιχίου αντιστήριξης στο βόρειο τμήμα του ιερού, εδραζόμενο σε φρεατοπασσάλους, την καθαίρεση του υφιστάμενου δικτύου αποχέτευσης όμβριων υδάτων, την κατασκευή περιμετρικών τοιχίων αντιστήριξης μικρού ύψους για την προστασία των αρχαιοτήτων, την κατασκευή στραγγιστηρίων και δικτύου απορροής των ομβρίων υδάτων, την κατασκευή διαδρόμων για την επίσκεψη των αρχαιοτήτων και χώρων στάσης των επισκεπτών και, τέλος, τη δημιουργία δικτύου ηλεκτροφωτισμού.

Αντίστοιχα στο έργο «Εξασφάλιση του αναλήμματος των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου στην αρχαία Ολυμπία», το φυσικό αντικείμενο του έργου περιελάμβανε εργασίες ενίσχυσης της υπάρχουσας προσωρινής μεταλλικής αντιστήριξης του αναλήμματος, τμηματικής εκσκαφής υπό την μορφή ντουλαπιών ανάντη του τοίχου, τοποθέτηση συρματοκιβωτίων για την αντιστήριξη του πρανού κατά την φάση υλοποίησης, κατασκευή διαφράγματος πασσάλων για την σταθεροποίηση του ανάντη πρανού εναντι ολισθητικών φαινομένων, κατασκευή επιφανειακού δικτύου αποστράγγισης πίσω από τον κεφαλόδεσμο και διαμόρφωση και τελική αποκατάσταση των πρανών με επικάλυψη με ενδημικά φυτά.

Τέλος, στο έργο «Διαμόρφωση νέας εισόδου και διαδρομής επισκεπτών στην Αρχαία Ολυμπία», το φυσικό αντικείμενο του έργου περιέλαβε εργασίες διαμόρφωσης της νέας εισόδου και διαδρομής επισκεπτών τόσο εκτός όσο και εντός

του αρχαιολογικού χώρου. Στο τμήμα που αφορά την περιοχή εκτός του αρχαιολογικού χώρου κατασκευάστηκε η διαδρομή προσέλευσης των επισκεπτών μέχρι την πύλη ελέγχου των εισιτηρίων. Στο τμήμα που αφορά την περιοχή εντός του αρχαιολογικού χώρου κατασκευάστηκε στεγασμένη πύλη ελέγχου, χώρος επανασυγκέντρωσης των επισκεπτών και η σύνδεσή του με νέο διάδρομο μέχρι την ήδη υφιστάμενη διαδρομή.

Το έργο της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων στην Πελοπόννησο

Αγγελική Σίμωσι

(Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων)

Η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων είναι Ειδική Περιφερειακή Υπηρεσία με αρμοδιότητα σε όλη την επικράτεια. Στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα που καταρτίζεται ετησίως η Ε.Ε.Α. συμπεριλαμβάνει και την ανάδειξη και προβολή των μνημείων αρμοδιότητάς της στην Πελοπόννησο.

Στον Νομό Μεσσηνίας, τα τρία μουσεία και οι εκθέσεις της Ε.Ε.Α. στο Νικόαστρο και στο λιμάνι της Πύλου έχουν από το έτος της λειτουργίας τους μεγάλη επισκεψιμότητα. Επίσης, ερευνήθηκε και ανασκάφθηκε ο προϊστορικός οικισμός της Μεθώνης και προωθήθηκαν οι διαδικασίες για την ίδρυση και λειτουργία των Επισκέψιμων Εναλίων Αρχαιολογικών Χώρων (Ε.Ε.Α.Χ.) στα ναυάγια των κιόνων και των σαρκοφάγων στη Μεθώνη και στο Irene Serenate στην Πύλο. Στην Κορώνη, η Ε.Ε.Α. ερεύνησε το θαλάσσιο χώρο μπροστά από το Κάστρο στο πλαίσιο της στήριξής του και επέπτευσε καθόλο το χρονικό διάστημα συμβάλλοντας αποτελεσματικά στις εργασίες αναστήλωσης.

Στον Νομό Λακωνίας ερευνήθηκε ο προϊστορικός οικισμός στο Παυλοπέτρι, ο οποίος λόγω της σημαντικότητάς του, πρόκειται επίσης να γίνει Επισκέψιμος Ενάλιος Αρχαιολογικός Χώρος (Ε.Ε.Α.Χ.).

Στον Νομό Αχαΐας διενεργείται εδώ και δέκα χρόνια, σε συνεργασία με το Φινλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών, υποβρύχια έρευνα στο μεσαιωνικό λιμάνι της Γλαρέντζας, όπου και ο αρχαίος λιμάν της Κυλλήνης.

Στον Νομό Αργολίδας συνεχίζεται από το 2014 η υποβρύχια έρευνα στον καταποντισμένο προϊστορικό οικισμό «Λαμπαγιαννά» πλησίον του σπηλαίου Φράγγχι σε συνεργασία με την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή. Στην Παλαιά Επίδαυρο έγινε η πρώτη προσπάθεια ανάδειξης του κηρυγμένου Ενάλιου Αρχαιολογικού Χώρου, όπου ο αρχαίος λιμάν και η βυθισμένη ρωμαϊκή έπαυλις. Πέραν των κινηματογραφήσεων για τη σειρά *My Greek Odyssey* από Αυστραλούς κινηματογραφιστές, κινηματογράφιση έγινε και από την κινεζική Xingua Production, ενώ πρόσφατα πραγματοποιήθηκε από το Τμήμα Συντήρησης του Πανεπιστημίου της Ρώμης *in situ* συντήρηση στη ρωμαϊκή έπαυλη. Ο χώρος προτείνεται να γίνει Επισκέψιμος Ενάλιος Αρχαιολογικός Χώρος (Ε.Ε.Α.Χ.). Στη Λέρνα εντοπίστηκε και καταγράφηκε βυθισμένος οικισμός, του οποίου ακόμη αγνοείται η χρονολόγηση.

Στον Νομό Κορινθίας, στο Λέχαιο, η Εφορεία συνεχίζει για τέταρτη χρονιά τη συνεργασία με το Δανέζικο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Αθήνας αποκαλύπτοντας τους δύο τεχνητούς λιμένες, τον εξωτερικό και τον εσωτερικό.

Επίσης, θα πρέπει να τονιστεί η συμμετοχή της Ε.Ε.Α. σε όλες τις εκδηλώσεις του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, όπως στις Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές, στην Πανσέληνο, στις Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που λαμβάνουν χώρα στα μουσεία μας στην Πύλο με μεγάλη επισκεψιμότητα.

Αποκαλύπτοντας και αναδεικνύοντας μια γειτονιά της Άνω Πόλης Μονεμβασίας

Παναγιώτα Σκάγκου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Το έργο με τίτλο «Ανάδειξη περιοχής ναού Αγίας Σοφίας και κεντρικής πύλης στην Άνω Πόλη Μονεμβασίας» υλοποιήθηκε με αυτεπιστασία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα».

Οι συστηματικές ανασκαφικές διερευνήσεις και καθαρισμοί αποκάλυψαν πλήρως το κτηριακό συγκρότημα της πύλης με τον δίκλιτο ανώνυμο ναό, δύο οικίες με τα προσκτίσματά τους και τμήμα του αρχικού οδικού δικτύου της πόλης, το οποίο συνδέει την πύλη με το λαμπρότερο βυζαντινό μνημείο της Μονεμβασίας, τον ναό της Αγίας Σοφίας ή Παναγίας Οδηγήτριας. Εκατέρωθεν των δρόμων ήρθαν στο φως περιγράμματα οικιών, κλίμακες για την πρόσβαση στους ορόφους τους και εστίες από τους αύλειους ή βοηθητικούς χώρους τους. Από την έρευνα προέκυψαν σημαντικές πληροφορίες για την αρχική μορφή των κτηρίων, την οικοδομική ιστορία τους, τις χρήσεις και τις λειτουργίες των επιμέρους χώρων τους.

Ακολούθως, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες στερεωτικές εργασίες στα μνημεία με πρωταρχικούς στόχους την επίλυση των δομοστατικών και οικοδομικών προβλημάτων τους, τη διατήρηση της σωζόμενης μορφής τους και όλων των οικοδομικών φάσεων. Η πύλη αναδείχθηκε σε χώρο υποδοχής και ενημέρωσης των επισκεπτών και το ορθογώνιο κτίσμα στη β' στάθμη της οργανώθηκε σε χώρο μελέτης του αρχαιολογικού υλικού.

Οι εργασίες αυτές συνιστούν μέρος ενός ευρύτερου διαχειριστικού προγράμματος για την ανάδειξη της Άνω Πόλης σε έναν οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο, που θα συνυπάρχει με το «ζωντανό» οικισμό της Κάτω Πόλης, καθιστώντας την περιήγηση στην καστροπολιτεία μια μοναδική εκπαιδευτική και ψυχαγωγική εμπειρία.

Πρόταση διαχείρισης-ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Λυκόσουρας Αρκαδίας

Παναγιώτα Σκιαδοπούλου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αθηνών)

Η ανακοίνωση αφορά στην παρουσίαση πρότασης διαχείρισης-ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Λυκόσουρας Αρκαδίας. Το εν λόγω θέμα υπήρξε αντικείμενο της Διπλωματικής Εργασίας που εκπόνησα στο πλαίσιο του Διατμηματικού

Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διαχείριση Μνημείων: Αρχαιολογία, Πόλη και Αρχιτεκτονική» με επιβλέπουσα Καθηγήτρια την κ. Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά.

Πρόκειται για έναν αρχαιολογικό χώρο με αρκετές ιδιαιτερότητες, οι οποίες απορρέουν αφενός από τον ιδιόμορφο μνημειακό του χαρακτήρα και αφετέρου από το φυσικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται. Ως προς το πρώτο σκέλος, τη μνημειακότητα του χώρου, καθοριστικό παράγοντα αποτελεί το δίπολο πόλη-ιερό, με το ειδικό βάρος που προσδίδεται τόσο από τους αρχέγονους μύθους περί καταγωγής των Αρκάδων και την κυρίαρχη θέση που κατέχει σε αυτούς η αρχαία πόλη της Λυκόσουρας, όσο και από τη μοναδικότητα της λατρευόμενης αρκαδικής θεότητας, της Δέσποινας, η οποία συνδέεται επίσης με πανάρχαιες αρκαδικές λατρείες και τελετουργίες. Το δεύτερο σκέλος, αυτό του φυσικού περιβάλλοντος, είναι εξίσου σημαντικό, καθώς η περιοχή εντάσσεται στον ευρύτερο χώρο του Λυκαίου όρους, του ιερού βουνού των Αρκάδων, που εκτός από τη μοναδική μνημειακή αξία που επίσης φέρει, αποτελεί ταυτόχρονα ένα τοπίο αδιαμφισβήτητου περιβαλλοντικού και οικολογικού πλούτου, το οποίο, έχοντας παραμείνει σε αρκετά μεγάλο ποσοστό αλώβητο δια μέσου των αιώνων, συνιστά πολύτιμη παρακαταθήκη για το μέλλον.

Μέσα από την παρούσα πρόταση, επιχειρείται η καταγραφή, προβολή και ανάπτυξη, κατ' αρχάς, των βασικών παραμέτρων, ιδιαιτεροτήτων και αναγκών που διέπουν τον εν θέματι αρχαιολογικό χώρο και, στη συνέχεια, η κατάθεση συγκεκριμένων προτάσεων που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην πληρέστερη χωροταξική διευθέτηση, την επίλυση λειτουργικών και διαχειριστικών προβλημάτων και τη δημιουργία νέων δεδομένων έρευνας, προβολής, ανάδειξης και αλληλεπίδρασης με το ευρύτερο μνημειακό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Κατάλοιπα προϊστορικού οικισμού στη θέση «Άγιος Κωνσταντίνος» στο Στάδιο Τεγέας

Γαρυφαλλιά Σμέρου

(Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου/ Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας)

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της ανασκαφής που πραγματοποιήθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας (πρώην ΛΘ' ΕΠΚΑ) το 2007-8 στον Άγιο Κωνσταντίνο στο Στάδιο Τεγέας ύστερα από αίτημα του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου Τεγέας για ανέγερση οικήματος πολλαπλών χρήσεων νοτιοανατολικά της εκκλησίας. Από την έρευνα αυτή ήρθαν στο φως κατάλοιπα οικισμού με συνεχή κατοίκηση από την πρωτοελλαδική έως την υστεροελλαδική περίοδο, με τις κύριες φάσεις κατοίκησης να χρονολογούνται στην πρωτοελλαδική και μεσοελλαδική περίοδο. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε ορθογώνιο κτήριο διμερούς διάταξης και πληθώρα κεραμικής πρωτοελλαδικής, μεσοελλαδικής και υστεροελλαδικής περιόδου.

Ο Άγιος Κωνσταντίνος βρίσκεται σε χαμηλό ύψωμα ανατολικά του χωριού Στάδιο, στο κέντρο σχεδόν της Τεγεατικής πεδιάδας. Γύρω του υπάρχουν άλλες μικρότερες προϊστορικές θέσεις, ενώ ο μεγάλος νεολιθικός οικισμός στα Αγιωργίτικα απέχει περίπου 6 χλμ. βορειοανατολικά. Πρόκειται για γνωστή προϊστορική θέση, αφού το 1963-4 ο R. Howell στην επιφανειακή του έρευνα συνέλεξε άφθονη κεραμική

πρωτοελλαδικής και μεσοελλαδικής περιόδου και απολεπίσματα οψιανού σε ακτίνα 100 μ. γύρω από την εκκλησία. Το 2000 ο Θ. Σπυρόπουλος ανέφερε ότι στο λόφο του Αγίου Κωνσταντίνου υπάρχουν λείψανα οικισμού και κοντά στο Σαρανταπόταμο μυκηναϊκοί τάφοι. Η Ελ. Σαλαβούρα πραγματοποίησε αυτοψία στον χώρο το 2006, περιέγραψε τμήμα τοίχου που είχε εντοπιστεί στις δοκιμαστικές τομές που είχαν προηγηθεί της ανασκαφής και χρονολόγησε την κεραμική που εντόπισε στον τοίχο στην υστεροελλαδική περίοδο.

Η ανακοίνωση εστιάζει στην χρονολόγηση των φάσεων κατοίκησης της θέσης επί τη βάση της κεραμικής. Σκοπός είναι να κατανοήσουμε το μέγεθος του οικισμού, τη σημασία του και τον ρόλο που έπαιξε διαχρονικά στην εύφορη πεδιάδα της Τεγεάτιδας σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού.

Ανασκαφή στην Αγορά του Ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο (2008-2009)

Μαρία Σοφικίτου
(Σωματείο «Διάζωμα»)

Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζονται τα πορίσματα των ανασκαφικών εργασιών, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 2008-2009 στην Αγορά του Ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο από την ομιλούσα και τον Διευθυντή των Ανασκαφών Επιδαύρου Καθηγητή Βασίλη Λαμπρινουδάκη.

Η Αγορά του Ιερού του Ασκληπιού ήταν ένα επίμηκες ορθογώνιο κτίριο, το οποίο είχε τη μορφή ανοιχτής προς τα ανατολικά στοάς. Βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της πεδιάδας του Ασκληπιείου, στα βορειοδυτικά του Αρχαίου Σταδίου. Σήμερα δεν περιλαμβάνεται στον περιφραγμένο αρχαιολογικό χώρο και διασχίζεται κάθετα από τη σύγχρονη εθνική οδό προς αυτόν. Τα λείψανα της Αγοράς είχε αποκαλύψει ο πρώτος ανασκαφέας του ιερού Παναγής Καββαδίας, ταυτίζοντάς τα, όμως, λανθασμένα ως ιππόδρομο.

Οι εργασίες των ετών 2008-2009 απέβλεψαν κυρίως στην μετανασκαφή και μελέτη τετράγωνου κτίσματος, το οποίο βρίσκεται στο βορειοανατολικό πέρας της αγοράς. Λείψανα του κτιρίου ήταν εν μέρει ορατά. Αποκαλύφθηκε πλήρως η πώρινη θεμελίωσή του, ελάχιστο όμως υλικό εντοπίστηκε από την ανωδομή του.

Στο κτίριο εντοπίστηκαν δύο φάσεις χρήσης του: Η πρώτη φάση τοποθετείται στους ελληνιστικούς χρόνους, ενώ η δεύτερη χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Το οικοδόμημα ερμηνεύεται ως το πρότυπο της Αγοράς.

Την ίδια περίοδο ερευνήθηκε μερικώς το βόρειο πέρας της αγοράς, καθώς και νυμφαίο-εξέδρα που συνδέεται με αυτήν.

Ο ρόλος του ανδρώνα στην κλασική οικία της Σικυώνας

*Ζωή Σπυράντη, Αθανάσιος Τσιόγκας
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)*

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η σύντομη παρουσίαση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων της κλασικής πόλης της Σικυώνας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους ανδρώνες, τους χώρους, δηλαδή, των οικιακών συμποσίων, καθώς και στο βασικότερο χαρακτηριστικό γνώρισμά τους, τα βοτσαλωτά ψηφιδωτά δάπεδα. Τα εν λόγω οικιστικά κατάλοιπα, χρονολογούμενα στον 5ο και 4ο αι. π.Χ., εντοπίστηκαν κατά την περίοδο 2008-2017 στη σύγχρονη περιοχή του Κιάτου, κατά τη διεξαγωγή των σωστικών ανασκαφών στο πλαίσιο του έργου «Ολυμπία Οδός». Στα προς μελέτη αντικείμενα θα προστεθούν και τα ψηφιδωτά δάπεδα που είχαν εντοπιστεί κατά τη διάρκεια του 20ου αι. σε μικρής κλίμακας σωστικές ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή και εκτίθενται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Σικυώνας. Επιπροσθέτως, η συγκεκριμένη μελέτη αποκτά βαρύτητα, καθώς πραγματεύεται τμήματα της οικιστικής αρχιτεκτονικής μιας εποχής κατά την οποία παρέμενε –μέχρι πρόσφατα– άγνωστη η θέση του οικιστικού ιστού της πόλης.

Η προσέγγιση της έρευνας του ανδρώνα ως στοιχείου της οικιστικής αρχιτεκτονικής, όπως και του ρόλου του στον καθημερινό –και κατ' επέκταση πολιτικό– βίο των ανθρώπων κατά την κλασική περίοδο θα συμβάλει στη μελέτη τόσο της εξελικτικής πορείας του ανδρώνα μέχρι να αποκτήσει τη συγκεκριμένη αρχιτεκτονική μορφή όσο και των χαρακτηριστικών γι' αυτόν στοιχείων, αποδίδοντας στο συγκεκριμένο δωμάτιο ιδιαίτερο διακοσμητικό πλούτο και ανάγοντάς το στο περισσότερο εξέχον δωμάτιο της οικίας. Βασικό αντικείμενο της εργασίας θα αποτελέσει, επιπροσθέτως, και η παρουσίαση των ψηφιδωτών δαπέδων, της τεχνικής κατασκευής τους, των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων τους, της ποικιλίας στη θεματολογία τους, της χρηστικότητάς τους, των κοινωνικών παραμέτρων, όπως π.χ. της κοινωνικής θέσης των κατοίκων κ.ά.

Μέσω της συγκριτικής μελέτης με άλλα γνωστά παράλληλα του ελλαδικού χώρου, θα καταστεί δυνατός ο προσδιορισμός της έκτασης της τεχνικής του βοτσαλωτού ψηφιδωτού δαπέδου γεωγραφικά, καθώς και ο βαθμός αμοιβαίων επιρροών. Τέλος, καθώς τα χαρακτηριστικά δείγματα είναι πλέον πολλαπλάσια σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν, η σημασία της έρευνας έγκειται τόσο στην περαιτέρω διερεύνηση της ενδεχομένης ύπαρξης τοπικού εργαστηρίου ψηφοθετών, όσο και στην πρωτοπορία της Σικυώνας σε αυτήν την τεχνική, εξετάζοντας παράλληλα και τον ρόλο της ως πρωτοπόρου των τεχνών, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές.

Μια άγνωστη έμμετρη μεσοβυζαντινή επιγραφή από την Τρύπη Ταυγέτου

*Χρήστος Σταυράκος¹, Ευαγγελία Πάντου²
(¹Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ²Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)*

Κεντρικό σημείο της ανακοίνωσης είναι μια μέχρι τώρα αδημοσίευτη έμμετρη επιγραφή, η οποία φιλοτεχνήθηκε πάνω στη μαρμάρινη Αγία Τράπεζα στο Ιερό Βήμα

του ναΐσκου του Άη Γιαννάκη στην Τρύπη Ταυγέτου. Η επιγραφή χρονολογείται στη μέση βυζαντινή περίοδο. Στην ανακοίνωση θα παρουσιάσουμε την επιγραφή, θα τεκμηριώσουμε τη χρονολόγηση, θα προσπαθήσουμε να ανασυστήσουμε το τμήμα της που δεν είναι προσβάσιμο προς ανάγνωση και θα την ερμηνεύσουμε μέσα στο ευρύτερο λογοτεχνικό, ιστορικό και αρχαιολογικό πλαίσιο της μεσοβυζαντινής Λακεδαίμονος.

Επαναπροσδιορισμός του επιδημιολογικού προφίλ της προϊστορικής Ελλάδος: νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη μελέτη αρχαίου οστού

Ελένη Στραβοπόδη

(Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας)

Τις τελευταίες δεκαετίες νέα δεδομένα στην εξέλιξη βιοπολιτισμικών και περιβαλλοντικών φαινομένων κατά το Ολόκαινο έχουν οριοθετήσει την εντατικοποίηση της έρευνας σε νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ερμηνευτικά σχήματα.

Η παραδοσιακή θεωρία που υποστηρίζει ότι το Ολόκαινο χαρακτηρίζεται από γενικευμένη κλιματική ομοιομορφία έχει πλέον καταρριφθεί με παλυνολογικά, παλαιοκλιματολογικά και γεωμορφολογικά δεδομένα να τεκμηριώνουν την τοπική ποικιλομορφία και τις μικροκλιματικές αποκλίσεις κατά το Ολόκαινο. Ένα ευρύ φάσμα ερευνών τεκμηριώνει την αντιστοιχία αυτών των φαινομένων με αλλαγές στη χρήση γης από τις τοπικές κοινωνικές ομάδες, σε πρότυπα εγκαταστάσεων, μεταναστευτικά κύματα και στη διαχείριση του περιβάλλοντος. Ως αξιωματική παραδοχή από την αρχαιολογική θεωρία, στο μεγαλύτερο τμήμα του Ολόκαινου, η μετάβαση από τη Μεσολιθική στη Νεολιθική περίοδο και τη Χαλκοκρατία και πώς εκφράζεται σε βιοπολιτισμικά δεδομένα αποτελεί θερμό πεδίο έρευνας.

Σε συνάρτηση με το σχήμα αυτό, η παραδοσιακή θεωρία που υποστηρίζει την υποβάθμιση της υγείας στους νεολιθικούς και μετά-νεολιθικούς γεωργούς, λόγω έντονων κοινωνικο-οικονομικών και δημογραφικών αλλαγών, επανεξετάζεται από μία σειρά ερευνητών με εισήγηση νέων εξορθολογημένων θεωριών και ανάγκη για *μετατόπιση παραδείγματος*.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της δυναμικής στη διεθνή έρευνα εξελίχθηκε ένα ερευνητικό πρόγραμμα μελέτης προϊστορικών ανθρωπολογικών συλλογών του ελλαδικού χώρου με σκοπό την επαναξιολόγηση του παλαιο-επιδημιολογικού μοντέλου και της βιογεωγραφίας των νοσημάτων στην προϊστορική Ελλάδα, εφαρμόζοντας νέες αναλυτικές μεθόδους που στοχεύουν, ως πρώτο επίπεδο, σε αξιόπιστη διαφορική διάγνωση και δόμηση βάσης δεδομένων νοσολογικών ομάδων αρχαίου οστού και, ως δεύτερο στάδιο, στην αποτύπωση του βιοαρχαιολογικού προφίλ των προϊστορικών κοινωνιών στον ελλαδικό χώρο.

Η παρούσα εργασία εξετάζει ως πιλοτικά δείγματα τα ανθρωπολογικά ευρήματα από τα σπήλαια Λίμνη Βουλιαγμένης στην Περαχώρα Κορινθίας και Λιμνών στα Καστριά Αχαΐας, εποχής Χαλκού, και από τα σπήλαια Α και Β Κουβελείκη στο Γεράκι Λακωνίας, νεολιθικής περιόδου.

Ως βασικοί δείκτες στρεσογόνων μεταβλητών στη σύγχρονη παλαιοπαθολογική έρευνα προϊστορικών πληθυσμών επιλέχθηκαν η πορώδης υπερόστωση και τα *cribra orbitalia*, με συνανήκοντα κλινικά ευρήματα. Η πορώδης υπερόστωση μορφολογικά αναγνωρίζεται ως οστεόλυση με πορότητα, διαφόρου μορφολογίας και βαθμού σοβαρότητας, σε κρανιακές περιοχές και, κατά περίπτωση, με συννοδά παθολογικά στοιχεία στο μετακρανιακό σκελετό, με την ίδια κλινική εικόνα στο οφρυκτικό πέταλο, τα *cribra orbitalia*.

Η συγκρότηση της πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων. Τεκμήρια από τα ιερά του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού

Αλεξάνδρα Σφυρόερα

(Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Οι αρχαιολογικές έρευνες στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου τα τελευταία χρόνια (στο Κτήριο Ε, τον λεγόμενο βωμό του «Απόλλωνος» και την περιοχή αμέσως ανατολικά της Θόλου), συμπληρώνοντας την εικόνα παλαιότερων ανασκαφών στο γειτονικό ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα, επιβεβαιώνουν την πρώιμη έναρξη της λατρείας στα δύο ιερά στα μέσα του 8ου και στον πρώιμο 7ο π.Χ. αιώνα, αντίστοιχα. Από την άλλη, η ανάδειξη της λατρείας του Απόλλωνος Μαλεάτα και στη συνέχεια του Ασκληπιού ως επισήμων λατρειών της πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων έχει εμφαιτικά καταδειχθεί σε παλαιότερες μελέτες.

Με αφετηρία τα πιο πάνω πορίσματα, η παρούσα ανακοίνωση θα εξετάσει την πορεία συγκρότησης της πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων ως γεωγραφικής και πολιτικής οντότητας από την αρχή των ιστορικών χρόνων έως τον 4ο π.Χ. αιώνα, μέσα από τον έλεγχο των κριτηρίων χαρακτηρισμού ενός οικιστικού πυρήνα ως πόλεως, δηλαδή μέσω της συνεξέτασης πρώιμων αρχαιολογικών καταλοίπων της πόλεως και κυρίως των δύο ιερών, με έμφαση στις επιγραφές και τις γραμματειακές πηγές. Μεταξύ άλλων, θα αξιολογηθούν ενδείξεις όπως η κατασκευή τειχών και άλλων μεγάλων έργων της πόλεως (δημόσιου και θρησκευτικού χαρακτήρα), η οριοθέτηση της επικράτειάς της, η συμμετοχή σε ευρύτερου χαρακτήρα κοινά, η εμπλοκή σε πολεμικές συγκρούσεις και κυρίως ο χαρακτήρας των ανεγερθέντων επιγραφών στα δύο εμβληματικά ιερά της πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων.

Μυκηναϊκή Κόρινθος. Ο εντοπισμός και η έρευνα των προϊστορικών καταλοίπων στο πλαίσιο του έργου της Ολυμπίας Οδού

Βασίλης Τασίνος

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Η ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε στην Αρχαία Κόρινθο από το 2008 έως το 2016, στο πλαίσιο του δημόσιου έργου της διαπλάτυνσης της Εθνικής Οδού Κορίνθου-Πατρών (ΟΛΥΜΠΙΑ ΟΔΟΣ), αποκάλυψε νέα, ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία για την

προϊστορία και κυρίως για την έως τώρα αμφιλεγόμενη μυκηναϊκή περίοδο της πόλης-κράτους της Κορίνθου. Τα πρώτα ασφαλή συμπεράσματα που προκύπτουν από την προκαταρκτική έρευνα αλλάζουν πλέον τα δεδομένα και ανοίγουν νέους ορίζοντες για τη μελέτη της συγκεκριμένης περιόδου στην Αρχαία Κόρινθο.

Τα εκτεταμένα κατάλοιπα κτηρίων, εργαστηριακών χώρων, ταφών και κατασκευών που χρονολογούνται από τον 17ο έως και τις αρχές του 12ου αιώνα π.Χ., εντοπίστηκαν σε μήκος τουλάχιστον 500 μέτρων στις βόρειες υπώρειες των υψωμάτων της Λέρνας και του Ασκληπιείου (ανατολικά) και του Χελιωτόμυλου (δυτικά), προς τη μεριά του Κορινθιακού και σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο από αυτό στο οποίο αναπτύχθηκε η αρχαϊκή και κλασική πόλη-κράτος.

Τα τμήματα των κτηρίων που ανασκάφηκαν ανήκουν ως επί το πλείστον στην ώριμη υστεροελλαδική περίοδο (ΥΕ ΙΙΒ, 13ος αι. π.Χ.), αν και ερευνήθηκαν και κατάλοιπα κτηρίων της πρώιμης (ΥΕ Ι-ΙΙΑ), καθώς και της τελευταίας υστεροελλαδικής περιόδου (ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμη).

Τα κτήρια σε κάποιες περιπτώσεις σώζονται σε ιδιαίτερα καλή κατάσταση, δίνοντας επαρκή και σαφή στοιχεία σχετικά με την αρχιτεκτονική των απλών οικιών της εποχής στην Κόρινθο. Παράλληλα, στο εσωτερικό τους αποκαλύφθηκαν ευρήματα που μαρτυρούν πτυχές της καθημερινότητας των κατοίκων της μυκηναϊκής Κορίνθου, τις επαγγελματικές τους ασχολίες, τις διατροφικές τους συνήθειες κ.λπ. Ο οικισμός αναπτύσσεται στη βάση ενός πρώιμου ρυμοτομικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, με την κατασκευή οδών και ατραπών για την πρόσβαση και τη διέλευση μεταξύ πυκνά δομημένων τμημάτων και οχενών για την απορροή των υδάτων.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η αποκάλυψη μεταξύ του οικιστικού ιστού τμήματος ενός εκτεταμένου εργαστηρίου που ταυτίστηκε με την διαδικασία παραγωγής, επεξεργασίας και αποθήκευσης πηλού, συνολικού ερευνηθέντος εμβαδού περίπου 1.200 τ.μ. Η λειτουργία του εργαστηρίου αυτού, που προϋποθέτει φυσικά την ύπαρξη οργανωμένης διοίκησης κεντρικής ή τοπικής, αποτυπώνει τον αναβαθμισμένο ρόλο που είχε η Κόρινθος στα μυκηναϊκά χρόνια σε σχέση με άλλες σύγχρονες εγκαταστάσεις της ευρύτερης περιοχής, όπως π.χ. το Κοράκου, η Γωνιά, η Περδικαριά ή το Ντοράτι, κάτι που είχε αρχίσει να γίνεται αντιληπτό μετά την αποκάλυψη στην ίδια περιοχή θολωτού «βασιλικού» τάφου το 2006-2007.

Στο δυτικό άκρο του οικισμού, σε απόσταση 60 περίπου μέτρα ανατολικά του πρώιμου μυκηναϊκού θολωτού τάφου, ανασκάφηκε τμήμα οργανωμένου νεκροταφείου λακκοειδών, κάθετων λακκοειδών και υβριδικών τάφων της ύστερης Μεσοελλαδικής και πρώιμης Υστεροελλαδικής περιόδου με ενδιαφέροντα ευρήματα, που μαρτυρά την πρώιμη χρήση του χώρου για ταφές πριν από την κατασκευή του μνημειακού τάφου.

Ερμηνεύοντας το παρελθόν με εκπαιδευτικά προγράμματα στα αρχαιολογικά μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της Μεσσηνίας

Αικατερίνη Τζαμουράνη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Στην εισήγηση θα παρουσιαστούν οι τρόποι ερμηνείας που αξιοποιούνται στα εκπαιδευτικά προγράμματα στα αρχαιολογικά μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της Μεσσηνίας και προάγουν την ενεργητική και βιωματική μάθηση. Θα εξεταστεί πως τα εκθέματα και ο ίδιος ο μουσειακός ή αρχαιολογικός χώρος μπορούν και γίνονται ένα περιβάλλον για μάθηση και απόκτηση νέων εμπειριών για μαθητές και για άλλες ομάδες κοινού. Θα παρουσιαστούν παραδείγματα εκπαιδευτικών προγραμμάτων που αξιοποιούν τον χώρο του μουσείου ή του αρχαιολογικού χώρου μέσα από συγκεκριμένες θεματικές και εμπλέκουν τους μαθητές σε διαδικασία γνώριμης και ανακάλυψης της ζωής στα αρχαία χρόνια.

Στα εκπαιδευτικά προγράμματα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας οι συμμετέχοντες καθοδηγούνται στη συνάντηση της γνώσης με ευχαρίστηση και στη διαδικασία της απόκτησής της με νόημα. Αξιοποιούνται ανάλογα η συζήτηση, οι ερωτήσεις, η ανακάλυψη, ο καταϊγισμός ιδεών, η προσομοίωση, το παιχνίδι ρόλων, η αφήγηση παραμυθιών, αλλά και η εικαστική έκφραση.

Τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι αποτελούν σημείο αναφοράς στις εκπαιδευτικές επισκέψεις των σχολείων και άλλων ομάδων κοινού που αναζητούν σε αυτούς την ιστορική γνώση μέσα από τα ζωντανά τεκμήρια των εκθεμάτων ή των μνημείων. Η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων μπορεί και προσφέρει ουσιαστικά στην ερμηνεία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, αξιοποιώντας ειδικευμένο προσωπικό και σύγχρονα εκπαιδευτικά εργαλεία.

«Ήταν ένα μικρό καράβι...». Μουσειοσκευή και Οικογενειακός Σάκος για το Αρχαιολογικό Μουσείο Πύλου

Αικατερίνη Τζαμουράνη¹, Μαρία Κυλάφη¹, Νατάσα Γλαράκη

(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Στο πλαίσιο της Επανεκθέσεως του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε εκπαιδευτικό υλικό απευθυνόμενο σε μαθητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, καθώς και σε οικογένειες με παιδιά.

Η φορητή εκπαιδευτική μουσειοσκευή με τίτλο «Ήταν ένα μικρό καράβι...» δημιουργήθηκε με σκοπό να ταξιδεύει σε σχολεία της Μεσσηνίας, αλλά και σε κάθε άλλη περιοχή, για να προτείνει ένα ευχάριστο ταξίδι στα μυκηναϊκά και στα ελληνιστικά χρόνια στην Πυλία μέσα από εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου. Περιλαμβάνει υποστηρικτικό υλικό, όπως χάρτες, αντίγραφα εκθεμάτων, πρώτες ύλες κ.ά., καθώς και έντυπα με προτάσεις για εκπαιδευτικές δραστηριότητες με θέμα το θαλάσσιο εμπόριο και τα ίχνη των διαδρομών του από και προς την περιοχή της Πυλίας.

Η οικογένεια έχει τη δυνατότητα να κάνει την επίσκεψή της στο μουσείο πιο ευχάριστη και βιωματική με τη χρήση του οικογενειακού σάκου που φέρει τον ίδιο τίτλο με την μουσειοσκευή, πραγματοποιώντας μια ή περισσότερες από τις προτεινόμενες δραστηριότητες με θέμα το εμπόριο, τα ταξίδια, τη Γραμμική Β γραφή, τους σφραγιδολίθους και την κεραμική ανάλογα με την ηλικία και τα ενδιαφέροντα των παιδιών και το χρόνο που μπορεί να διαθέσει.

Το ρωμαϊκό υδραγωγείο στην κοιλάδα της Αρόης: κατασκευαστική ανάλυση, χαρακτηρισμός υπαρχόντων κονιαμάτων και σχεδιασμός και εφαρμογή ενεμάτων και κονιαμάτων επισκευής

Ελένη-Εύα Τουμπακάρη, Γεώργιος Λάγκας
(ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.)

Μετά την ανακήρυξη της Πάτρας σε ρωμαϊκή αποικία το 14 π.Χ., η πόλη εξελίχθηκε σε μεγάλο αστικό κέντρο. Για την αντιμετώπιση των αυξανόμενων αναγκών ύδρευσης της πόλης, στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. κατασκευάστηκε ένα σημαντικό τεχνικό έργο, ένα υδραγωγείο μήκους 6,5 χλμ., που ξεκινά από τις πηγές του ποταμού Διακονιάρη και καταλήγει στην αρχαία Ακρόπολη, απ' όπου με τη βοήθεια υπόγειων αγωγών διακλαδίζεται σε όλη την πόλη. Το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου βρίσκεται στην κοιλάδα της Αρόης, όπου σώζονται κατά χώραν 14 πεσσοί σε μήκος 110 μ. και διπλή καθ' ύψος τοξοστοιχία, που φτάνει τα 14 μ. Για το τμήμα αυτό συντάχθηκε μελέτη με τίτλο «Προστασία και αποκατάσταση Ρωμαϊκού Υδραγωγείου Πάτρας στην κοιλάδα της Αρόης – Α' φάση: μελέτη άμεσων σωστικών και μέτρων στερέωσης» (από τις Μ. Μεντζίνη και Ελ.-Ε. Τουμπακάρη). Στην εργασία παρουσιάζεται τμήμα της μελέτης αυτής. Αρχικά, περιγράφεται ο τρόπος δόμησης των πεσσών, αντηρίδων και τόξων του μνημείου και γίνεται αποτίμηση της κατάστασης διατήρησης του δομήματος. Από τη λεπτομερή παρατήρηση της μακροσκοπικής εικόνας και της υφής των κονιαμάτων δόμησης διαπιστώθηκε ότι υπάρχει μια βασική σύνθεση κονιάματος, η οποία χρησιμοποιήθηκε τόσο για την κατασκευή του περιβλήματος από οπτοπλινθοδομή όσο και για την κατασκευή του λιθοδέματος (στην περίπτωση αυτή με την προσθήκη μικρών αδρανών). Η άριστη κατάσταση διατήρησης του κονιάματος σε συνδυασμό με τη συμπαγή εικόνα, το χρώμα και τη σκληρότητα των δειγμάτων που ελήφθησαν για χαρακτηρισμό παραπέμπουν σε υδραυλικό κονίαμα και άρα στη χρήση συνδετικού υλικού από υδράσβεστο και φυσική ποζολάνη. Αφού υπενθυμιστούν τα βασικά πρωτόκολλα ανάλυσης ιστορικών κονιαμάτων, δίνεται το πρόγραμμα δοκιμών που πραγματοποιήθηκε για τον χαρακτηρισμό του ρωμαϊκού κονιάματος και σχολιάζονται τα βασικά αποτελέσματα. Για τον σχεδιασμό των υλικών επισκευής ελήφθησαν υπόψιν τόσο οι απαιτήσεις που προέκυψαν από την μελέτη των μέτρων στερέωσης του φορέα όσο και τα αποτελέσματα της μελέτης χαρακτηρισμού των κονιαμάτων. Από τη μελέτη στερέωσης προέκυψε η ανάγκη σχεδιασμού ενεμάτων για την πλήρωση βαθιών ρωγμών, καθώς και κονιαμάτων για τοπική εφαρμογή αρμολογημάτων. Από τη μελέτη χαρακτηρισμού προέκυψε ότι τα νέα υλικά θα πρέπει να αποτελούν παραλλαγές μιας σύνθεσης (βασισμένης στα υπάρχοντα κονιάματα), ώστε να μην διαταραχθεί η συνέχεια στην τυπολογία και στα

χαρακτηριστικά των υλικών του μνημείου. Ως σύνθεση βάσης χρησιμοποιήθηκε μια τριμερής σύνθεση, αποτελούμενη από υδράσβεστο, φυσική ποζολάνη και περιορισμένη ποσότητα λευκού τσιμέντου Portland, το οποίο προσδίδει αρχική αντοχή στο υλικό μέχρις ότου εξελιχθεί η ποζολανική αντίδραση. Έμφαση δόθηκε στον σχεδιασμό της κοκκομετρίας των νέων υλικών, ώστε να προσαρμόζεται στην υπάρχουσα. Στην εργασία δίνονται οι συνθέσεις που χρησιμοποιήθηκαν, τα βασικά χαρακτηριστικά τους, καθώς και το πρόγραμμα ελέγχου που εφαρμόστηκε κατά την εφαρμογή.

Κεραμικά εργαστήρια της Δύμης

Βασιλική Τσακνάκη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας)

Εργαστήρια παραγωγής κεραμικών στη Δύμη, 22 χιλιόμετρα δυτικά της Πάτρας, αποκαλύφθηκαν σταδιακά, κυρίως στο δυτικό τομέα της πόλης, με τη διενέργεια σωστικών ανασκαφών στο άκρο της κατοικημένης περιοχής και εντός της οχύρωσης. Οι υπόγειοι θάλαμοι των κλιβάνων, διανοιγμένοι σε σταθερό στρώμα αργίλου, συχνά εμφανίζουν αλλεπάλληλες προσθήκες, μετατροπές και επεκτάσεις που αποδεικνύουν μαζική παραγωγή και τεχνογνωσία. Η διατήρηση του χαρακτήρα της εγκατάστασης και η συνεχής λειτουργία των εργαστηρίων από τους ελληνιστικούς χρόνους μέχρι τα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. συνηγορούν στην ταύτιση της χρήσης συγκεκριμένου χώρου από τεχνίτες κεραμείς. Τα σφραγίσματα του Μοσχίωνα και του Διηγύριου, που διασώθηκαν στα εργαστήρια, επιτρέπουν την ταύτισή τους. Ονόματα κεραμίων έχουν διασωθεί και σε θραύσματα κεραμίδων που προέρχονται από τα στρώματα καταστροφής της στέγης του πλίνθινου τείχους της πόλης ως τεκμήριο για μαζικές κρατικές παραγγελίες. Παράλληλα, οι κλίβανοι που διαπιστώθηκαν σποραδικά δίπλα σε οικιστικά κατάλοιπα μαρτυρούν την ενασχόληση και εξοικείωση των κατοίκων, καθώς και τη δυναμικότητα της πόλης στον τομέα της βιοτεχνικής παραγωγής κεραμικών αντικειμένων. Η τοπική κεραμική καλύπτει πολλά είδη αγγείων σε ποικιλία τύπων. Διαπιστώθηκε επιρροή της ηλιακής κεραμικής στην τοπική παραγωγή, καθώς και επιδράσεις, εμπορικές σχέσεις και συναλλαγές με τα μεγάλα κέντρα της εποχής.

Οι Κούροι της Τενέας και η αρχαϊκή ιστορία της Κορίνθου

Άρης Γεώργιος Τσαραβόπουλος

(Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία)

Εξετάζονται οι συνθήκες εύρεσης και ο «ενταφιασμός» των τριών Κούρων που βρέθηκαν στην Τενέα, του ενός που από το 1846 έχει εκπατρίστεί στο Μόναχο και των δύο άλλων που λίγα χρόνια πριν μόλις σώθηκαν από τους αρχαιοκαπήλους. Η σύγκριση με τον «ενταφιασμό» των Αττικών επιτυμβίων Κούρων και Κορών επιτρέπει

την σύνδεση της τύχης των Κούρων της Τενέας με ιστορικά γεγονότα της αρχαϊκής Κορίνθου το δεύτερο ήμισυ του βου αι. π.Χ.

Πρωτοελλαδικός κεραμικός κλίβανος στη Σπάρτη

Γεώργιος Τσιαγγούρης

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Στο δυτικό-νοτιοδυτικό τμήμα της σύγχρονης πόλης της Σπάρτης έχουν έλθει στο φως κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90, τμήματα ενός εκτεταμένου οικισμού της Πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου. Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Π. Σταυρόπουλου, στη συμβολή των οδών Ι.Μ. Παντανάσσης και ΙΧ Μεραρχίας, στο Ο.Τ. 147, που ανασκάφηκε σε τρεις ανασκαφικές περιόδους (2007, 2008, 2010), εντοπίστηκαν, εκτός από οικοδομικά κατάλοιπα και μεγάλη ποσότητα κεραμικής, και τα λείψανα ενός κεραμικού κλιβάνου μέγιστων σωζόμενων διαστάσεων 1,60×1,60 μ. Ο κλίβανος έχει σχήμα ακανόνιστα κυκλικό και ήταν διώροφος. Συγκεκριμένα διατηρήθηκε τμήμα του θαλάμου καύσης, στο εσωτερικό του οποίου δημιουργούνται με τρία πλίνθινα τοιχάρια τέσσερις στενεπιμήκεις, ισοπλατείς σύριγγες, που καλύπτονταν από την εσχάρα. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του κλιβάνου δεν διαφοποιοούνται από τα αντίστοιχα των κλιβάνων του τέλους της μεσοχαλκής και της υστεροχαλκής περιόδου. Αποδεικνύεται έτσι ότι, ήδη από την Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδο, υπήρχε ένα υψηλό επίπεδο γνώσης και εξειδικευμένη εμπειρία τόσο ως προς τη στατική συμπεριφορά ενός διώροφου κλιβάνου όσο και ως προς την πυροτεχνολογία.

Αναλυτικές μέθοδοι για τη διερεύνηση της κατάστασης διατήρησης και τις επεμβάσεις συντήρησης σε ανασκαφικά ευρήματα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας

Αργυρώ Τσίγκρη, Ελένη Γεωργίου, Ευθυμία Θεοχάρη, Κυριακή Καρπαθιωτάκη, Καλλιόπη Νέζη, Αγγελική Κανδρή, Δήμητρα Μπαλάφα, Γεώργιος Καρβουντζής
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Στο πλαίσιο του έργου συντήρησης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας σε κινητά και ακίνητα μνημεία και στον τομέα της έρευνας πριν την επέμβαση, αναπτύχθηκαν διεπιστημονικές συνεργασίες με εξειδικευμένους επιστήμονες και ερευνητικά ινστιτούτα και εφαρμόστηκαν αναλυτικές τεχνικές για τη διερεύνηση και τεκμηρίωση της κατάστασης διατήρησής τους, τη συλλογή στοιχείων, την εφαρμογή μεθόδων προληπτικής συντήρησης και την επιλογή μεθόδου επέμβασης.

Εξειδικευμένες διερευνητικές μέθοδοι εφαρμόστηκαν σε περιπτώσεις μνημείων μείζονος σημασίας –όπως επιτύμβιο σύμπλεγμα αρχαϊκών δίδυμων κούρων από την Κλένια Κορινθίας, γεωμετρικό ξίφος με ξύλινη θήκη, κρανίο που φέρει επιχρυσωμένο χάλκινο διάδημα με κεραμικές επιχρυσωμένες χάντρες, χάλκινη ζώνη, δύο

αλαβάστρινες πυξίδες-, αλλά και σε ακίνητα μνημεία όπως τα δύο ρωμαϊκά ταφικά μνημεία από την Ολυμπία Οδό που μεταφέρθηκαν εντός του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Κορίνθου, τα δομικά στοιχεία του Θεάτρου Αρχαίας Σικυώνας κ.ά.

Ενδεικτικά αναφέρουμε:

Στους διδυμους κούρους εφαρμόστηκαν αναλυτικές τεχνικές για τον προσδιορισμό προέλευσης του μαρμάρου, τον χαρακτηρισμό των αποθέσεων με οπτική στερεομικροσκοπία, στοιχειακή και ποσοτική ανάλυση (SEM/EDX) και μέθοδοι εξέτασης/διερεύνησης μέσω εφαρμογών Laser.

Για το αρχαιολογικό κρανίο με χάλκινο διάδημα και κεραμικές χάντρες εφαρμόστηκαν οι τεχνικές της ακτινογραφίας (X-Rays) και της αξονικής τομογραφίας (Computed Tomography – CT) με σκοπό κυρίως τον προσδιορισμό της γεωμετρίας του διαδήματος. Μια τέτοια διαπίστωση καθοδήγησε και διευκόλυνε τις επεμβάσεις για την αφαίρεση των χωμάτων και την ασφαλή αποκάλυψη και ανάδειξη του διαδήματος. Επίσης, λήφθηκαν πληροφορίες, ιδιαίτερα από την αξονική τομογραφία, σχετικά με το περιεχόμενο εσωτερικά, τα σωζόμενα τμήματα του κρανίου και τα χαρακτηριστικά των οστών.

Στην περίπτωση του γεωμετρικού σιδερένιου ξίφους με ψευδόμορφη ξύλινη θήκη, στα πλαίσια της διερευνητικής συντήρησης και λόγω της κατάστασης διατήρησης και της σπανιότητας του ευρήματος, πραγματοποιήθηκε εξέταση με ψηφιακή ραδιογραφία, ψηφιακή μαγνητική και ανάλυση στο ηλεκτρονικό μικροσκόπιο σάρωσης.

Αναφορικά με τα δύο ρωμαϊκά ταφικά μνημεία, στα πλαίσια διερευνητικών μεθόδων αναγνώρισης, τιτλοδοτήθηκαν τα διαλυτά άλατα στην επιφάνεια των τοιχογραφιών και της λάρνακας του Ταφικού Μνημείου 313. Προσδιορίστηκε η δομή και σύσταση του δείγματος με τη μέθοδο της περιθλασιμετρίας ακτίνων Χ, ενώ διερευνήθηκε περαιτέρω η στοιχειακή σύσταση των κατακρημνισμένων κονιαμάτων του Ταφικού Μνημείου 536 με ηλεκτρονικό μικροσκόπιο σάρωσης (SEM).

Στα δομικά υλικά του θεάτρου Αρχαίας Σικυώνας εφαρμόστηκαν αναλυτικές μέθοδοι προσδιορισμού της σύστασης και της κατάστασης διατήρησής τους, αναγνώρισης και αναστολής των βιολογικών ρύπων και εργαστηριακές δοκιμές με στερεωτικά υλικά νανοτεχνολογίας.

Τα αποτελέσματα και συμπεράσματα των ερευνητικών εφαρμογών αξιοποιήθηκαν για την επιλογή της κατάλληλης μεθοδολογίας επέμβασης και προσέφεραν σημαντικότερες πληροφορίες για τα μη ορατά στοιχεία των αρχαίων ευρημάτων, που συντελούν τόσο στην ορθή διαχείρισή τους κατά τη συντήρηση όσο και στην αρχαιολογική μελέτη.

Συντήρηση κινητών και ακινήτων μνημείων στην Κορινθία. Συντηρητές εν δράση από το 2004 έως σήμερα

*Αργυρώ Τσίγκρη, Ελένη Γεωργίου, Ευφροσύνη Κούμπουλα, Βλάσιος Δεληστάθης,
Κλειώ Παπάζογλου, Μαρία Δημητρακοπούλου
(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)*

Το έργο της συντήρησης που επιτελείται στην Κορινθία, μέσω των δράσεων της Υπηρεσίας και των σημαντικότερων ευρημάτων που ήρθαν στο φως κατά τις σωστικές και συστηματικές ανασκαφές την τελευταία 15ετία (από τη σύσταση των πρώην ΛΖ' Ε.Π.Κ.Α. και 25ης Ε.Β.Α. και εν συνεχεία της ΕΦ.Α.ΚΟΡ.), περιλαμβάνει την προληπτική και συστηματική συντήρηση κινητών και ακινήτων μνημείων, την εκπόνηση μελετών για την προστασία, αποκατάσταση και ανάδειξή τους, καθώς και τη μέριμνα για την ορθή αποθήκευση ή έκθεσή τους. Το εύρος και η ποικιλομορφία των εργασιών συντήρησης καταδεικνύεται από το σύνολο των πεπραγμένων, αλλά και μέσω επιλεγμένων αντιπροσωπευτικών ανασκαφικών υποσυνόλων, που συντηρήθηκαν το διάστημα αυτό, με αφορμή σωστικές και συστηματικές ανασκαφές, τις νέες εκθέσεις και τις επανεκθέσεις στα μουσεία της Κορινθίας (Αρχαίας Σικυώνας 2000-2006, Αρχαίας Νεμέας 2000-2004, Ισθμίας 2004-2007 και Αρχαίας Κορίνθου 2014-2016) και τα μεγάλα τεχνικά έργα (ΕΡΓΟΣΕ και Ολυμπία Οδός).

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας στελεχώθηκε σταδιακά από το 2006 με δύο μόνιμους και πέντε αορίστου χρόνου συντηρητές, ενώ παράλληλα τα τελευταία χρόνια εργάζονται δεκατέσσερις συντηρητές μέσω των έργων Ε.Σ.Π.Α. Η δημιουργία νέων ευρύχωρων και κατάλληλα εξοπλισμένων εργαστηρίων συντήρησης (στην Αρχαία Κόρινθο, στο Λέχαιο και στην Αρχαία Σικυώνα) και ο εκσυγχρονισμός των παλιών εργαστηρίων των μουσείων, σε συνδυασμό με τον πλούτο των ευρημάτων της περιοχής, έδωσε τη δυνατότητα στους απασχολούμενους συντηρητές να αξιοποιήσουν τις δυνατότητές τους στο μέγιστο και να δραστηριοποιηθούν σε όλα τα επίπεδα του τομέα, που αφορά σε κινητά και ακίνητα μνημεία σε ολόκληρο το φάσμα των επεμβάσεων.

Η δραστηριότητα αυτή, εκτός από τις εργασίες συμβατικής συντήρησης, περιλαμβάνει εκπόνηση μελετών για τη συντήρηση επί μνημείων αλλά και σημαντικών κινητών ευρημάτων, κατά χώραν επεμβάσεις συντήρησης σε ιστάμενα μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους, προληπτικά μέτρα για την ασφαλή μεταφορά ευπαθών ευρημάτων στο εργαστήριο, σωστικές επεμβάσεις και απόσπαση αρχιτεκτονικών στοιχείων για την ασφαλή διατήρησή τους, καθώς και τη μέριμνα για την ορθή αποθήκευση ή/και έκθεση των αντικειμένων.

Στο επίπεδο της έρευνας, σε περιπτώσεις μνημείων μείζονος σημασίας με σημαντική καλλιτεχνική, αρχαιολογική και ιστορική αξία, αναπτύχθηκαν διεπιστημονικές συνεργασίες με εξειδικευμένα ερευνητικά ινστιτούτα και εφαρμόστηκαν αναλυτικές τεχνικές, φυσικοχημικές ή/και οπτικές μέθοδοι, για τη διερεύνηση των υποκείμενων στρωμάτων των μνημείων ή των αντικειμένων, τη συλλογή στοιχείων και την τεκμηρίωση της κατάστασης διατήρησής τους. Τα αποτελέσματα και συμπεράσματα των ερευνητικών εφαρμογών αξιοποιήθηκαν για την επιλογή της κατάλληλης μεθοδολογίας επέμβασης και προσέφεραν σημαντικότερες πληροφορίες για τα μη ορατά στοιχεία των αρχαίων ευρημάτων, που

συντελούν τόσο στην ορθή διαχείρισή τους κατά τη συντήρηση όσο και στην αρχαιολογική μελέτη.

Το επιτύμβιο σύνταγμα των κούρων από την Κλένια Κορινθίας και οι σαρκοφάγοι τους. Ανάταξη και μουσειακή ανάδειξη

Αργυρώ Τσίγκρη, Ευφροσύνη Κούμπουλα, Βλάσιος Δεληστάθης

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Τον Μάιο του 2010 κατασχέθηκαν στα χέρια αρχαιοκαπήλων δύο αρχαίοι κούροι, οι οποίοι είχαν βρεθεί στην Κλένια Κορινθίας. Στον αγρό ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα. Κατά τη διερεύνηση ήρθαν στο φως εκτεταμένο παρόδιο νεκροταφείο, το οποίο χρονολογείται μεταξύ 6ου και 4ου αι. π.Χ., τα ελλείποντα μέλη των αγαλμάτων και θραύσματα τους, καθώς και οι δύο πώρινες σαρκοφάγοι τους, τοποθετημένες σε κοινό όρυγμα σε περίοπτη θέση του νεκροταφείου. Μετά την κατάσχεση και τη φιλοξενία τους στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, οι κούροι παραδόθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου το 2011, προκειμένου να ενοποιηθούν με το ανασκαφικό τους σύνολο και να εκθεθούν.

Τη συντήρηση και τη μελέτη ανάδειξης των αγαλμάτων και των σαρκοφάγων τους ανέλαβαν οι συντάκτες συντηρητές. Κατά την προκαταρκτική φάση διερεύνησης των μεθόδων και υλικών ανάταξης και στήριξης των αγαλμάτων, εξετάστηκε διεξοδικά η κατάσταση διατήρησής τους και ο τρόπος στήριξης και έκθεσής τους.

Η πολυπλοκότητα των θραύσεων των δύο αγαλμάτων και η ιδιαιτερότητα των σημείων θραύσης οδήγησαν στην επιλογή συμβατικών μεθόδων συγκόλλησης, με πάστα λευκού τσιμέντου και ράβδους τιτανίου.

Οι σαρκοφάγοι των δύο κούρων ανατάχθηκαν εν ξηρώ, μετά την εκπόνηση σχετικής μελέτης, με την κατασκευή αντιολισθητική βάσης και περιμετρική στήριξη με κάθετους βραχίονες. Σύμφωνα με τη δεοντολογία της ελάχιστης επέμβασης και τον σεβασμό προς το αρχαίο υλικό, επιλέχθηκε η αποφυγή της ανάταξης των θραυσμάτων με χρήση μεταλλικών συνδέσμων, που προϋποθέτουν διάτρηση του πωρόλιθου, και η εξωτερική στήριξη τους με την κατασκευή λεπτών μεταλλικών πλαισίων. Οι απώλειες συμπληρώθηκαν με ασθενές κονίαμα που προσομοιάζει στον πωρόλιθο, από τον οποίο έχουν κατασκευαστεί οι λάρνακες.

Η μουσειακή ανάδειξη του επιτύμβιου συμπλέγματος και των δύο σαρκοφάγων ακολούθησε την αυθεντική θέση τους στο αρχαίο νεκροταφείο. Οι σαρκοφάγοι τοποθετήθηκαν σε όρυγμα του δαπέδου της αίθουσας του μουσείου, που κατασκευάστηκε ειδικά για την περίπτωση στις διαστάσεις του αυθεντικού κοινού ορύγματος ταφής. Το σκελετικό υλικό των ταφών ανατάχθηκε και τοποθετήθηκε στις λάρνακες ακριβώς όπως βρέθηκαν κατά την ανασκαφική έρευνα, σύμφωνα με τη σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση. Τα δε αγάλματα των δίδυμων κούρων τοποθετήθηκαν σε βάση με αντισεισμική προστασία μπροστά από τις δύο σαρκοφάγους τους, σε μια προσπάθεια προσομοίωσης της αρχικής τους θέσης ως επιτύμβια σήματα.

Αγάλματα, σαρκοφάγοι και ταφικό όρυγμα εκτίθενται με τα συνευρήματά τους σε μια απόδοση των πραγματικών συνθηκών της αρχαιότητας.

Παρόδιο νεκροταφείο στη Σικυώνα: τάφοι, ταφικά μνημεία και κτέρηση των νεκρών

Αθανάσιος Τσιόγκας¹, Φωτεινή Μπαλλά²

(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας, ²Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Η ανακοίνωση αφορά στην αποκάλυψη τμήματος παρόδιου νεκροταφείου της Σικυώνας με χρήση από την αρχαϊκή έως και την πρώιμη ρωμαϊκή εποχή: συνοπτική παρουσίαση της τυπολογίας των μεμονωμένων τάφων που χρονολογούνται από τον 6ο έως και τον 1ο αι. π.Χ. και τριών πειόσχημων ταφικών μνημείων της ελληνιστικής εποχής με ενταφιασμούς και της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου. Ο εντοπισμός του συγκεκριμένου νεκροταφείου και της παρακείμενης οδού συνέβαλαν στην ανάκτηση σημαντικών πληροφοριών σχετικά με την τοπογραφία της αρχαίας πόλης, σε συνδυασμό με τον πλούτο των ανασκαφικών δεδομένων που ήλθαν στο φως τις τελευταίες δεκαετίες στην περιοχή.

Οι ανασκαφικές περίοδοι στην πεδιάδα της Σικυώνας, όπου και η θέση της αρχαϊκής και κλασικής πόλης, παρουσιάζονται με κεντρικό άξονα την αποκάλυψη των τριών ταφικών μνημείων. Συγκεκριμένα:

α) Το 1966 εντοπίστηκε το πρώτο τμήμα του παρόδιου νεκροταφείου, με χρήση από την ελληνιστική έως και την πρώιμη ρωμαϊκή εποχή, με κύριο εύρημα ταφικό μνημείο με πρόσοψη στο Νότο. Αποκαλύφθηκαν 33 ταφές, εντός και πέριξ του ταφικού μνημείου και νοτίως αυτών ίχνη οδού που πιθανόν αποτελούσε κεντρική οδική αρτηρία της πόλης που οδηγούσε προς την παράκτια περιοχή.

β) Από το 1976 έως και το 1979 αποκαλύφθηκε προς ανατολάς τμήμα του ίδιου νεκροταφείου με χρήση από την αρχαϊκή έως και την πρώιμη ρωμαϊκή εποχή. Εκτός των 210 τάφων (κυρίως με μονές ταφές), βρέθηκε δεύτερο ταφικό μνημείο με μονές ταφές και ανακομιδές οστών που χρονολογούνται από τις αρχές του 2ου έως και τις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

γ) Το 2013, στο πλαίσιο του έργου «Ολυμπία Οδός», αποκαλύφθηκε νέο τμήμα της οδού, νότια της οποίας ορίζεται η οικιστική ζώνη της περιοχής κατά τον 6ο, 5ο και 4ο αι. π.Χ. Επίσης, αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου με τον περίβολό του. Εντός του νεκροταφείου ερευνήθηκαν μία ρωμαϊκή ταφή, 22 ελληνιστικοί τάφοι (συνέχεια εκείνων που αποκαλύφθηκαν το 1966 δυτικότερα) και τμήμα νεκροταφείου 14 υποκείμενων τάφων της κλασικής περιόδου (5ος αι. π.Χ.), που απέδωσαν πλούσια κτερίσματα.

δ) Το 2014, επίσης στο πλαίσιο του έργου «Ολυμπία Οδός», αποκαλύφθηκαν τμήματα της ίδιας αρχαίας οδού με αγωγούς και αναλήμματα και ερευνήθηκαν νέα τμήματα νεκροταφείου (αποκάλυψη και έρευνα επτά ελληνιστικών τάφων) εκατέρωθεν του μνημείου της πρώτης ανασκαφικής περιόδου, επιβεβαιώνοντας την αρχική εκτίμηση ότι πρόκειται για παρόδιο νεκροταφείο με συνεχή χρήση από τον 5ο ως και τον 1ο αι. π.Χ.

ε) Το 2017 αποκαλύφθηκε τρίτο ταφικό μνημείο, ανατολικά του ανασκαφέντος το 1966, με πλούσια κτερισμένες ταφές της ρωμαϊκής περιόδου και ανακομιδές λειψάνων παλαιότερων ταφών.

Ταφικά έθιμα στην Αρχαία Κόρινθο, 11ος-8ος αι. π.Χ.

Κυριακή Τσίρτση

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Η παρούσα ανακοίνωση έχει ως στόχο την παρουσίαση της μελέτης των δύο ταφικών συνόλων που ήρθαν στο φως στην Αρχαία Κόρινθο, στα πλαίσια του έργου «Ολυμπία Οδός» κατά τα έτη 2012 και 2015. Τα σύνολα αυτά τοποθετούνται, κυρίως, στους πρωτογεωμετρικούς και πρώιμους γεωμετρικούς χρόνους και συνίστανται από συνολικά είκοσι τάφους.

Το πρώτο ταφικό σύνολο (Χ.Θ.: 1+396) αποτελεί ένα αρκετά καλά οργανωμένο νεκροταφείο. Οι περισσότεροι τάφοι έχουν προσανατολισμό Β-Ν και είναι τοποθετημένοι εντός ορυγμάτων, τα οποία έχουν διανοιχθεί στο φυσικό ερυθρωπό σταθερό. Εντάσσονται στην κατηγορία των ενταφιασμών με εξαίρεση έναν τάφο στον οποίο παρατηρήθηκε καύση. Στην πλειονότητά τους οι τάφοι έφεραν κάλυψη. Οι τύποι των ταφών είναι δύο: κιβωτιόσχημος και λακκοειδής, με τον δεύτερο να επικρατεί. Στα κτερίσματα συμπεριλαμβάνονται πήλινα αγγεία (οινοχόες, αρύβαλλοι), χάλκινα κοσμήματα (δακτυλίδια, περόνες) και ένα περιδέραιο φαγεντιανής. Οι τάφοι του δεύτερου ταφικού συνόλου (Χ.Θ.: 0+990-0+940) είναι τοποθετημένοι εντός αβαθών ορυγμάτων που έχουν λαξευθεί στον φυσικό μαλακό βράχο. Ο προσανατολισμός τους είναι στον άξονα Β-Ν και συνήθως στη νότια πλευρά τους φέρουν κόγχη εντός της οποίας είναι τοποθετημένα τα κτερίσματα. Εντάσσονται στην κατηγορία των ενταφιασμών και σε κανέναν δεν παρατηρήθηκε καύση. Στην πλειονότητά τους οι τάφοι έφεραν κάλυψη. Οι τύποι των ταφών είναι δύο: κιβωτιόσχημος και λακκοειδής, με τον δεύτερο να επικρατεί. Τα κτερίσματα συνίστανται σε πήλινα αγγεία (σκύφοι, οινοχόες, αρύβαλλοι), χάλκινα κοσμήματα (δακτυλίδια, περόνες) και σιδερένιο οπλισμό (ξίφος, αιχμές δόρατος).

Τα δύο αυτά ταφικά σύνολα προσθέτουν νέα στοιχεία αναφορικά με τα ταφικά έθιμα της γεωμετρικής περιόδου, τόσο στην Αρχαία Κόρινθο όσο και στην ευρύτερη περιοχή της Κορινθίας, στοιχεία τα οποία είναι πενιχρά έως τώρα, σύμφωνα με τα δημοσιευμένα ανασκαφικά δεδομένα. Πέρα από την αναλυτική περιγραφή, τόσο των τάφων όσο και των κτερισμάτων που συνόδευαν τον εκάστοτε νεκρό, την έρευνα απασχολεί και η σύγκριση των δύο ταφικών συνόλων, καθώς, παρόλο που η μεταξύ τους απόσταση είναι σχεδόν 500 μ., παρατηρούνται στην ίδια χρονολογική φάση διαφοροποιήσεις στον τύπο των ταφών που απαντώνται, αλλά και στο είδος των κτερισμάτων που συνηθίζεται να συνοδεύουν τον νεκρό. Επιχειρείται, τέλος, η αντιπαραβολή των εν λόγω ταφικών συνόλων με άλλες ταφές της γεωμετρικής περιόδου που έχουν έρθει στο φως στην περιοχή της Κορινθού, ώστε να εξαχθούν όσο το δυνατόν πιο συνολικά συμπεράσματα σχετικά με τα ταφικά έθιμα της περιοχής κατά τον 11ο-8ο αι. π.Χ.

Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας: Προκλήσεις και προοπτικές στον 21ο αιώνα

Μαρία Τσουλάκου

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας άνοιξε τις πύλες του για το κοινό τον Ιούνιο του 2009 στο ανακαινισμένο διατηρητέο κτήριο της Παλαιάς Δημοτικής Αγοράς της Καλαμάτας, στο ιστορικό και παλιό εμπορικό κέντρο της μεσσηνιακής πρωτεύουσας. Σύμφωνα με την αποστολή του, όπως αυτή διατυπώθηκε με την Απόφαση ίδρυσής του, κύρια μέριμνά του είναι να αποτελεί ένα ζωντανό φορέα πολιτισμού που θα εμπλέκει δημιουργικά και ευχάριστα το πολιτισμικό παρελθόν της Μεσσηνίας με το σύγχρονο πολιτισμικό «γίνεσθαι», απευθυνόμενο πρωτίστως στους μόνιμους κατοίκους της πόλης και της Μεσσηνίας.

Αποτελεί ένα περιφερειακό δημόσιο μουσείο που υπάγεται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού με στρατηγικό ρόλο, σύμφωνα με τον μουσειολογικό του σχεδιασμό, να αναδείξει τις αρχαιότητες της Μεσσηνίας με συνθετική ματιά από την προϊστορική έως και τη βυζαντινή εποχή (από την 5η χιλιετία π.Χ. έως και τον 16ο αι. μ.Χ.). Σύμφωνα με τον εκθεσιακό του σχεδιασμό, προτάσσει τον τόπο έναντι του χρόνου, καθώς ο χρόνος εμπεριέχεται στον τόπο. Αποπειράται έτσι να ανασυνθέσει τη μικρο-ιστορία (microhistory) κάθε τόπου και να αναδείξει τα τοπία και τους τόπους μνήμης (memorigscapes) κάθε περιοχής. Ο επισκέπτης μπορεί μόνος του να σχεδιάσει τη διαδρομή που θα ακολουθήσει στο μουσείο και να αντλήσει τις πληροφορίες που κάθε φορά επιθυμεί. Επομένως, μια επίσκεψη δεν αρκεί. Το μουσείο είναι σχεδιασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλεί και να προσκαλεί τον επισκέπτη σε πολλές εναλλακτικές διαδρομές στον χρόνο και στον χώρο της Μεσσηνίας. Στόχος του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας είναι να αποτελεί ένα ανοικτό και προσβάσιμο αρχείο για κάθε επισκέπτη.

Ποιες είναι ωστόσο οι προκλήσεις που χρειάζεται να αντιμετωπίσει στο ιδιαιτέρως απαιτητικό και ανταγωνιστικό περιβάλλον του 21ου αιώνα; Ποιες οι προοπτικές του για να διαχειριστεί επάξια την αποστολή του και να εμπλέξει δημιουργικά και ευφάνταστα στη ζωή του τον πολυάσχολο σύγχρονο κάτοικο της πόλης, αλλά και τους διαρκώς αυξανόμενους επισκέπτες της Μεσσηνίας; Μπορεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας να επιδράσει στις ζωές μας, να μας ενεργοποιήσει κοινωνικά και να μας εφοδιάσει με γνώση, διάθεση για συνέργεια, για δημιουργική και ψυχαγωγική συνεύρεση; Μπορεί να αποτελέσει χώρο ενδυνάμωσης της συνεκτικότητας των κοινωνικών δεσμών, των αρχών του δημοκρατικού και πλουραλιστικού διαλόγου, καθώς και της ισότιμης συμπεριφοράς ως μουσειακός οργανισμός του 21ου αιώνα; Μπορεί, αν και βρίσκεται στην περιφέρεια, στο νοτιοδυτικό άκρο της ηπειρωτικής Ελλάδας και της ευρωπαϊκής ηπείρου, να αποτελέσει έναν σύγχρονο πολυχώρο «Αγοράς» καινοτόμων ιδεών που θα εμπνέουν και θα προάγουν την πολιτισμική δημιουργία;

Μέσα από τη συνθετική και αναλυτική ανασκόπηση του έργου του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας (2009-2017) θα επιχειρηθεί να απαντηθούν τα ανωτέρω ερωτήματα και να προταθεί ένας βιώσιμος επικοινωνιακός σχεδιασμός που θα το βοηθήσει να ανταποκριθεί δυναμικά στον ρόλο του στον 21ο αιώνα.

Ευρωπαϊκό πρόγραμμα Erasmus+ «Αρχαιότητες και σχολείο για το μέλλον: Μια προσέγγιση αειφορίας»

Μαρία Τσουλάκου, Αικατερίνη Τζαμουράνη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Στην παρούσα εισήγηση παρουσιάζεται το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Erasmus+ «Αρχαιότητες και σχολείο για το μέλλον: Μια προσέγγιση αειφορίας», που αξιολογήθηκε δεύτερο από το Ι.Κ.Υ. μεταξύ 48 προτάσεων. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας συμμετέχει σ' αυτό ως επιστημονικός εταίρος για 36 μήνες (Σεπτέμβριος 2015 – Αύγουστος 2018).

Η Αρχαία Μεσσήνη, η ρωμαϊκή πόλη Tarraco και η ρωμαϊκή Βερόνα ανοίγουν ένα δυναμικό διάλογο στον οποίο συμμετέχουν μαθητές Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από το Γυμνάσιο Θουρίας και το ΕΠΑ.Λ. Μεσσήνης από ελληνικής πλευράς, από δύο σχολικές μονάδες της Βερόνα στην Ιταλία (Liceo Scientifico Statale "Girolamo Fracastoro" και Educando Statale "Agli Angeli"), από σχολική μονάδα της Ταραγόνα (Col.legi Sant Pau Apòstol) και της πόλης Ρέους (Institut Baix Camp) της Ισπανίας.

Τον διάλογο πυροδοτούν με ιδέες προγράμματα και σχέδια το Τμήμα Ανθρωπιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ca' Foscari στη Βενετία, ο οργανισμός Col.legi de Doctors i Licenciats en Filosofia i Letres i en Ciències de Catalunya στη Βαρκελώνη, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας και ο Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας και Διευθυντής Ανασκαφών Αρχαίας Μεσσήνης κ. Πέτρος Θέμελης. Συντονιστής του συγκεκριμένου Προγράμματος είναι το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας, ενώ η έμπνευση και ο αρχικός σχεδιασμός του οφείλεται στην κ. Λουίζα Αναστοπούλου, συμβούλο ευρωπαϊκών προγραμμάτων.

Θέτοντας στη βάση αυτού του διαλόγου τις αξίες της κλασικής αρχαιότητας, το συγκεκριμένο πρόγραμμα έχει ως σκοπό του να αναδείξει τη στρατηγική σχέση σχολικών μονάδων και αρχαιολογικών χώρων, προτείνοντας την εμβάθυνση στην τοπική ιστορία μέσω της οποίας αναδύεται η έννοια της τοπικής ταυτότητας και γίνεται ανάγκη ζωτική η αναζήτηση του κοινού ευρωπαϊκού οράματος. Στόχοι του προγράμματος είναι η ολιστική διαχείριση του περιβάλλοντος με όρους βιώσιμης και αειφόρου ανάπτυξης, η πρόταση καινοτόμων επιχειρηματικών σχεδίων για την απασχόληση των νέων στον τόπο τους, η ανάδειξη της σημασίας των Ανθρωπιστικών Σπουδών για τον σχεδιασμό ενός βιώσιμου και αειφόρου μέλλοντος.

Στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση του προγράμματος λαμβάνονται υπόψη οι εκπαιδευτικές απαιτήσεις του 21ου αιώνα και αναπτύσσονται εκπαιδευτικές δράσεις που ενισχύουν το κριτικό πνεύμα, τη συνεργασία, τη φαντασία και την καινοτόμο σκέψη. Στηριζόμενοι οι μαθητές σε τρεις κύριους άξονες, τις Ανθρωπιστικές Σπουδές, τις Θετικές Επιστήμες και την Οικονομία του Πολιτισμού, προσεγγίζουν τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής τους αναζητώντας συνεργατικά καινοτόμες λύσεις στις προβληματικές που τους τίθενται. Ταξιδεύουν, γνωρίζουν άλλες γλώσσες, αρχαίες και σύγχρονες (αρχαία ελληνικά, λατινικά, καταλανικά, ισπανικά, ιταλικά, σύγχρονα ελληνικά), εμπνέονται από τη διαφορετικότητα και την κουλτούρα των άλλων πολιτισμών με τους οποίους έρχονται σε επαφή και όλα αυτά με την αξιοποίηση της θεωρίας του «γνωστικού δομητισμού», των εκπαιδευτικών μεθόδων

των Τεχνολογιών Πληροφορίας (ICT) καθώς και της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ESD).

Ανασκαφή νέου ταφικού μνημείου στην πόλη της Σπάρτης. Συμβολή στη μελέτη της τοπογραφίας της πόλης κατά τη ρωμαϊκή περίοδο

Μαρία Τσούλη

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρουσιαστεί ένα νέο μνημειώδες ταφικό κτίσμα που ανεσκάφη στο νότιο τμήμα της πόλης της Σπάρτης το έτος 2016 (οικ. Ν. Καραβάσου, οδ. Καπ. Ζαχαρία, Ο.Τ. 155). Θα αναλυθούν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του κτίσματος και θα επιχειρηθούν συγκρίσεις με ανάλογα ταφικά κτίσματα από την περιφέρεια της ρωμαϊκής πόλης. Επίσης, θα διερευνηθεί η σχέση του με τους γνωστούς χώρους ταφής στο νότιο τμήμα της Σπάρτης και θα επιχειρηθεί η τοποθέτησή του στον πολεοδομικό ιστό της πόλης, σε σχέση με τα ελληνιστικά τείχη, τη Νότια Πύλη των τειχών και την Αφεταιίδα οδό. Τέλος, θα δοθούν νέα ανασκαφικά στοιχεία για την προς Νότο συνέχεια της Αφεταιίδος οδού, της οδού που οδηγούσε από τη Σπάρτη στις Αμύκλες.

Αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες σε τεχνικά έργα τρίτων στον Δήμο Ανατολικής Μάνης Π.Ε. Λακωνίας

Μαρία Τσούλη¹, Νικολέτα Κουλογεωργίου²

(¹Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, ²ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης)

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρουσιαστεί μία επιλογή των ανασκαφικών ευρημάτων που προέκυψαν κατά την υλοποίηση Υποέργων «Αρχαιολογικών Ερευνών και Εργασιών» στο πλαίσιο Έργων Ε.Σ.Π.Α. που διεξήχθησαν από τρίτους (Δήμος Ανατολικής Μάνης, Περιφέρεια Πελοποννήσου) σε περιοχές χωρικής αρμοδιότητας του Δήμου Ανατολικής Μάνης Π.Ε. Λακωνίας. Έμφαση θα δοθεί στο σχετικό Υποέργο που εντάχθηκε στο Έργο «Αποχτευτικά έργα πόλεως Γυθείου», κατά την υλοποίηση του οποίου ανασκάφησαν τμήματα της αρχαίας πόλης και προέκυψαν στοιχεία που εμπλούτισαν τις έως σήμερα γνώσεις μας για την τοπογραφία του αρχαίου Γυθείου. Επίσης, θα παρουσιασθεί το σχετικό Υποέργο του Έργου ΕΣΠΑ «Βελτίωση της οδού Γύθειο-Αρεόπολη-Γερολιμένας κατά τμήματα», στα τμήματα όπου ήρθαν στο φως αρχαιότητες (Τμήμα 2α, Τμήμα 1). Οι ανασκαφικές έρευνες έφεραν στο φως νέες θέσεις σε περιοχές αδιερεύνητες αρχαιολογικά έως σήμερα (Τμήμα 2α, Θέση Δεμοιριάνικα Βαχού), ενώ η πληθώρα των αρχαιολογικών θέσεων που εντοπίστηκαν και ανασκάφησαν στο Τμήμα 1 του Έργου, περιμετρικά του λόφου του κάστρου του Πασσαβά και στις περιοχές των οικισμών Χωσιάριο και Βαθύ, τεκμηριώνει την αδιάλειπτη κατοίκηση της περιοχής, που ταυτίζεται με τη θέση της αρχαίας πόλης Λας, από τους μεσοελλαδικούς χρόνους έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

Μια νέα θέση πρωτοελλαδικής εποχής στην Μεσσηνία

Γκέλυ Φράγκου

Το 2015, στο πλαίσιο του έργου «Αποκατάσταση Καθολικού Νέας Μονής Βουλκάνου» και κατά την πραγματοποίηση δοκιμαστικών τομών περιμετρικά των θεμελίων του καθολικού της Μονής, εντοπίστηκαν και αποκαλύφθηκαν, σε μικρό σχετικά βάθος από την επιφάνεια του εδάφους, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, τα οποία είχαν μερικώς καταστραφεί από την ανέγερση του καθολικού στις αρχές του 18ου αι. Η χρονολόγηση των ακίνητων καταλοίπων και των κινητών ευρημάτων ανάγεται στην ΠΕΧ.

Πρόκειται για τον εντοπισμό μιας νέας πρωτοελλαδικής θέσης, άγνωστης έως σήμερα. Η θέση βρίσκεται σε πλάτωμα στην ανατολική πλαγιά του όρους Εύα (Άγιος Βασίλειος), ανάμεσα στα χωριά Μαυρομμάτι και Βαλύρα, και ελέγχει όλη την Μακαρία πεδιάδα, καθώς και τις Μεσσηνιακές και Αρκαδικές οροσειρές. Βρίσκεται πλησίον πηγής νερού, με εποπτεία στην εύφορη πεδιάδα και φαίνεται να λειτουργούσε ως παρατηρητήριο, δεσπόζοντας στη γύρω περιοχή.

Οι αποκαλυφθείσες αρχαιότητες δίνουν στοιχεία για τα λίθινα θεμέλια ενός κτηρίου με διαταγμένους μεγάλους και μικρούς αργούς λίθους σε στρώσεις, χωρίς συνδετικό υλικό μεταξύ τους. Η κεραμική που εντοπίστηκε ανήκει σε πίθους και αγγεία καθημερινής χρήσης, τυπικά της περιόδου. Η θρησκευτικότητα του χώρου ή ενδεχομένως μια υποδήλωση θρησκευτικής χρήσης και άσκησης κάποιου είδους λατρείας εκφράζεται με την ανεύρεση ενός πήλινου ζωόμορφου ειδωλίου που αντανακλά τον κτηνοτροφικό χαρακτήρα της πρωτοελλαδικής οικονομίας.

Τα λίγα αριθμητικά ευρήματα που προέκυψαν συγκρίνονται με εκείνα των υπόλοιπων πρωτοελλαδικών θέσεων της Μεσσηνίας. Φαίνεται πως μελλοντικές έρευνες θα αποκαλύψουν και άλλες όμοιες θέσεις στην περιοχή της Μεσσηνίας, μια περίοδο κατά την οποία σημειώθηκε πληθυσμιακή αύξηση με συνεπακόλουθη ανάπτυξη των οικισμών.

Πρόταση βιώσιμης ανάπτυξης «ξεχασμένων» αρχαιολογικών χώρων. Ενεργή συμβολή στην πολύπλευρη ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών και κοινωνιών

Γκέλυ Φράγκου, Άρης Τσαραβόπουλος¹
(¹Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία)

Μελετώντας τη σχέση που αναπτύσσουν οι επισκέπτες με τους αρχαιολογικούς χώρους και λαμβάνοντας υπόψη ότι οι περισσότεροι –μη οργανωμένοι– αρχαιολογικοί χώροι στην Ελλάδα είναι ξεχασμένοι, παρατημένοι και απλησίαστοι, προχωρούμε σε μια πρόταση, που έχει ως στόχο την κινητοποίηση των τοπικών κοινωνιών στην αναβίωσή τους, συνδυάζοντας την προβολή των αρχαιοτήτων με την ταυτόχρονη συμβολή τους στην ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας οικονομικά και πολιτιστικά.

Πρόκειται για μια πρόταση βιώσιμης ανάπτυξης «ξεχασμένων» αρχαιολογικών χώρων. Πολλοί από αυτούς τους χώρους βρίσκονται σε περιοχές με πορεία ερήμωσης, αφού δεν υπάρχει άλλος, δυναμικός, παραγωγικός τομέας. Πρόκειται για μια πρόταση που θα αναπτύξει και θα αναδείξει, με την συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, την πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας.

Θα παρουσιαστούν περιληπτικά τα προγράμματα που έχουν εφαρμοστεί στην Ελλάδα, με μεγάλες δυνατότητες εξάπλωσης και εξέλιξης. Τα προγράμματα αυτά (projects) έχουν πραγματοποιηθεί σε λιγότερο ή περισσότερο γνωστούς τουριστικούς προορισμούς. Από την έως τώρα εμπειρία διαπιστώνεται ότι όσο πιο δύσκολες είναι οι συνθήκες πρόσβασης και διαβίωσης τόσο πιο επιθυμητός γίνεται ο τόπος και η επιστροφή σε αυτόν.

Η πρόταση αυτή θα διασώσει την πολιτιστική κληρονομιά και θα αποτελέσει βασικό στοιχείο της αειφόρου ανάπτυξης. Οι αρχαιότητες, όταν προβληθούν σωστά, μπορούν να συμβάλουν αποτελεσματικά στη βιώσιμη ανάπτυξη ενός τόπου, χωρίς να περιορίζεται κανείς μόνο στην περιήγηση και τον θαυμασμό τους.

Νεότερες έρευνες στη θέση «Γραμμένο» της νήσου Πρώτης

Σταμάτιος Φριτζίλας

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)

Στην ανακοίνωση παρουσιάζονται οι έρευνες πεδίου στην μεσσηνιακή Πρώτη και ιδίως στη βορειοανατολική πλευρά της νήσου. Παρουσιάζονται, ειδικότερα, τα αποτελέσματα από την τελευταία εξέταση των επιγραφών που είναι χαραγμένες στους λειασμένους κατακόρυφους βράχους στη βόρεια και τη νότια πλευρά του μικρού όρμου που είναι γνωστός ως «Γραμμένο» ή «στα Γράμματα». Διερχόμενοι ναυτικοί, που προσορμίζονταν στον όρμο, χάραζαν στα βράχια τις ευχές τους για καλό ταξίδι. Αναγραφόταν άλλοτε στην ονομαστική το όνομα του ταξιδιώτη και άλλοτε η λέξη εύπλοια συνοδευόταν από μία δοτική με το όνομα του ανδρός υπέρ του οποίου γινόταν η ευχή. Συχνά μαζί με το όνομα του ναυτιλλομένου δηλώνεται η πόλη από την οποία προέρχεται. Τα λιμάνια βρίσκονται κυρίως στο Αιγαίο και στην Ιωνία. Ξεκινούν από τον 6ο ή 5ο αι. π.Χ. και φθάνουν έως την ύστερη αρχαιότητα. Διαπιστώθηκε ωστόσο ότι ορισμένες από τις χαραγμένες επιγραφές που καταγράφηκαν παλαιότερα δεν είναι αναγνώσιμες πλέον πάνω στους λειασμένους κατακόρυφους βράχους. Μερικές άλλες από τις επιγραφές φαίνεται ότι καταστράφηκαν τον 20ο αιώνα από διάφορα αίτια, όπως ανατινάξεις για εύρεση κρυμμένων θησαυρών, κατολισθήσεις ή διαβρώσεις των βράχων. Για τον λόγο αυτό έγινε η καταγραφή τους για να διαπιστωθεί η έκταση της φθοράς και η σημερινή κατάσταση διατήρησής τους.

Πέρα από το επιγραφικό ενδιαφέρον των γραπτών μαρτυριών της νήσου Πρώτης, διαπιστώθηκε ότι αυτές σχετίζονται με τις βασικές οδούς ναυσιπλοΐας της αρχαιότητας, αφού το νησί αποτελούσε καταφύγιο και σταθμό σε πλοία που ξεκινούσαν ή διέρχονταν από την Πελοπόννησο και κατέληγαν στη Σικελία ή στην Ιταλία. Ο διάπλους της Αδριατικής θάλασσας ήταν πάντοτε ένα δύσκολο εγχείρημα. Η πρώτη θαλάσσια διαδρομή ήταν ακτοπλοϊκή, καθώς ακολουθούσε τις ακτές της Δυτικής Ελλάδος και της Ιταλίας. Η δεύτερη γραμμή ναυσιπλοΐας ήταν ολοκληρωτικά

ποντοπόρος και γινόταν σε ανοικτή θάλασσα. Η γραμμή αυτή ναυσιπλοΐας σχετίζεται και με τη νήσο Πρώτη, καθώς είναι παράλληλη προς τον Ισημερινό και διέρχεται από τις Συρακούσες. Επικίνδυνα ταξίδια γίνονταν ασφαλώς και στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς μας είναι γνωστές επιγραφές ευπλοΐας και σε νησιά του Αιγαίου πελάγους, όπως η Σύρος και η Θάσος.

Στον «δρόμο» για τις Κεγχρεές. Επανεξετάζοντας τους πύργους σε βραχονησίδες του Σαρωνικού

Γιάννης Χαιρετάκης

(Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Η χωροθέτηση πύργων σε βραχονησίδες δεν έχει απασχολήσει την έρευνα σε ευρύτερο πλαίσιο. Οι πύργοι αυτοί συνήθως χαρακτηρίζονται ως φρουκτωρίες-παρατηρητήρια-φάροι. Η συνεξέταση γεωγραφικών χαρακτηριστικών, θαλάσσιων δρόμων και ιστορικού πλαισίου κρίνεται απαραίτητη για την ερμηνεία τους. Στην παρούσα ανακοίνωση θα τεθούν κάποιοι πρώτοι προβληματισμοί για τους πύργους σε βραχονησίδες του βόρειου Σαρωνικού κόλπου, οι οποίοι βρίσκονται επάνω στον θαλάσσιο δρόμο προς τα λιμάνια της βορειοανατολικής Πελοποννήσου, με κυριότερο των Κεγχρεών, και θα συζητηθεί η πιθανότερη ερμηνεία, αυτή των φάρων. Ο στόχος των φάρων ήταν να λειτουργούν ως σήματα πλοήγησης για τα καράβια, ώστε να τα καθοδηγούν σε εισόδους σε λιμάνια και στενά θαλάσσια περάσματα. Ένα δίκτυο φάρων στον βόρειο Σαρωνικό θα ήταν απαραίτητο για την ασφαλή διακίνηση ανθρώπων και αγαθών.

Ο γραπτός διάκοσμος του καθολικού της Μονής Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη θέση Συντζάφι Χρυσάφων Λακωνίας (1625)

Δανάη Χαραλάμπους

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας)

Το καθολικό της ερειπωμένης σήμερα μονής του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη θέση Συντζάφι, έξω από τα Χρυσάφα Λακωνίας, ανήκει στον τύπο του μονόχωρου καμαροσκέπαστου ναού. Στο εσωτερικό, είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες καλής τέχνης, που, σύμφωνα με την γραπτή κτητορική επιγραφή που σώζεται πάνω από τη δυτική θύρα, χρονολογούνται στο έτος 1625.

Αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης είναι η αναλυτική καταγραφή και παρουσίαση του γραπτού διακόσμου του καθολικού της μονής, η αναζήτηση των προτύπων του άγνωστου ζωγράφου που το φιλοτέχνησε και η διερεύνηση των σχέσεών του με τα δύο γνωστά για την περιοχή εργαστήρια ζωγραφικής Μόσχων και Κακαβάδων, αλλά και με τις δύο σχολές του 16ου αιώνα στον ελλαδικό χώρο, την κρητική σχολή και τη σχολή της βορειοδυτικής Ελλάδας.

Ολυμπία. Ανασκαφή ιερού Ειλειθυίας στους πρόποδες του Κρονίου.

Γεωργία Εμμ. Χατζή¹, Αλίκη Μουστάκα²

(¹ΥΠ.ΠΟ.Α., ²Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)

Εκατόν σαράντα και πλέον χρόνια μετά την ανακάλυψη του ιερού της Ολυμπίας, πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα στο περιβάλλον της Άλτεις διαμορφώνουν νέα δεδομένα για την τοπογραφία της.

Στο πλαίσιο ενός δημόσιου τεχνικού έργου ύδρευσης, που άρχισε το 2006 με την επίβλεψη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας, αποκαλύφθηκε βορειώς του σταδίου της Ολυμπίας ιερό, το οποίο συνδέεται βάσει επιγραφής με την λατρεία της Δήμητρας και Κόρης και επιβεβαιώνει την μαρτυρία του Πausanias. Κατά την όδευση του ίδιου έργου, στη ΒΔ πλευρά του Κρονίου λόφου και σε μικρή απόσταση από το αρχαιολογικό μουσείο της Ολυμπίας, ήλθε στο φως το 2011 δεύτερο ιερό, ενεπίγραφα ευρήματα του οποίου πιστοποιούν τη λατρεία της χθόνιας θεότητας-προστάτιδας του τοκετού, Ειλειθυίας, για την οποία κάνει επίσης λόγο ο Πausanias.

Η ανακάλυψη του ιερού της Ειλειθυίας –αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης–, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς το περιορισμένων διαστάσεων κτίσμα με δύο οικοδομικές φάσεις απέδωσε πάνω από εννέα εκατοντάδες αναθημάτων όλων των ειδών και των υλών, που χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Η μελέτη των δεδομένων, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη, διευρύνει τις γνώσεις μας ως προς τη χωροταξική μορφή της Άλτεις και φωτίζει την αμυδρή εικόνα που διαθέταμε έως σήμερα για την λατρεία των χθονίων θεοτήτων στο άμεσο περιβάλλον της.

Light and darkness in the cave of Klenia at Tenea. A study of light management throughout the millennia

Δημήτρης Χατζηαγγέλου

(ΥΠ.ΠΟ.Α., Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)

The Cave of Klenia at Tenea is composed of three main chambers, which were used as a shelter in Prehistory and as an important sanctuary dedicated to Pan in the Historical period. The main area for both activities was the first chamber, where enough natural light could provide the occupants the necessary possibilities for living and worship. Recent archaeological excavations demonstrated that the ancient natural standards in the cave were different than in modern times, with the Classical layers lying at about 4 meters deeper, whereas the late Neolithic archaeological strata would be found at a depth of approximately 5 to 7 meters. This difference in the stratigraphy in the remote past and in the Classical Antiquity would be responsible for the different intensity of the natural light filtered inside the cave, and it would require in different instances artificial light produced by the people who would frequent the cave. The necessity for having well balanced natural and artificial light would help the settlers and later the

worshippers to create different types of “atmosphere” in the cave, which would also determine the character of its use.

Η περιοχή της Ανδρίτσας στα ΝΔ όρια της Αργολίδας κατά την αρχαιότητα

Όλγα Ψυχογιού-Σμιθ

(Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας)

Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν περαιτέρω αρχαιολογικά και τοπογραφικά στοιχεία από τις αρχαίες θέσεις που έχουν εντοπιστεί στα δυτικά και βορειοδυτικά του οικισμού της Ανδρίτσας, στη νοτιοδυτική ορεινή Αργολίδα. Πρόκειται κυρίως για τις θέσεις «Γούλας» ή «Κάστρο», «Ελληνικό», «Κούκουρας» και «Στα Λιχάδια». Στη συνέχεια θα επανεξεταστούν συμπεράσματα σχετικά με την πορεία του οδικού άξονα που συνέδεε το Άργος με την Τεγέα δια των Υσιών, τον λεγόμενο «Τροχό».

New Research at Kleidi-Samikon

Birgitta Eder¹, Jasmin Huber¹, Erofilii-Iris Kolia², Panaghiotis Moutzouridis³,
Kostas Nikolentzos⁴, Andreas Vött⁵

(¹Austrian Academy of Sciences, ²Ephorate of Antiquities of Elis, ³Hellenic Ministry of Culture and Sports,
⁴National Archaeological Museum, ⁵Johannes Gutenberg-Universität Mainz)

In March 2017 a joint Greek-Austrian project was dedicated to the geodetic survey of the site of Kleidi-Samikon in Triphylia on the western coast of the Peloponnese. The site occupies a strategic position just below the Late Classical fortification of Samikon. It has long been known since the first exploration by W. Dörpfeld in 1907 and was the target of several excavations that revealed evidence for Late Bronze Age habitation and burials. The joint research project produces the first topographical map of the site with the location of the built structures. The comparison with the old Dörpfeld notebooks allows to understand changes in the environment during the last century. Borings supplemented the geodetic survey and will help to understand the palaeo-geography of the area. Moreover, the systematic analysis of the pottery from the 2007 excavations at Kleidi establishes the main periods of site use.

The Koinon Project

Catherine Grandjean

(Université de Tours)

As soon as the Achaean *koinon* managed to unite the Peloponnese in 192/1 BC, it created what H. Chantraine (1972) called the *jüngere* coinage, which featured hemidrachms and also bronze coins, the latter studied by J. Warren (2007). These

hemidrachms were the same as in the earlier series but were further adorned with the specific symbols of each city (e.g. the Dioscuri cap for Sparta and the tripod for Messene), plus letters, names, or monograms used as mint marks. On bronze coins, the obverse features Zeus leaning on his sceptre and carrying a Nike, whereas a female figure appears on the reverse, which bears the inscription *Achaiôn* together with the polis' ethnic mentioned in the genitive form and sometimes also a name. To quote Chantraine's apt phrase we have here a Janus-like coinage half federal, half civic, a frequent ambivalence in the productions of the *koina*—like the Boeotian *koina* or the Lycian one for instance. As previously, some civic hemidrachms (issued by Sparta, Messene, Megalopolis, Sicyon, Patras, Argos) seem to have been issued roughly at the same time and are found together with the Achaian Federal issues in the Greek hoards of the 2nd-1st c. BC, inside and outside of the Peloponnese, in the Aeginetan area (Mainland Greece, Aegean islands, Crete), which is a stark contrast with the previous period (Warren 1999. Oeconomides, Lakakis, Marchetti 2007). The coinage of the Achaian league and the other civic issues are most likely related to military activities and to taxation, as well as to the political project of unifying the Peloponnese through coinage (Polybius 2.37. Grandjean 2012).

TAPHOS, the Tombs of Aidonia Preservation, Heritage, and Exploration Synergasia

Lynne A. Kvapil¹, Kim Shelton², Konstantinos Kissas³, Gypsy C. Price⁴

(¹Butler University, ²University of California, Berkeley, ³Ephorate of Antiquities of Corinthia, ⁴Appalachian State University)

We present the preliminary results of the 2014-2017 survey and excavation seasons at the Late Bronze Age cemetery of Aidonia in the southern Corinthia. The TAPHOS project is a cooperative effort between the Ephorate of Antiquities of Corinthia and the Nemea Center for Classical Archaeology (UC Berkeley). The 2016 season initiated a five-year systematic program that expanded on a pilot survey and rescue excavation. The Mycenaean cemetery of Aidonia, discovered through looting followed by excavation in the 1970s and 1980s, consists of 20 multi-burial chamber tombs containing material dating to the 15th to early 13th centuries BCE. The tombs are remarkable for the high quality of construction and for the precious and numerous contents of the burials, including the so-called "Aidonia Treasure", which appeared illegally on the antiquities market during the 1990s.

The TAPHOS project, initiated in 2014 due to the recent resumption of looting, revealed three distinct cemeteries (upper, middle, and lower). The 2015 excavation season investigated signs of illicit digging and two features in the middle cemetery, including an unusual bedrock cutting probably associated with the early Mycenaean period and a collapsed chamber tomb, Tomb 100. Although partially robbed, three burial deposits containing the remains of several individuals were found undisturbed in layers of collapsed bedrock from the tomb ceiling. Pottery from these burials suggests that the tomb was in use from the Late Helladic II period. Excavation of Tomb 100 was completed in 2016, when we also began the excavation of neighboring Tomb 101.

In 2016, we conducted the first systematic investigation of the lower cemetery by excavating Tombs 102 and 103. Although Tomb 102 was looted in the past and Tomb

103 had been disturbed, undisturbed deposits were recovered, particularly in Tomb 103. The burial features indicate transitional traditions with a combination of shaft grave and chamber tomb characteristics in construction, burial forms, and assemblages. Pottery from primary and secondary burials indicates a long use-history of the tomb from Late Helladic II until the LH IIIB period as well as activity in the Geometric and Archaic periods. Preliminary results from the 2017 excavation season will also be presented in this paper. Our finds so far raise intriguing questions regarding the lives and lineage of the individuals interred in the chamber tombs, their agency as enacted through their mortuary practices, and how they were socially, politically, and culturally related to surrounding sites.

Kakovatos and Triphylia during the Early Mycenaean times: ceramic technology and provenance perspective

Georgia Kordatzaki¹, Evangelia Kiriati¹, Jasmin Huber², Birgitta Eder², Hans Mommsen³, Kostas Nikolentzos⁴, Panaghiotis Moutzouridis⁵

(¹Fitch Lab, BSA, ²Austrian Academy of Sciences, ³University of Bonn, ⁴National Archaeological Museum,

⁵Hellenic Ministry of Culture and Sports)

Through a collaboration of the Institute for Oriental and European Archaeology of the Austrian Academy of Sciences with the Greek Archaeological Service, the Kakovatos and Triphylia in the 2nd millennium BC research project started investigating the west part of the Peloponnese during the Mycenaean era. In the context of this project, a collaboration was initiated also with the Fitch Laboratory (British School at Athens). Among the objectives of the project is to define potting traditions associated with local production, explore potential regional pottery circulation within Triphylia, and investigate pottery imported from neighboring and long-distant regions during the Early Mycenaean period, a dynamic period in which the Middle Helladic communities were transformed into more complex societies.

This paper focuses on the pottery assemblage recovered from Kakovatos in association with contemporary pottery found at Kleidi-Samikon, Epitalion, and Aghios Dimitrios. The pottery under study includes various shapes, from drinking cups and vessels for serving to storage pots and cooking vessels, and covers a spectrum of wares from plain and incised to matt-painted and lustrous-painted pots. More elaborate vessels, such as the palatial-style amphorae and the oval-mouthed amphorae found in the tholos tombs at Kakovatos are also included in the analysis. For understanding pottery technology and defining provenance, petrographic analysis combined with refiring tests and neutron activation analysis were integrated into the archaeological study of the material. Extensive and systematic geological prospection and sampling are planned in order to investigate available raw materials in the wider region suitable for pottery production.

The preliminary scientific results confirm circulation of pottery within Triphylia and participation of this part of Peloponnese in wider exchange networks with adjacent and more distant regions. Petrographic analysis suggests that few pots from the Acropolis at Kakovatos and the sheer majority of those consumed at the tholos tombs were

imported from different regions in the Peloponnese and various off-mainland places, such as Crete, Kythera, Aegina, the Cyclades, and the Southeast Aegean. It seems that the elite groups buried in the Kakovatos tholoi participated through different routes, both continental and maritime, directly or indirectly, in a broader web of contacts and specific affiliations.

New Research at the Early Bronze Age site of Romanou

*Evangelia Malapani¹, Sharon R. Stocker², Salvatore Vitale³, Calla McNamee⁴,
Hüseyin Çınar Öztürk², Anna Michopoulou
(¹Ephorate of Antiquities of Messenia, ²University of Cincinnati, ³Università di Pisa, ⁴University of Calgary)*

In 2014 and 2015, the Ephorate of Antiquities of Messenia, under the direction of Evangelia Malapani, investigated a large field at the edge of the village of Romanou, near the mouth of the Selas River, where the T.E.M.E.S. corporation, developers of the Costa Navarino Resort, were intending to build off-season practice facilities for European professional football teams. In the autumn of 2014 it was determined that the very large settlement of the Early Helladic period, previously investigated by Jörg Rambach in the area of the 15th and 16th holes of the Navarino Dunes golf course, had expanded into this field. It is now clear that the Romanou settlement was the principal Early Helladic site in western Messenia, considerably larger and more complex than Voidokoilia.

In late winter and early spring of 2015, a team sponsored by the University of Cincinnati was invited to support the Ministry of Culture in its work. At that time the distribution of surface artifacts was mapped, the depth of cultural deposits tested, and a detailed topographical map of the site was produced using drone photography. In May and June, excavations were conducted, with the University of Cincinnati again supporting the Ephoreia. Shallow floor deposits of Early Helladic II lay just beneath the surface, resting near bedrock within rooms defined by stone walls with mudbrick superstructures. Two phases of EH II are represented; the later of these is a destruction deposit. A pithos burial of the Early Iron Age period was later set into the Early Helladic II remains: a primary burial with the complete skeleton of a man and a secondary burial consisting of the long bones and skull of a woman. A second pithos burial, of the Middle Helladic period, was found nearby.

Substantial samples of soil from EH II contexts at the site were water-sieved. In one trench, especially large numbers of grape pips were recovered, seemingly once contained in a collapsed pithos. Several hundred samples have already been processed by flotation and many have been scanned for preliminary observations on their content as regards to botanical remains. This preliminary examination has revealed that the site is rich in grape pips, providing the earliest evidence for cultivation of the grape in the western Peloponnese.

Yarn spinning in Byzantine Argos. A study on Byzantine spindle whorls and spindle hooks

Susanne Metaxas

During the rescue excavations conducted to a great extent in the city of Argos (Argolis, Peloponnese) during the 80s-90s, under the direction of archaeologist A. Oikonomou-Laniado (former 5th Ephorate of Byzantine Antiquities), a large part of the city's Late Roman, Byzantine and Medieval past was unearthed. This poster presentation focuses on small finds collected during these excavations, which had since remained unpublished and were for the first time put at the centre of research within the construction of a permanent Byzantine exhibition in Argos (Byzantine Museum of Argolis).

For the present poster we chose findings that are related to textile production¹: stone (steatite) spindle whorls and copper alloy spindle hooks, which constitute the most abundant categories of Byzantine/Medieval small finds in Argos, reflecting one of the most essential human activities—the production of yarns. Manual spinning was the basis for all kinds of textile production and processing from Prehistory to the industrial revolution.

Byzantine spindle whorls and spindle hooks were brought to light for the first time by G. R. Davidson in 1952 in her publication of small finds from Corinth. However, since then no systematic study followed and publications of such findings from Byzantine Greece are practically absent. On the basis of the findings from Argos we aim to focus anew on these objects by presenting the morphological features of each of these categories (material, manufacturing techniques, typology) on the one hand and by discussing their function within the process of spinning as well as their chronology/lifespan on the other hand. We will also address problems concerning their interpretation that are due to insufficient research and give proposals for future research.

In addition to complementing the limited material culture of Byzantine/Medieval Argos and of the Peloponnese, this presentation aims to emphasize the significance of small finds, which have not been extensively studied to date.

¹ Spindle whorls and spindle hooks are displayed in the new Byzantine Museum of Argolis, in the exhibition unit entitled "Textile Production", see D. Athanasoulis – A. Vassiliou (eds.), *Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας. Κατάλογος μόνιμης έκθεσης*, Athens 2016, 202 cat. nos. 310-311 (S. Metaxas).

The economic centrality of urban spaces in the Late Medieval Peloponnese

Katerina Ragkou
(University of Cologne)

The Peloponnese was a province of the Byzantine Empire in the 11th and 12th centuries and after the dissolution of the Byzantine Empire in 1204 was divided into three distinct political entities: the Frankish Principality of Achaia, the Venetian colonies of Modon and Coron, and the Byzantine lands in the southeast. Archaeological data

and written evidence from the Peloponnese testify to the considerable expansion in the number and size of cities in the 11th and 12th centuries. Notably, in the mid-12th century the Arab geographer Al Idrisi visited the Peloponnese and asserts that there are 13 cities. The coming of the Latins and the establishment of the afore-mentioned political entities in the Peloponnese did not hinder the development of its urban centres. However, their differences in their political administration and their competition caused a deviation in the economic structure of the Peloponnese. New urban centres appeared (e.g. Clarence in Ellis etc), and the dynamics of the old urban centres (e.g. Corinth etc) witnessed a major shift.

The works of Walter Christaller (1966) and August Lösch (1954) formed the central place theory, which has become a significant theoretic tool for the understanding of the economic centrality of a site. Based on their work and combining all the available data, this paper investigates the economic centrality of urban centres in the Peloponnese in the context of their environs, economic activities, and their position in the Pan-Mediterranean exchange system. The two main categories of evidence for recognizing economic activities and exchange during the period in question are material and textual. The material evidence is of primary interest, and texts are incorporated to supplement economic and cultural information. I thus rely on divergent data set from excavation works, landscape archaeology, and written evidence. In doing so, different spatial and economic scales are created, which allows the description of the economic profile of each central place, as well as the comparison between them.

Μετάλλινα αντικείμενα από το «Δημόσιο Κέντρο» των Λουσών

Christa Schauer

(Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο)

Οι ανασκαφές του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών στους Λουσούς από το 2001 επικεντρώθηκαν στη θέση «Στάδιο στην νότια περιοχή της αρχαίας πόλης. Εκεί εντοπίζεται το δημόσιο κέντρο της ελληνιστικής εποχής με αρχιτεκτονικά στοιχεία μια στοά και δύο ιερά, ενώ διαπιστώθηκαν και παλαιότερες φάσεις χρήσης για συγκεντρώσεις και λατρείες.

Μετά την πρώτη φάση των ανασκαφών ετοιμάζεται η δημοσίευση των κινητών ευρημάτων (από την Ch. Schauer). Η ανακοίνωση θα παρουσιάσει μια επισκόπηση των μετάλλινων ευρημάτων, τα οποία περιλαμβάνουν αναθήματα και χρηστικά αντικείμενα, και θα γίνει αναφορά σε αντιστοιχίες και διαφορές σε σχέση με το ιερό της Άρτεμης.

Η παρουσίαση έχει σκοπό να συνεισφέρει στη γνώση των ιερών της βόρειας Αρκαδίας και τις σχέσεις της περιοχής με άλλες περιοχές της Πελοποννήσου.

Petsas House, Mycenae: domestic and industrial activities in a settlement context

Kim Shelton¹, Lynne A. Knapvil²

(¹University of California, Berkeley, ²Butler University)

This paper presents current archaeological work and on-going research of the Archaeological Society's excavation of "Petsas House" at Mycenae. The building, destroyed late in the LHIII A2 period, was used for habitation, ceramic production, and storage and is one of the few examples of multi-use space in a settlement during this period of palatial expansion and centralization. The paper examines the physical remains, artifacts, and ecofacts recovered and the preliminary findings relating to social and economic life in the context of a Mycenaean settlement. Evidence for the broader history of the site is outlined, but of particular focus is the relationship Petsas House had with the central palace, which is especially evident through the examination of the remains of ceramic production.

Work in and around the middle and lower terraces of the structure, including areas partially explored in the 1950s, reveals more evidence for the early building history of the settlement of Mycenae, as well as a much clearer understanding of the architecture of Petsas House itself. Also detailed is evidence for the violent destruction of the building, including additional fragments of wall paintings from the upper floor residence, and post Mycenaean construction and habitation in the Archaic and Classical periods and use of the landscape through terracing for agriculture.

After more than a decade of research, excavation continues to reveal evidence for the industrial use of the building, both within its walls, where pottery was manufactured, and outside of it, with the discovery of a kiln. The paper examines further ceramic material produced in this workshop and explores the creation and organization of space for a multi-use and multi-task structure, and especially the technical details of the ceramic craft that provide information for modes of production, organization of inventory, and individual elements of style. Based on the evidence for both mass production and the resulting standardization, together with characteristic elements of personal choice and artistic flair, we can understand the relationship of the individual to the settlement, to the palace and its centralized administration, and to the world of trade, all within the social dimensions of pottery production. In this way, Petsas House, as a part of the Mycenae settlement, offers new perspectives on craft and culture during the height of the palatial period in a regional setting and in the greater Mycenaean and Mediterranean world during the 14th c. BCE.

Continuity and change in the ceramic craftsmanship: economic trends in Byzantine Corinth

Rossana Valente

(University of Edinburgh)

This paper would like to present an updated overview of specific types of unglazed, utilitarian vessels dated to the Byzantine period, from stratified contexts excavated in

Ancient Corinth (A.S.C.S.A.). On the basis of quantification analysis by types and fabrics applied to unglazed wares, it has been elaborated a seriation of these wares. Thus, it is here presented a revised typo-chronology of specific types of unglazed utilitarian vessels as well as an analysis of how the vessels changed shape and fabric over time and how the Byzantine socio-economic context and related domestic environments influenced the quantity and quality of utilitarian objects.

Furthermore, this paper would like to illustrate how quantitative studies by type and fabric of unglazed pottery can also provide relevant information to delineate technological, economic and social patterns. The analysis of the manufactory tradition, variations in technology of production and of vessels' morphologies can be indicative of social and economic changes. Quantifying the presence and the percentage of unglazed pottery types in a dialectic correlation to their contexts of provenance and studied in association with diverse archaeological and written sources enables us to delineate technological, economic, and cultural networks in which those pots were produced, used, reused, and discarded. Moreover, it is worth highlighting that the presence, or absence, the frequency, and the relative proportions of pottery types can be also determined by socio-economic factors. Consequently, pottery can indicate the components of effective demand and can, therefore, be an important tool for measuring production and consumption behaviours when evaluated in relation to multiple historical, archaeological, and numismatic sources.

Burial topography and funerary practices in Early Byzantine Argos: evidence from the North Cemetery

Anastasia Vassiliou

(Ephorate of Antiquities of Argolis)

In 2012, a rescue excavation by the 25th Ephorate of Byzantine Antiquities in the A. Kintis plot at 65, Korinthou str. revealed a new part of the North Cemetery of Argos. In 1972, Charalambos Kritzas was the first to excavate part of this cemetery (Panagopoulou plot). By 2012, several of its plots had been investigated by various archaeologists, including Katerina Barakari-Gleni, Anastasia Oikonomou-Laniado, Alcestis Papadimitriou, Eleni Sarri, and Georgios Tsekis, and A. Oikonomou-Laniado was the first to study in detail the cemetery and its finds in her Ph.D. dissertation on Early Byzantine Argos. More recently, Susanne Metaxas has drawn interesting results from her research on the small finds from the cemetery.

Situated outside the city walls, as was still the rule, and near the road leading to Corinth, the North Cemetery was probably Argos's most significant during the Early Byzantine period, with a concentration of tombs representing the city's highest social classes. Based on excavations to date, the cemetery extended at least between the modern Korinthou, Lavyrinthou, M. Alexandrou, and Diomidous streets; its most distinctive section seems to have been near Korinthou str. (Panagopoulou, Kouyias, Kintis, and Rentas plots). This could be due to its proximity to the main road that led to Corinth.

The excavation of the Kintis plot brought to light parts of two burial units (or buildings), of which the north one (I) contained at least ten cist graves; three more graves were discovered in the south one (II). There were nine tile-covered graves in the area between Units I and II. A significant find was the cemetery's eastern enclosure wall, which might also constitute its eastern boundary, although the scarcity of excavations east of Korinthou str. reminds us of the relativity of our assumptions. The upper part of this wall was found collapsed, perhaps due to an earthquake.

The abundant finds consisted mostly of clay objects connected with ancient funerary practices, such as *lekythoi* and jugs. Other finds, such as jewelry, constituted personal belongings of the deceased, whereas some finds such as loom weights and spools seem *prima facie* irrelevant to a burial context and require further research.

The available evidence would suggest a dating for the main phase of this part of the cemetery in the 6th – early 7th century.

The Ayios Vasilios Survey Project

Corien W. Wiersma¹, Sofia Voutsaki¹, Wieke de Neef¹, Adamantia Vasilogamvrou²
(¹University of Groningen, ²Archaeological Society at Athens)

The Ayios Vasilios Survey Project has a proposed duration of 5 years (2016-2021), including three pedestrian survey campaigns, additional geophysical research, coring activities to ground-truth the geophysical and survey data, and ethnographic interviews. The survey project is part of the Ayios Vasilios Excavations Project, which is directed by Mrs. Adamantia Vasilogamvrou, Director Emerita of the Ephorate of Antiquities of Laconia, and is carried out under the auspices of the Archaeological Society at Athens.

The main aims of the survey project are historical and methodological, and can be summarized as follows: 1) to reconstruct the extent and spatial development of the site through time, including establishing functional areas; 2) to develop a synthetic strategy for the non-invasive investigation of urban prehistoric settlements by means of geophysical prospection and field survey; 3) to reconstruct recent land management in the survey area and relate the effects thereof to the geophysical and pedestrian survey results

This paper focuses on preliminary results of the pedestrian survey carried out in 2015 and 2016. We will discuss the dating of the finds and the size and demarcation of the settlement through time. Some of the preliminary results of the pedestrian survey can be confirmed by results from the geophysical research.

The survey finds largely corroborate the results from earlier surveys and the current excavations: small numbers of Early Helladic II, Middle Helladic, and Late Helladic I-IIA sherds were collected from a limited area around the palace, whereas Late Helladic IIIA2 material was more widespread. Very few Late Helladic IIIB ceramics were found, and no Proto-Geometric or Archaic material. Some Classical-Hellenistic ceramic material was found, as well as a significant amount of painted tiles indicating the presence of a building. Byzantine ceramics were found widespread over the area.

The results from the excavation, pedestrian survey, and geophysics indicate that the rise of Ayios Vasilios during the Late Bronze Age was fast and did not last long. The limited size of the settlement also requires us to ask questions about its exact (regional) function.

The acropolis at Pheneos (Arcadia) in the Middle Helladic period. Preliminary results of the Greek-Austrian excavations, 2011–2013

Michaela E. Zavadil

(Austrian Academy of Sciences)

Already in the 1960s E. Protonotariou-Deilaki recovered Middle Bronze Age settlement remains in Pheneos in the area of the Asklepieion at the southeast foot of the acropolis. Nevertheless, it was unknown that the acropolis itself was also inhabited. Excavations carried out in the years 2011-2013 on the acropolis of Pheneos by the Ephorate of Antiquities of Corinth in collaboration with the Institute of Archaeology/Antiquity Centre at the University of Graz under the direction of K. Kissas and P. Scherrer brought to light a stratified Middle Helladic settlement sequence directly underneath the late classical city wall. Contexts and finds are of particular importance because only few Middle Bronze Age sites from this remote part of the Peloponnese are known so far. In the basin of Pheneos, the sites at Ayios Charalambos and Tsoukka were discovered in 1995 and 1996 within a survey of the University of Graz. Both may be interpreted as secondary settlements, with Pheneos being the centre of the basin.

According to the results of the new excavations, the acropolis of Pheneos was inhabited throughout the Middle Bronze Age. The ceramic repertoire covers the typical range of a settlement assemblage with fine wares, coarser household pottery including cooking vessels and storage containers. Based on the macroscopic examination of the pottery and perhaps due to the location of the site on the uplands of the Peloponnese, the inhabitants of Pheneos seem to have had few contacts with other regions of Greece. Petrographic analysis carried out by C. Burke (OREA, Austrian Academy of Sciences) will shed more light on the origin of the pottery.

This paper presents preliminary results of the investigations of this previously unknown site.

Horse and carriage in cult and logistics of the Sanctuary of Zeus in Olympia

Sandra Zipprich

(German Archaeological Institute)

Whereas today horses appear mainly in sports or as prestigious possessions, in the past they were a regular influence on everyday life and had an effect on multiple of its facets. In Greek antiquity, equids played an important role in myths, as well as in war, transport, or as a prestigious investment for the powerful.

The Olympic Games attracted participants and spectators from all over the Greek world on a regular basis. Especially popular with the audience were the hippic *agones*, which offered a welcome possibility for representation for those whose social and financial standing allowed for the keeping of race horses. The ongoing popularity of

these competitions is illustrated by the constant changing and enlarging of their repertoire.

Numerous statues of victors from these disciplines continued to testify the significance of the races held in the *hippodromos*, and the pediment of the temple of Zeus shows a horse race connected to one of the founding myths of Olympia. Pausanias recounts how he saw horse gear being unearthed during some earthwork close to the column of Oinomaos. Today bronze and terracotta votives, parts of statues or fragments from carriages, and horse gear serve as material proof for the presence of horses in the sanctuary of Zeus.

But horses and carriages did not only influence the sanctuary when it came to sports, they also played an important role for its logistics. The presence of carriages for processions can be assumed, and without them the fast transport of goods, persons, or news would not have been possible.

Thus, the dissertation proposal illustrated in this poster does not only investigate the importance of the hippic *agones*, but also considers other questions which arise for the sanctuary in connection with logistics. The detailed examination of horse gear and carriage fragments from the magazines of the German Excavation serves, enlarges, and complements the current state of research. Its aim is to show by chronological and functional classification of the finds, as well as by using written sources, depictions, and other groups of material, how and to what extent equids shaped the layout and processes within the sanctuary of Zeus in Olympia, and what role they played exactly. By comparing the results with other panhellenic venues, an attempt is made to clarify whether and, if so, how the situation in Olympia differs, and if connections can be established between the single locations.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΕΔΡΩΝ | LIST OF PARTICIPANTS

Δημήτρης Αθανασούλης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων
dathanasoulis@gmail.com

Κωνσταντίνα Ακτύπη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
konst.aktypi@gmail.com
kaktipi@culture.gr

Δήμητρα Ανδρικού
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
dimitra_andrikou@yahoo.gr

Βύρων Αντωνιάδης
antoniadis@gmail.com

Χαράλαμπος Αντωνιάδης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
antonbabis@gmail.com

Ιωάννα Αρανίτου
arion15879@gmail.com

Βασίλης Αργυρόπουλος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
vargiropoulos@culture.gr

Ευαγγελία Αργυροπούλου
eargyropoulou@hotmail.com

Ζωή Ασλαματζίδου-Κωστούρου
nikos_zoe_k@hotmail.com

Μαριφίλη Βαλάκα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
marifily@gmail.com

Σουλτάνα-Μαρία Βαλαμώτη
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
sval@hist.auth.gr

Βασιλική Βαλάντου
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
celiasitia@gmail.com

Μαρία-Ευδοκία Βασενχόβεν
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.

mwassenhoven@culture.gr
Νικόλαος Βασιλάκης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
nikosvasilakis91@gmail.com

Αφροδίτη Π. Βλάχου
afroditi.vlachou@yahoo.gr

Σοφία Βουτσάκη
University of Groningen
s.voutsaki@rug.nl

Παναγιώτα Γαλιατσάτου
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
rgaliatsatou@culture.gr

Κωνσταντίνα Γ. Γερολύμου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
tgerol@otenet.gr

Ελένη Γεωργίου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
elenistelios@gmail.com

Χαρά Γ. Γιαννακάκη
haragian@gmail.com

Μιχάλης Γκαζής
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
mgkazis@culture.gr

Νατάσα Γλαράκη
nglaraki@yahoo.gr

Βλάσιος Δελιστάθης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
vdelistathis@culture.gr

Μαρία Δημητρακοπούλου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
maria.dimitrakopoulou@hotmail.com

Ζωή Δημοπούλου
zoidimopoul@gmail.com

Γεώργιος Δουλφής

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών
gdoulfis@yahoo.gr
Δημήτρης Εγγλέζος
dimitrios.egglezos@gmail.com

Ευαγγελία Ελευθερίου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
evaelef@yahoo.com

Διονύσης Ευαγγελιστής
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
devangelistis@yahoo.gr

Παρασκευή Ευαγγέλογλου
ΥΠ.ΠΟ.Α., Γ.Δ.Α.Π.Κ.
revaggeloglou@culture.gr

Άγγελος Ζαγκόσης
info@epilysi.gr

Νίκος Ζαχαριάς
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
zacharias@uop.gr

Μαρία Ζαχαροπούλου
zaxarmary@gmail.com

Γεωργία Ήβου
ΥΠ.ΠΟ.Α., ΔΙ.Π.Κ.Α.
georgia.ivou@yahoo.com

Ευθυμία Θεοχάρη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
theo_effie@yahoo.gr

Αγγελική Καζνέση
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας –
Σπηλαιολογίας
akaznesi@culture.gr

Ευάγγελος Καζολιάς
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
vkazolias@gmail.com

Μιχάλης Καλαμένιος
OMEGA TECHNOLOGY
michalis.kalamenios@gmail.com

Γεώργιος Καλλής
georgkallis@gmail.com

Αθανάσιος Κάλφας
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
akalfas@culture.gr
Αγγελική Κανδρή
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
kandri_angel@yahoo.gr

Μαρία Καπαρού
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
mariakaparou@hotmail.com

Μιχάλης Κάππας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
mgkappa@yahoo.gr

Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
akarapanagiotou@culture.gr
akarapanagiotou@gmail.com

Γεώργιος Καρβουντζής
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
gkarvou1@gmail.com

Χρήστος Καρναβέζος
xkarnav@tee.gr

Κυριακή Καρπαθιωτάκη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
linakarp@yahoo.gr

Παναγιώτα Κασίμη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
kassimigiota@yahoo.gr

Αθανάσιος Κατάκος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
thkatak@gmail.com

Γιάννα Κατσουγκράκη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
gkatsoug@gmail.com

Κωνσταντίνος Κίσσας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
kkissas@hotmail.com

Ερωφίλη-Ίρις Κόλια
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας
erkolia@hotmail.com

Παναγιώτα Κολιάτση
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
penykol@hotmail.com

Χρυσάνθη Κονταξή
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας –
Σπηλαιολογίας
ckontaksi@culture.gr

Έλενα Κόρκα
ΥΠ.ΠΟ.Α., Γ.Δ.Α.Π.Κ.
ekorka@culture.gr

Δήμητρα Κορωναίου
msmarchsci15016@rhodes.aegean.gr

Δημοσθένης Κοσμόπουλος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
dikosmoroulos@gmail.com

Νικολέτα Κουλογεωργίου
ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης
nikiklg6@yahoo.gr

Αναστασία Κουμούση
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
anitakoumoussi@yahoo.gr

Ευφροσύνη Κούμπουλα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
froso_kouboula@cyahoo.gr

Δημήτριος Κουρκουμέλης
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
dkourkoumelis@culture.gr

Δημήτρης Κούσουλας
dimitrioskousoulas@gmail.com

Αγλαΐα Κουτρομπή
akoutrobi@gmail.com

Δέσποινα Κουτσούμπα
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
dkutsumba@yahoo.com

Ασημάκης Κούτσιος
koutios@gmail.com

Νικολίτσα Κουτσουμπελίτη

Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
nkoutsoumpeliti@culture.gr

Μαρία Κυλάφη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
mariakylafi@yahoo.gr

Ευαγγελία Κυριαζή
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
kyriazievangelia@gmail.com

Μάγδα Κυριάκου
mkiriakou@gmail.com

Κωνσταντίνος Κωτσόπουλος
OMEGA TECHNOLOGY
kotsopoulos@omegatech.gr

Βασίλης Λαμπρινουδάκης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών
labrin@otenet.gr

Σωτήριος Λαμπρόπουλος
s310lamb@gmail.com

Άννα Λαμπροπούλου
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
anna_lampropoulou@yahoo.gr

Ζαχαρούλα Λεβεντούρη
zleventouri@culture.gr

Χρίστος Λιάγκουρας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας
christosliagkour@gmail.com

Καλλιόπη Λουμιώτη-Γουρλομάτη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας
kloumioti@culture.gr

Χριστοφίλης Μαγγίδης
Dickinson College
maggidic@dickinson.edu

Ευαγγελία Μαλαπάνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
emalapani@gmail.com

Γεώργιος Μαλαπέρδας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
envcart@yahoo.gr

Αφροδίτη Μαλτέζου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
afmaltezou@gmail.com

Ελένη Γ. Μανωλέσσου
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Δ.Ε.Α.Μ.Τ.Π.Π.Α.
manoleso@otenet.gr

Χριστίνα Μαραμπέα
chrmarabea@hotmail.com

Γεώργιος Μαυροφρύδης
mavrofridis@gmail.com

Νίκη Μεγαλομάτη
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών
nikimegalommati@gmail.com

Παναγιώτα Μελέτη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
g.meleti@yahoo.gr

Μαριλένα Μεντζίνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
marilena_mentzini@yahoo.gr

Αγγελική Μέξια
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
agmeksia@yahoo.com

Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
evangeliamilitsi@yahoo.gr

Παρασκευή Μίχα
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
pmicha@culture.gr

Τώνια Μουρτζίνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας
amourtzini@culture.gr

Αλίκη Μουστάκα

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
amoust@hist.auth.gr

Ιωάννα Μουτάφη
Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών
imoutafi@yahoo.gr

Καλλιόπη Μπαϊκα
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
kbaika@gmail.com

Δήμητρα Μπαλάφα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
axeroysia@yahoo.gr

Φωτεινή Μπαλλά
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών
fbala@uoa.gr

Αιμιλία Μπάνου
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
eban@otenet.gr

Καλλιόπη Νέζη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
nezikalli@gmail.com

Ανδρέας Ντάρλας
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας –
Σπηλαιολογίας
adarlas@culture.gr

Μαρία Ντίνου
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
maria.ntinou@uv.es

Κωνσταντίνα Ντουβή
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
konsd66@gmail.com

Μαρία Ξανθοπούλου
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
xanthorpm@uop.gr

Γουλιέλμος Ορεσιδής
gououres@yahoo.com

Ελένη Χ. Παλαιολόγου
elpalai@yahoo.gr

Ελένη Παλαμάρα
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
el.palamara@gmail.com

Βασίλης Δ. Πάνου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
basilis.panou@gmail.com

Εμορφύλη Παντελιάδου
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
epanteliadou@culture.gr

Ευαγγελία Πάντου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
lpadou@gmail.com

Ιουλία Παπαγεωργίου
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Β.Μ.Α.
julia.papageorgiou@gmail.com

Γεωργία Παπαδοπούλου
geo2605@gmail.com

Κλειώ Παπάζογλου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
krapazoglou@culture.gr

Άλκιμος Παπαθανασίου
info@epilysi.gr

Βασίλειος Παπαθανασίου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
jamesvrapathanasiou@yahoo.com

Νίκος Πετρόπουλος
n_petro@yahoο.gr

Σπύρος Πετρουνάκος
ΥΠ.ΠΟ.Α., Κ.Α.Σ.
spypet@hotmail.com

Δήμητρα Πίκουλα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
dimitrapikoula@gmail.com

Χριστίνα Πιπίλου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
xripilou@gmail.com

Χρήστος Πιτερός

chrpiteros@gmail.com

Ευγενία Πουλημένου
evge.poulimenou@gmail.com

Σωτήριος Ραπτόπουλος
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Δ.Ε.Α.Μ.Τ.Π.Π.Α.
sgrapto@yahoo.com

Σοφία Σάκκαρη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
sophiasakkari@yahoo.gr

Ελένη Σαμαντά
lenasam@windowslive.com

Δήμητρα Σαρρή
dimitra.sari@gmail.com

Ελένη Σαρρή
el.sarri@yahoo.gr

Δημοσθένης Σβολόπουλος
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
dsvolopoulos@culture.gr

Αγγελική Σίμωσι
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
asimosi@culture.gr

Παναγιώτα Σκάγκου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
gskagkou@gmail.com

Παναγιώτα Σκιαδοπούλου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αθηνών
pskiadoroulou@culture.gr

Γαρυφαλλιά Σμέρου
garifalia.smerou@gmail.com

Βασίλης Σούλης
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
vsoulis@culture.gr

Μαρία Σοφικίτου
Σωματείο «Διάζωμα»
mrsfkt@yahoo.com

Ιωάννα Σηγλιοπούλου

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
iaspri@otenet.gr

Ζωή Σπυράντη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
zoespgranti@yahoo.gr

Ανδρέας Σπυρούλιας
andreas_spiroulias@yahoo.gr

Σοφία Σπυροπούλου
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
sspiropoulou@culture.gr

Χρήστος Σταυράκος
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
chstavra@uoi.gr

Ελένη Στραβοπόδη
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας –
Σπηλαιολογίας
eleni.stravopodi@gmail.com
estranopodi@culture.gr

Αλεξάνδρα Σφυρόρα
asfyroera@yahoo.com

Βασίλης Τασίνος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
tvasilis7@yahoo.gr

Αικατερίνη Τζαμουράνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
catzam@yahoo.gr

Κωνσταντίνος Τζιαμπάσης
prof.k.tziampasis@gmail.com

Ελένη-Εύα Τουμπακάρη
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
etoumpakari@culture.gr

Βασιλική Τσακνάκη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
vtsaknaki@gmail.com

Άρης Τσαραβόπουλος
aristsaravopoulos@hotmail.com

Γεώργιος Τσαγγούρης

gtsiaggouris@yahoo.gr

Αργυρώ Τσίγκρη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
atsigkri@culture.gr

Αθανάσιος Τσιόγκας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
tsio_tom@yahoo.gr

Κυριακή Τσίρτσι
kiriaki.tsirtsi@gmail.com

Μαρία Τσουλάκου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
tsoulakou@yahoo.com

Μαρία Τσουλή
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
mariatsouli@yahoo.gr

Γκέλυ Φράγκου
gelyfragoy11@hotmail.com

Σταμάτιος Φριτζίλας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
sfritzilas@gmail.com

Γιάννης Χαϊρετάκης
yannischairetakis@gmail.com

Δανάη Χαραλάμπους
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
danaicharala@yahoo.gr

Γεωργία Εμμ. Χατζή
mspiliopoulos@hotmail.com

Δημήτρης Χατζηαγγέλου
ΥΠ.ΠΟ.Α., ΔΙ.Π.Κ.Α.
hatziangelu@yahoo.com
dchatziaggelou@culture.gr

Παναγιώτης Χατζημήτρος
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
pchatzimitros@culture.gr
takis.xatzi@gmail.com

Θεώνη Χριστοφίλου

Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
theoni.christophilou@gmail.com

Κυριάκος Ψαρουδάκης
ΥΠ.ΠΟ.Α., Δ.Α.Α.Μ.
kpsaroudakis@culture.gr

Όλγα Ψυχογιού-Σμιθ
olsdavip@yahoo.gr

Julien Beck
Πανεπιστήμιο Γενεύης
julien.beck@unige.ch

Wieke de Neef
University of Groningen
w.de.neef@rug.nl

Birgitta Eder
Austrian Academy of Sciences
birgitta.eder@oeaw.ac.at

Catherine Grandjean
Université de Tours
Catherine.grandjean@univ-tours.fr

Evangelia Kiriatzis
British School at Athens
fldirector@bsa.ac.uk

Vasco Hachtmann
University of Heidelberg
hachtmann@uni-heidelberg.de

Jasmin Huber
Austrian Academy of Sciences
Jasmin.Huber@oeaw.ac.at

Konstantinos Kissas
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
kkissas@hotmail.com

Georgia Kordatzaki
British School at Athens
gkordat@gmail.com

Lynne A. Kvapil
Butler University

lkvapil@butler.edu

Bjørn Lovén
Ινστιτούτο της Δανάας στην Αθήνα
loven@hum.ku.dk

Evangelia Malapani
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
emalapani@gmail.com

Calla McNamee
University of Calgary
cmcnamee@ucalgary.ca

Susanne Metaxas
susanne.metaxas@yahoo.com

Anna Michopoulou
annamichopoulou2004@hotmail.com

Hans Mommsen
University of Bonn
mommsen@hiskp.uni-bonn.de
hans@mommsen.de

Panaghiotis Moutzouridis
Hellenic Ministry of Culture and Sports
pmoutzouridis@culture.gr

Kostas Nikolentzos
National Archaeological Museum
knikolentzos@culture.gr

Hüseyin Çinar Öztürk
University of Cincinnati
ineksuyu@gmail.com

Jari Pakkanen
Finnish Institute at Athens
pakkanen@finninstitute.gr

Gypsy C. Price
Appalachian State University
pricegc@appstate.edu

Sebastian Prignitz
Austrian Academy of Sciences
sebastian.prignitz@oeaw.ac.at

Katerina Ragkou
University of Cologne

aragkou@uni-koeln.de

Christa Schauer
Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο
christa.schauer@oeai.at

Kim Shelton
University of California, Berkeley
sheltonk@berkeley.edu

Sharon R. Stocker
University of Cincinnati
shari.stocker@ucsc.edu

Rossana Valente
University of Edinburgh
valenterossana@virgilio.it

Adamantia Vasilogamvrou
Archaeological Society at Athens
adapanvas@gmail.com

Anastasia Vassiliou
Ephorate of Antiquities of Argolis
a.vassiliou@culture.gr

Salvatore Vitale
Università di Pisa
salvatore.vitale@for.unipi.it

Andreas Vött
Johannes Gutenberg-Universität
voett@uni-mainz.de

Sofia Voutsaki
University of Groningen
s.voutsaki@rug.nl

Corien W. Wiersma
University of Groningen
c.w.wiersma@rug.nl

Michaela E. Zavadil
Austrian Academy of Sciences
Michaela.Zavadil@oeaw.ac.at

Sandra Zipprich
sandrazipprich@gmail.com